

RÓNA TAMÁS

JUDAIZMUS ÉS KÖZÖSSÉGTÖRTÉNET

Kecskemét rabbijainak működése
történetszociológiai megközelítésben

MAGYARHONI ZSIDÓ IMAEGYLET

RÓNA TAMÁS

**JUDAIZMUS
ÉS KÖZÖSSÉGTÖRTÉNET**

**KECSKEMÉT RABBIJAINAK MŰKÖDÉSE
TÖRTÉNETSZOCIOLÓGIAI
MEGKÖZELÍTÉSben**

RÓNA TAMÁS

JUDAIZMUS ÉS KÖZÖSSÉGTÖRTÉNET
KECSKEMÉT RABBIJAINAK MŰKÖDÉSE
TÖRTÉNETSZOCIOLÓGIAI
MEGKÖZELÍTÉSBEN

ISBN 978-615-01-5636-1

Szakmai lektor: Somos Péter

MAGYARHONI ZSIDÓ IMAEGYLET /ZSIMA/
BUDAPEST
2022

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	5
Kecskemét város rövid története.....	16
A kecskeméti zsidó közösség a XVIII– XIX. században.....	34
A kecskeméti zsidó közösség a XX. században.....	87
A kecskeméti zsidó hitközség alakulása, intézményei.....	108
Rabbik – közösség szemlélet.....	118
Utószó.....	164
Függelék: A zsidó közösség egyletei, egyesületei és az izraelita hitközség..	169
Jegyzetek.....	174
Felhasznált források és irodalom.....	265
Summary.....	306

Előszó

תחלת חכמה יראת יהוה – A Szentírásból Salamon király szavait idézve, héber nyelven, mely magyarul így hangzik: „*A bölcsesség kezdete az I.tenfélelem.*”¹ Ez a kifejezés évezredek óta meghatározza a monoteizmus szellemiségének fáklyavivőjét, a zsidó népet. Amikor a Második Szentélyt lerombolták a a polgári időszámítás szerint 70-ben, szétszórattatásba került a Biblia népe. Az ezt követő évezredek megszámlálhatatlan történelmi kataklizmát zúdítottak a zsidóságra, ám ez az apró nép mindig ragaszkodott e két fogalomhoz: az I.tenfélelemhez és a tudáshoz.

1998 szeptemberében fogalmazódott meg az a felkérés a jelen kismonográfia – eredetileg a szerző 2011-ben megvédett vallástudományi doktori értekezése – írója felé, amely egy kis közösségnek, קהילה – a köhilának az életben maradását, fenntartását volt hivatott biztosítani. Ez a város 100 km-re Budapest határától, az

Alföld közepén fekszik: a „hírös” Kecskemét városa.

A XX. század elejéig a zsidó közösségek legnagyobb százaléka vidéken, és nem Budapesten élte mindennapi életét.²

1941 kora tavaszáig, majd azt követően őszeig, történelmi események sodra által a vidéki zsidóság köréből az emberek a fővárosba menekültek (találunk arra is példát, hogy több hullámban), így egyre inkább ide koncentrálódott, fókuszálódott a zsidóság. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb magyarországi zsidó családban a nagyszülők, dédszülők vagy ükszülők vidékiek.³ Ám az 1940-es évek végén, illetve az 1950-es évek elején van már egy generáció, amelyik ugyan a fővárosban született, de emlékezik a család vidéki kötődéseire, történeteire.

A témaválasztás indoka e rövid történet után könnyen érthetővé válik. A munka néhány oldalán bizonyosan érezhető az a mély érzelmi kötődés, amellyel a mű írója – gyakorló rabbiként – viseltet a zsidóság, és azon belül kecskeméti

közösség iránt. A dolgozat fő célja, hogy egy egészen apró pontból vizsgálja meg a magyarországi zsidóság egy egészen kicsiny szegmensét. Ez pedig nem más, mint a város és rabbijainak munkássága meghatározott korszakokban.

Amikor a magyarországi zsidóság kultúrájának, hagyományainak a megismerésére törekszünk, igazán mélységeiben ezt többféle tudomány segítségével vizsgálhatjuk.

Kecskemét városa sok olyan specifikációval bír, amelyek a török hódoltság után létrejött települések történeti problémáit képezik. Ezeket feltétlenül meg kell, hogy ismerjük ahhoz, hogy megfelelően el tudjuk helyezni a korszakban letelepülő, és később erőre kapó zsidóságot, zsidó közösségeket.

A kutatás kiindulópontjában a kecskeméti zsidóság XVIII. századi megjelenése és későbbi sorsának alakulása áll. Érdekesség még, hogy a kecskeméti zsidó hitközség hagyatéki iratanyagai feldolgozatlanok, ezek rendszerezése a

dolgozat megírását követő időszakban is folytatódik.

A XVIII. századi zsidóság története után olvashatjuk a reformkor és az emancipáció hatását Kecskemét városára és a város zsidóságára, majd az örökösen fájó Soá előzményeit és következményeit vizsgáljuk.

A kutatás középpontjában négy neves rabbi áll: dr. Perls Ármin, dr. Bárány József, dr. Borsodi József és dr. Schindler József.

Hogy ezen jeles személyek szolgálati idejében a zsidó közösség hogyan hatott, hogyan segítette a város életét, azt a kutatás eredményei alapján ismerhetjük meg.

A rabbi feladata és kötelessége, hogy saját közösségének egyben krónikása is legyen. E műben az író, aki maga is gyakorló rabbi, elődei nyomdakain haladva megkísérli teljesíteni ezt a feladatot...

Bevezetés a munka tudományos módszertanába

A kismonográfia írása során már az legelején felmerült, hogy vannak-e általános kutatás- módszertani kérdések és válaszok. Minden tudományterület az elmúlt évszázad során kialakította a saját szakmódszertani rendszerét. Minden kérdésfeltevésnek, amely e témakörben születik, módszertanában statisztikai elemeket is hordoznia kell. Ennek segítségével kapunk empirikus válaszokat.

A világmindenség és benne a mi magunk részletes megismerésére irányuló folyamat, az állandó kérdésfeltevés, s a lehetséges válaszok kutatása. Könyvem első részében a történeti kutatás leíró és összefoglaló célt szolgál, hogy aztán összefüggéseket keressen és találjon történetiszociológiai aspektusokban, a közösség változási folyamataiban, valamint a rabbik formális és informális

munkafolyamatában.

A monográfia a kutatási módszertanokat csoportokba rendezi. Az első, az úgynevezett alapkutatási csoport, amely górcső alá veszi, hogy hogyan is érkezett meg Kecskemét városába a zsidóság, hogyan és milyen körülmények között telepedett le, s hogyan integrálódott Kecskemét városának társadalmi struktúrájába.⁴

Munkámban a második ilyen csoport az alkalmazott kutatás. Itt a közösség mindennapi életére kell gondolni, a XIX. századi a zsidó közösség integritását vizsgálja, és az a körül felmerülő kérdésekre keres válaszokat. A két kutatómódszertani csoport, azaz az alapkutatás és az alkalmazott kutatás egymást kiegészíti a könyv első felében, mert a tudomány álláspontja szerinte e két kutatási forma csak egymást kiegészítve alkalmazható igazán magas hatásfokkal.⁵

Monográfiám második részében az értékelő kutatómódszertan egyik altípusát használtam fel, mégpedig a formatív értékelést, amelynek segítségével az

1870-es évektől kezdve vizsgálom meg a zsidó közösség hatását a városra, és azon belül a rabbik szerepét, mivel a kiegyezés utáni időszakból erősödött meg annyira a zsidó közösség, hogy a város társadalomszociológiai mérőszámait is jelentősen befolyásolja. A tudománynak ez a fajta formalitása mindig javulást, magasabb tendenciákat keres, s a munka bizonyítja, hogy a XIX. század végi Kecskemét városa is fejlődött e kulturális hatások által.

Az adatgyűjtés során a deduktív⁶ módszertani elmélet mentén dolgoztam fel az anyagot, amely a Katona József Kecskeméti Könyvtár helytörténeti gyűjteményében található: Kecskeméti Lapok, kis szóróanyagok, nagy szóróanyagok.⁷ Felhasználtam továbbá a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (munkám írása idején még Bács-Kiskun Megyei Levéltár) a zsidó hitközségre vonatkozó városi és megyei iratanyagát.⁸

A Magyar Tudományos Akadémia Scheiber-gyűjteményének anyagából az

alábbi dokumentumokat használtam fel: Vidéki rabbik értesítője című folyóirat;⁹ dr. Perls Ármin beszédei gyűjteményének három része;¹⁰ dr. Bárány József *Bevezetés a Szentírásba* című sorozata;¹¹ dr. Borsodi József tanulmányai;¹² dr. Schindler József Beszédes gyűjteménye;¹³ a Magyar Zsidó Szemle;¹⁴ Zsidó Szemle című folyóiratok;¹⁵ illetve támaszkodtam a Kecskeméti Zsidó Hitközség részben feldolgozott irataira is.¹⁶ Munkám fontos forrásait képzeték továbbá az említett négy rabbiról született művek, például Lőw Imánuel tollából,¹⁷ a Rabbiképző Évkönyvei sorozatból,¹⁸ illetve a Rabbiképző Értesítő sorozatból.¹⁹

A felsoroltak alapján a kutatási szakirodalom segítségével megfogalmazott hipotéziseket is beépítettem a munkába. Ezek igazolására gyűjt történeti adatokat, majd dönt a hipotézisek elfogadásáról vagy elvetéséről a mű.

Monográfiám azonban, mint vallás-történeti-vallástudományi tárgyú munka, nem szükségszerűen támaszkodik elsősorban számokra, statisztikákra,

gyakran előfordul, hogy ezeket felcseréli események, szavak, képek, benyomások, gesztusok, beszédek, vagy prédikációk. Ez alapján a dolgozatban is olvasható, hogy bár direkt összefüggéseiben nem találtunk egyértelmű bizonyítékot a rabbinikus munka e korban kifejtett tevékenységének hatásairól a város életében, ám pontosan ezt írja felül a kvalitatív kutatás módszere,²⁰ amely összefüggéseiben rámutat arra, hogy a közösség e több mint hetven év során jelentős szerepet vállalt Kecskemét város fejlődésében; ezek felsorolását a munka utolsó fejezetének részeként olvashatjuk. Tehát e módszertan a a monográfia téziseinek bizonyításához elengedhetetlen súllyal bír.

A dolgozat szerzője a kvalitatív kutatási módszer négy csoportját használta fel a munka elkészítése során:

- történetírás: a közösség korai kialakulásának története, e kialakulás hatásainak következményei, vallási, jogi, gazdasági és morális kérdésekben egyaránt.

- adatok másodlagos elemzése: a munka során más kutatók tudományos publikációit, könyveit felhasználva, e munka írója új feltevések fényében használta azokat. A mű megírásához jelentős segítséget jelentettek például Bende László,²¹ Bernstein Béla,²² Grosszmann Zsigmond²³ Gyurgyák János,²⁴ Hornyik János²⁵ és Ö. Kovács József²⁶ művei.
- a folklór, azaz néprajz: egy adott embercsoport – jelen esetben a kecskeméti zsidóság – az 1870-es évektől milyen hagyományokat őriz, az egyes ember, azaz a rabbi személye hogyan jelenik meg a csoport életében, szimbólumokban, beszédekben, tanítási folyamatokban.
- tartalomelemzés: a korból származó iratok tartalmi feldolgozása, s hogy ezekből a különálló szövegekből a közösség egészére nézve milyen következtetéseket vonhatunk le, fókuszálva a történelmi eseményekre, a kiegyezéstől kezdve a recepció törvényeken át az első világháborún keresztül egészen a második világháborút követő első évekig. Így képet

kapunk arról, hogy mit jelentett a hazaszeretet, Magyarország szeretete ebben a korban, a földhöz való ragaszkodásról, a másik ember megsegítéséről, az ínséges idők szellemi fejlődéséről.

Kecskemét város rövid története

A város korai története

A mű írója számára fontos, hogy olvasóival megismertesse Kecskemét város lakóinak patriotizmusának gyökereit, melyre e város lakói mindig büszkék voltak, és ami által végső soron kecskemétivé válnak.

A Duna–Tisza köze már az ókor kezdete óta lakott.²⁷

Kecskemét keletkezésére és első századainak lenyomatára sajnos nem találtak biztos nyomokat.²⁸

A XII. század végén és a XIII. század elején már Kecskemét környékén kis falvak sokasága állt, vagy e falvak legalábbis kialakulófélben voltak. E helységek a tatárjárás áldozatai lettek, amit a környék feltárt templomromjai is bizonyítanak.

I. László király a XIV. század végén Kecskemétet a jászok főszékhelyével, Jászberényvel azonos rangra emelte, és ugyanolyan kiváltságokat adományozott a városnak.

Kecskemét neve először Nagy Lajos király korában bukkant fel. Írásban először a király egy adománylevele említi meg Kecskemétet, mint „possessio”-t (helység, birtok). Az 1353- as utalás az oklevélben²⁹ nyilvánvalóvá teszi, hogy a város a királyi koronajavakhoz tartozott.³⁰ Kecskemét kialakulásához is fűződik legenda. Mikor Árpád fejedelem a mai Kecskemét területét is kijelölte lakóhelyül a népe számára, sokan zúgolódni kezdtek amiatt, hogy olyan homokpusztaságon kell letelepedniük, ahol még ivóvíz sincs. Ekkor a legenda szerint Árpád fejedelem tanácsért fordult Kaszap táltoshoz, aki elkérte a fejedelemtől sok harcot megjárt híres kardját, és elkezdett ásni a mai Kaszap utca végénél, a Ceglédi út torkolata tájékán. Fáradozását siker koronázta, hiszen jóízű és bővizű forrás fakadt a homokból a honfoglalók nagy öröme és megnyugvására. A népi emlékezet úgy tartotta, hogy még ezer éven át hordták onnan a kecskemétiak az ivóvizet, és még a vízvezeték megépítése után is állt Kaszap kútja.³¹

1368- tól rohamos fejlődésnek indult a helység, mivel a Dél-Európán keresztülhaladó utak és a Szentföldre induló keresztes hadak útjának metszéspontja volt. Nagy Lajos király egy másik oklevelében már mezővárosként (latin *oppidum* megnevezéssel) szerepel a település.³²

A város egyik első szellemi vezetője Végh Mihály volt. A város főbírájává választották, ám hírnevét nem ennek köszönheti. Erős vonzalom fűzhetett az irodalomhoz, mert lefordította a Szentírásból az 55. zsoltárt. Bár a fordítás művészi értékű, ettől még a levéltár mélyén porosodott volna, ha négyszáz évvel később nem száll le közénk egy lángelme Kodály Zoltán személyében, aki zenét írt a szöveghez, s így megszülethetett a *Psalms Hungaricus*.³³

Átmenetek

A török hódoltság korszaka után megszorodtak a város lakosságának terhei, ugyanis felváltva három hatalom is követelt

adót: a törökök, a kurucok és a németek. Az 1677 és 1690 között tartó időszakban még az egyházi javakhoz is hozzá kellett nyúlnia a városnak, hogy eleget tudjon tenni kötelezettségeinek.³⁴

A XVIII. század újra csak háborúval köszöntött az országra. A német iga kemény nyomása miatt a város erőteljesen részt vett az 1703-ban elkezdődött, II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban.³⁵ Nagy összegekkel és eszközökkel segítette a magyar felkelő hadsereget, ami miatt a császári oldalon harcoló rácok sokszor feldúlták Kecskemétet.³⁶

Az 1709-es pestisjárvány tovább rontotta az amúgy is kilátástalan helyzetet.³⁷ Koháry István 1724-ben harmincezer rajnai forintos alapítvány segítségével Kecskemétre telepítette a piaristákat, akik rendházat, kollégiumot (1832), illetve 1729 és 1748 között már templomot is építettek.³⁸

1727-ben újabb tűzvész pusztított a városban, majd a baj betetőzéseképp 1739-ben újra megérkezett a fekete halál, kitört

a pestis, és 1740 szeptemberéig 5970 embréletet követelt.³⁹ A betegség eredetileg Marseille-ben ütötte föl a fejét, majd Nyugat-Európa városain végigsöpörve elérte Magyarországot is. A pestis hírére a gazdagok fejvesztve menekültek vidéki házaikba.

Talán a balsors figyelme lankadt el, vagy más városra vetett szemet, de a század második felében végre szebb napok virradtak Kecskemétre.

1740-től a gyarapodás útjára lépett a város, amit nagyban segítettek Mária Terézia reformjai is. 1747-ben felépült a városháza, és közfeladatnak tekintették az egészséges életmódot és az iskoláztatás elterjedését. Ekkor nyílt az első patika és alkalmazott a tanács először seborvost is. Mária Terézia, amiért a kecskemétiak vitézül harcoltak trónjáért, a hagyományos évi három vásár mellett engedélyezett még egy negyediket is.⁴⁰ Nagy kiváltságnak számított akkoriban az évi négyszeri vásártartás: ezek a vásárok voltak a város életének legfontosabb eseményei, és így újra

megélénkült a „hírös” vásár. ⁴¹ (Az ötödik, úgynevezett Cypráni vásárszabadalmat 1798-ban nyerte el a város, hetenkénti két hetivásár-tarthatással együtt.)⁴²

A város szociális fejlődése

A téli istállóknak köszönhetően megindult a nagyarányú tanyai kirajzás. 1787-ben már 227 családot és 225 házat tartottak nyilván a pusztákon és szállásokon. Ekkor kezdtek el szőlőt és gyümölcsfákat ültetni a sertéskondák és birkanyáják által fellazított homokra.⁴³

A vásártartás óriási haszonnal járt, és ez meglátszott a városon. A virágzás legszebb jelei az új templomok voltak: felépült a piaristák temploma és a katolikus nagytemplom is.⁴⁴

„*Lefőtt a kávé*”⁴⁵ – ezt akkor mondja a kecskeméti ember, amikor a dolgok rendben lennének, ha nem lenne egy-két alapvető hiányosság. A város gyarapodását és fejlődését a század végi nagy katasztrófák lassították. Ezek közül is az 1794-es

tűzvész volt a legnagyobb, mikor 913 ház és 20 szárazmalom égett le. Majd 1795-ben ismét leégett 512 ház és 12 malom.

1819-ben újabb nagy tűzvész pusztított, amikor is 424 ház és 10 szárazmalom égett le, és megolvadva omlott le a katolikus nagytemplom rézsisakja is. A tanács ezek után szigorú építkezési rendeletekkel próbálta a jövőbeni tűzvészeket elkerülni.⁴⁶

A reformkori város

A XIX. század a polgárosodás időszaka. A sáros, poros, „óriás falu” lassan kezd városi arculatot öltetni. A XIX. század elején Kecskemét egyike volt az ország három legnépesebb városának, köszönhetően a kereskedelmi úthálózatnak.⁴⁷

Lassan megváltozott a városkép. A városközponthoz közeli temetőket felszámolták egészségügyi okokból és építési területek szerzése érdekében.⁴⁸

A reformkor eszméi hamar hódításnak indultak az Alföld szívében, Kecskeméten

is. Itt alakult meg az első vidéki kaszinó folyóiratkölcsonzóvel. A városnak nyomdája lett, Szilády Károly Nyomdája 1841-ben kezdett működni. Fontos kulturális szerepe volt az iskoláknak és az egyházi intézményeknek. A református kollégium főiskolai rangot kapott, teológiát, bölcsészetet és jogot tanítottak az intézményben.⁴⁹

Az 1848–49-es szabadságharc első megmozdulásain részt vevő kecskemétiiek hozták el a Pesten osztogatott felhívásokat és a *Nemzeti dal* kinyomtatott példányait Kecskemétre.⁵⁰

Március 17-én kitűzték a nemzeti zászlót a városházára, majd Szilády Károly nyomdájában sokszorosították a 12 pontot. Az *Életképek* című folyóiratban Jókai Mór első helyen említette Kecskemétet a forradalom örvendetes vidéki hírei között.⁵¹

A délvidéki feszültségek miatt július 17-én szólítottak először hadrendbe 650 (55 lovas, 595 gyalogos) kecskeméti polgárt.⁵² A toborzóbeszédet maga Kossuth

Lajos tartotta szeptember 25-én, a városháza helyett a Szentháromság temető melletti vásártéren.⁵³

Az akkori 40.000 lelket számláló városból mintegy 1000 kecskeméti nemzetőr indult csatába az akkori főjegyző, ifj. Bagi László vezetésével.⁵⁴

A városból összesen hatszázán adták életüket a magyar szabadságért folytatott harcban.⁵⁵

A város 1870-ben megkapta a törvényhatósági jogú város címet.⁵⁶

Az idekerült vidéki tisztviselők közvetve-közvetlenül is hozzájárultak a közigazgatás korszerűsítéséhez.⁵⁷ A megyefőnök utasítására három nap alatt nevet kapott Kecskemét két útja, százhat utcája, két tere, tizenkét sora és hat piaca. A házak számozása viszont továbbra is tizedenként történt.⁵⁸

I. Ferenc József császár 1857-ben városi rangra emelte a települést, ami innentől kezdve önállóan intézhette saját közigazgatási ügyeit. 1870-ben a törvényhatósági jog mellett a város

megkapta a szabad királyi városi rangot is.⁵⁹

Az infrastruktúra megszerzése és kialakulása

Megszilárdult az óriási területeken folytatott, jól szervezett, intenzív gazdálkodás és a jó birtokpolitikát alkalmazó közigazgatás Kecskeméten. Gyenes Mihály mérnök 1834-ben csapoltatta le a Déllő-tavat és a sívó homokon erdőket telepített.⁶⁰

A környező puszták sorozatos felvásárlása után (Nagy-, majd Kisbugac, Szentlőrincpuszta) a XX. század elejére 163 ezer holdnyi határon gazdálkodott a város, ezzel megszerezve „sz ország harmadik legnagyobb területű városa” címet.⁶¹

A századforduló legnagyobb tette a futóhomok megszelídítése volt. A Tisza szabályozása után ez volt hazánkban a legnagyobb természetátalakító munka, és a helyi társadalom minden rétege részt vett benne.⁶²

Kecskemét történetében jól megfigyelhetők a tanyasi fejlődés egyes

állomásai. Állattartással kezdődött, majd kialakult a szántóterület, végül a századfordulón a szőlő- és gyümölcskerti tanyák, valamint a szántóföldek haszonbéres tanyái lettek a legjellemzőbbek.⁶³

1930-ra a város külterületén a lakosság 56,2 %-a (44 679 fő) élt. A tanyasi népesség mintegy fele segédszemélyzet (22 000 fő) volt, akik szorosan a tanyasi gazdasághoz kötve éltek.⁶⁴

Szőlőt, gyümölcsöt és zöldséget termeltek, amelyek a hazai és külföldi piacokon egyaránt kelendőek voltak.⁶⁵ Aszódi, Kecskeméti, Feldmeier, Lőwi – zsidó családok, akik az értékesítést, kereskedelmet bonyolították.⁶⁶

Ehhez azonban elengedhetetlen volt a gyorsan romló portékák olcsó és gyors szállítása, erre a problémára kínált megoldást a vasút. A gőzös nemcsak „Kanizsára ment”, mert a Cegléd–Kecskemét, majd a Kecskemét–Szeged-vasútvonalak bekapcsolták a várost az ország vérkeringésébe.⁶⁷

A szőlő- és gyümölcsstermesztés alapozta meg a XX. század első felére a városra jellemző kertgazdaságot, de gyors élelmiszeripari és kereskedelmi fejlődést is eredményezett. A szőlő és gyümölcsök mellett a sertés-, baromfi- és zöldségkínálat tekintetében Kecskemét élen járt mind a hazai, mind pedig a külföldi piacokon.⁶⁸

Kecskemét igazi „nektárja” azonban nem a szőlő leve lett, hanem a barackból párolt „hírös pálinka”. Hankovszky Zsigmond valóságos művészi érzéssel nemesítette ki a rózsakajszit, és terjesztette el a barackfajtát az egész Duna–Tisza közén, majd Európa-szerte.⁶⁹

A tőkefelhalmozódás következtében gyors fejlődésnek indult a polgárosodó város. A fellendülés töretlen volt a század utolsó évtizedeiben is. A sikerekhez nagyban hozzájárultak a város vezetői. A kiváló polgármesterek sorából kiemelkedik Lestár Péter és Kada Elek. Mindketten széleslátókörű, európai műveltségű és kitekintésű várospolitikusok voltak, akik a munkájukat a közösség szolgálataként

fogták fel.⁷⁰

Az 1880-ban Kecskemét első emberévé választott Lestár Péter (1819–1896) polgármester fő feladatának a közjövödelmek növelését tartotta. Építkezésének eredményeként bérházak, bazárok, laktanyák születtek, bővült az elemi iskolák befogadóképessége, illetve renoválták a templomokat is. A térség szervező szerep felismerése kapcsán épült meg először 1895-ben a fülöpszállási vasút, majd az azt követő évben a tiszazugi vasút is.⁷¹

A következő polgármester Kada Elek, (1852–1913) volt, aki 1887 és 1913 között töltötte be a tisztséget, és a korszellemnek megfelelően a nyereséges export növelésére, illetve az iparosításhoz szükséges feltételek megteremtésére törekedett.⁷²

„A munka a végén érdemel dicséretet”⁷³ – mondja jellemzően a kecskeméti ember, ha mutatkozik már az eredmény. Ha Kecskemétnek volt aranykora, akkor ez az időszak volt az. A futóhomokból aranyhomokot, a falusias mezővárosból

modern, egyéni arculatú, összetéveszthetetlen hangulatú várost, megye- és régióközpontot teremtettek.

A XX. század, avagy a csapások története a városban

„1911. június 8-án éjszaka hatalmas, 20- 25 percig tartó földrengés rázta meg Kecskemétet. Emberéletben szerencsére nem esett kár, leginkább a templomok és az épülő házak rongálódtak meg.”⁷⁴

Az 1914-ben kitört első világháborúban 16 ezer kecskeméti vett részt, ebből 800-an hősi halált haltak, és 1200 fő lett hadirokkant.⁷⁵

Az 1918- as őszi forradalmat és a tanácsköztársaságot lelkesen üdvözték a város lakói.⁷⁶ A direktórium bukása után a közmű ideje alatt komoly fehér parasztfelkelés volt a városban, amelyet a legsúlyosabb megtorlás követett.⁷⁷

1919-ben a kommunista terror, a román megszállás végsőkéig próbára tette az

emberek tűrőképességét. Milyen optimista is volt Kölcsey Ferenc, amikor 1823-ban azt hitte, hogy „*megbűnhődte már e nép a múltat s jövődőt!*”...⁷⁸

Az első világháború után Kecskemét igyekezett megtalálni helyét a megcsonkított országban, ami igen nehéz feladatnak bizonyult, ugyanis a hagyományosan gyümölcstermesztésre specializálódott város piacai egyre jobban beszűkültek, a termelési költségek nagyobbak lettek, mint a bevételek, mindez pedig kártékonyan hatott a gazdaságra.⁷⁹

Lassan indult meg ismét a fejlődés, melyet az 1930-as években a nagy gazdasági világsárga ismét megszakított. A problémák megoldásában a konzervgyári feldolgozásra termelő gyümölcs- és zöldségtermesztés segített.⁸⁰

A Horthy-korszakban ellenben annál nagyobb elánal indult el a város kulturális fejlődése. A gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez köthető iskolaépítési akció keretében 28 tanyasi iskolát avattak fel a miniszter és a

kormányzó jelenlétében, de magas összeget fordítottak a szakoktatásra és a felsőbb fokú tanintézményekre is.⁸¹

A város kulturális színvonala lassan túlmutatott a lokálpatrióta elképzeléseken is.⁸² Elismeréssel emlegették zenei életét, könyvtárát, múzeumát a legnevesebb szakemberek. Ekkoriban alkotta műveit, például a *Psalmus Hungaricus*t a város talán legnagyobb szülőtte, Kodály Zoltán.⁸³

Ám az újabb virágzásnak véget vetett a második világháború. A háború újra súlyos terheket rótt a lakosság vállára, illetve a Donnál haltak hősi halált a 13. Könnyű Hadosztály kecskeméti ezredének katonái. Végül 1944 őszére az egész Duna–Tisza köze hadszíntérré vált.⁸⁴

A németek és magyar kollaboránsaik több mint 1400 zsidót hurcoltak el a téglagyári gyűjtőtáborból koncentrációs táborokba, ahonnan több mint 1200-an soha nem is tértek vissza.⁸⁵

1950-ben lett Kecskemét Bács-Kiskun megye székhelye. Bugac és Lakitelek, majd Hetényegyháza, Helvécia, a mai

Szentkirály (Lászlófalva) és Ballószög kivált a konglomerátumból. Ekkor gyorsult fel a város fejlődése. Korszerűsítették a gyárakat, illetve újakat kezdtek építeni.⁸⁶

Az 1970-es években oktatási létesítményeit bővítette, illetve jelentős egészségügyi fejlesztést hajtott végre a város. Nagyban átformálták Kecskemét mezővárosi keretét az új építkezések.⁸⁷

Móricz Zsigmond az 1930-as években ezt írta a városról a világgazdasági válság következtében: *„A kecskeméti nép nem fog elmenekülni erről a tájról... ott fog maradni, és újratekerni az építkezést és az életet.”*⁸⁸ Az író igazat mondott. Mert jöjjön bár török, tatár, labanc, orosz, a kecskeméti emberek mindig itt maradnak, egyszerűen azért, mert itt van a hazájuk...

Megyei jogú városnak 1989-ben nevezték ki Kecskemétet, majd a rendszerváltás után, 1993-ban jött létre a Kalocsa Kecskeméti Érsekség, majd 1999-ben a Magyarországi Zsidó Hitközsége Szövetsége (Mazsihisz) Alföldi Területi Csoportja. A huszadik század végén épült

autópálya révén a város még jobban bekapcsolódott az ország vérkeringésébe és a nemzetközi forgalomba, amit jól mutatnak a folyamatosan születő és gyarapodó ipari parkok, bevásárlóközpontok és lakóparkok.⁸⁹

1976-ban a várost Hild- emlékéremmel tüntették ki fejlesztései miatt, 1990-től pedig a főterét a Nemzeti Örökség részeként tartják számon. Kecskemétet számos intézménye a Duna–Tisza köze kulturális központjává emelte.⁹⁰

A kecskeméti zsidó közösség a XVIII–XIX. században

A kezdet története – a XVIII. század

Zsidó kereskedők először a XVIII. század elején tettek kísérletet a Kecskeméten történő letelepedésre. 1712-ben az akkori magisztrátus azonban úgy döntött, nem engedik a városba beköltözni a zsidókat. Az országos gyakorlatnak megfelelően Kecskeméten sem vásárolhattak birtokot, és nem létesíthettek bérleti jogviszonyt sem. A kereskedelem területén is korlátozásokba ütköztek, de ennek ellenére néhány esetben kiadtak hosszabb-rövidebb időre szóló tartózkodási engedélyt, így lassacskán mégis megkezdődhetett a betelepedés.⁹¹

A rendelkezésre álló levéltári források szerint 1746 előtt nem lakott Kecskeméten egyetlen zsidó vallású ember sem, csak rövid ideig tartózkodhatott ott. Az viszont bizonyos viszont, hogy a hódoltság korában, amikor a magyaroknak a török tiszteknek ajándékkal kellett kedveskedniük,

vagy adót fizetniük, a város igénybe vette budai és szegedi zsidó kereskedők segítségét. Ettől függetlenül még évtizedekig nem található rájuk utalás, mint helybeli lakosokra.⁹²

A nagyhírű kecskeméti vásárokon azonban jelen voltak a zsidó kereskedők, erre utal az az eset is, amely 1715-ben történt, amikor keresztény kalmárok folyamodványt nyújtottak be Kecskemét város elöljáróságához, miszerint különítsék el a zsidó kereskedőket egy elszeparált „*utczasorba*” a vásár területén belül. Ezen kérésüket a tanács elutasította, így továbbra is szabadon árulhatták portékájukat a többi kereskedővel együtt, amíg a vásár tartott. 1746-ig a zsidóknak csak az ilyen országos vásárok alkalmával, átmenetileg volt szabad a városban tartózkodniuk, de ilyenformán is szigorú feltételek nehezítették az életüket. A vásárt megelőző és az azt követő három-három napban csak vásárolhattak, az eladás tiltott volt a számukra. A Kecskemét helyi lakosai, iparosai által előállított nyersterméket e

napokon vásárolhatták fel.⁹³

1744-ben a kecskeméti úriszék három csoportra osztotta az itt lévő zsidókat, az első csoport az „*idegen csavargók*” voltak, akiket kivétel nélkül a „*gonosz*” jelzővel illettek.⁹⁴

Előnyösebb helyet foglaltak el a második csoportba sorolt zsidók, korabeli kifejezéssel élve a „*minden gonoszság nélkül lakozó*”-k, akik Kecskemét városában egy-két napig kereskedhettek. Ezen kereskedők a vásárok idején érkezhettek a városba, és legkésőbb a vásár befejezését követő három napban el is kellett vonulniuk.⁹⁵

A fejlődő birkatenyésztés indokolta tette azt, hogy az eddigi szigorú törvényeken némiképp enyhítsen a város. Azért, hogy a lakosok könnyebben eladhassák a megnövekedett mennyiségű nyersbőrt, a városi tanács kizárólag négy óbudai zsidónak adott engedélyt arra, hogy e célból állandóan a városban tartózkodhassanak. Ők képezték a harmadik csoportot, ők foglalták el a legkedvezőbb helyet a városi elöljáróság által felállított

ranglétrán. Erre utal az is, hogy nevük fennmaradt a korabeli forrásokban: Hersli Bernát, Lebel Márk, Hersli Josep és Mandli Lebel.⁹⁶ Az országos törvényeknek megfelelően azonban még ők sem juthattak a város területén lakás-tulajdonjoghoz, és saját üzletet sem nyithattak. A megvizsgált szerződésekben csaknem mindenütt megtalálhatóak a városi tanács azon kikötései, melyek szerint az előnyben részesített zsidókat arra kötelezték, hogy az előző két csoportba sorolt hitsorsosaik jelenlétét, illetve esetleges engedély nélküli kereskedelmi tevékenységét késedelem nélkül jelentsék.⁹⁷

A helyzet szigorúságát és specifikusságát jól jellemzi, hogy ugyanebben az évben, október 29-én két alberti zsidó hasonló engedélyért folyamodott, őket azonban elutasították és végérvényesen ki is tiltották a városból, csupán a vásárokon vehettek részt továbbra is a fentebb már említett törvények értelmében. Az óbudai zsidók állandó városban tartózkodása azonban

hasznosnak bizonyult mind a város, mind a zsidóság számára. Ezt bizonyítja, hogy tizenhárom évvel később, 1759-ben már nem ingyen, hanem Kecskemét pénztárába fizetendő 80 forint haszonbér ellenében tarthatták meg kizárólagos engedélyüket. A haszonbér összege a későbbi években növekedett.

Amikor 1773. április 2-ikán Ábrahám Salamon, Lőrincz Salamon, Fülöp József és Náthán Salamon, négy óbudai zsidó kereskedő nyerte el a bérletet három évre, ez az összeg már 150 forintot jelentett évente. Az összeg emelkedése ellenére a körülményeken enyhítettek, a feltételeket pontokba szedték.⁹⁸

1. pont: Fejenként egy legényt és egy inast tarthattak, feleségeiket is magukkal hozhatták, egy szakácsot is foglalkoztathattak, aki a sachter⁹⁹ teendőket is ellátta, s még egy zsidó származású ember a családon kívül is velük maradhatott, de nem növelhették a kis közösségük létszámát. A csapongó,

kóborló zsidókra pedig szorgalmasan vigyázniuk kellett.

2 pont: Minden vásárkor megengedték a Pest vármegyei zsidóknak, hogy áruljanak bőrt, akik ennek fejében 15 forintot voltak kötelesek fizetni.

3 pont: Kóser bort tarthattak, de azt csak zsidók számára árusíthatták, ha keresztényeknek adták el, büntetést kellett fizetniük.

4 pont: A városba titokban bejáró, marhabőröket behozó zsidókat a városi tanács három forintra büntette.

Minden nehézség ellenére a zsidóknak sikerült letelepedniük Kecskeméten, melyre az is bizonyíték, hogy 1774-ben már izraelita temető is létesült. A temető a mostani vasútállomás közelében lévő, volt KTE sportpálya területén helyezkedett el. Ez a 24 négyszögölnyi terület, amely az akkori Kőrösi-kapu mellett kapott helyet, közvetlen szomszédságban állt a reformátusok temetkezési helyével, csupán egy árok választotta el őket egymástól. Ezt

az árkot idővel be akarták temetni, helyére pedig egy kerítést felhúzni. Ennek megvalósítására vélhetőleg nem került sor, az árok maradt az egyetlen válaszfal egészen a temető bezárásáig, 1879-ig. Ekkor a sírköveket átszállították a nagyobb, Budai úti zsidó temetőbe, de a halottakat vallási okok miatt nem hantolták ki.¹⁰⁰

A betelepülő zsidóság

A betelepülő zsidók számának növekedésével párhuzamosan nőtt a szűcsök, vargák, szíjgyártók ellenkezése velük szemben. Az 1777. május 5-ei úriszéki tárgyaláson azonban úgy döntöttek a város bírái, hogy a zsidók továbbra is szabadon vásárolhatnak bort a korábbi feltételek szerint. Indoklásul azt hozták fel, hogy a helyi szűcsök nem voltak képesek ellátni „*a magyar öltözetekhez*” szükséges különböző nemesszőrmék előállítását.¹⁰¹ A nem szűnő elégedetlenkedés következtében ennek ellenére 1777. május 30-án nyolc pontból álló, új szabályrendelet lépett

életbe, mely a következőket tartalmazta:¹⁰²

- Kizárólag a Pest vármegyebeliek vásárolhatnak és árulhatnak minden díj nélkül.
- A Kecskeméten előjogokat élvező zsidók oly módon felügyeljük a vásárra bejövő sorstársaikat, hogy megvizsgálásra jelentsék be őket, és erről pecsétet kapjanak.
- Egész évben összesen húsz héten keresztül kereskedhetnek a városban a pecséttel rendelkező zsidók.
- Az állandó tartózkodási engedéllyel rendelkezők csak két szállást tarthatnak fenn, de feleségeik és cselédjeik állandóan nem lakhatnak velük.
- A konyha és a kóser bor kezelésére egy férfit és egy nőt alkalmazhatnak, és számukra fenntarthatnak egy harmadik szállást.
- Ezen három szálláson kívül nem lehetnek a városban, csak és kizárólag a vásárok és az engedélyezett hetek időtartama alatt.

- Minden helybéli és akármiféle bőrökkel kereskedő kalmár vagy mesterember minden időben díj nélkül vásárolhat.
- Az itt maradó és a régi szerződésben megnevezett zsidók az itt lakásból, kereskedésből, kóserbor- és konyhatartásból származó haszonbért évenként a városnak fizessék meg.

Ezzel a rendelettel azonban a helyi kereskedők nem elégedtek meg, és panaszukkal egyenesen a királyhoz fordultak. Ennek eredményeként a Magyar Királyi Helytartótanács 1778. január 13-án kelt¹⁰³ iratában a kecskeméti zsidóknak a nyersbőr-felvásárlást továbbra is engedték, de a város „rendes” lakosainak elővételi jogot biztosítottak.

1782. április 19-én¹⁰⁴ a tanács a zsidók bérletét három évre megújította 100 forint évenkénti haszonbér mellett, különböző megszorításokkal, mint például a négy országos vásár idején kívül se szakácsot nem tarthatnak, se kóserbort nem mérhetnek, ha azonban megteszik,

kétszeres büntetés terheli őket, mint illegális kocsmárosokat. Nem sokkal ezután, az akadályoztatások ellenére az uralkodó megengedte, hogy a Pest vármegyei zsidók a vármegyében és a Jász- és Kun kerületekben folyamatosan kereskedjenek, és ezt az 1784. évi szeptember 13-án kelt, 21532. számú helytartótanácsi rendeletben kihirdette.

1791. augusztus 26-án újabb hároméves szerződést kötött a város a kiváltságos zsidókkal, még mindig szigorú feltételek mellett.¹⁰⁵

1794-ben a város nagyobb részében tűzvész pusztított, amely visszavetette a kereskedelmi tevékenységet is, és ezért a következő két évben nem került sor szerződés megkötésére.¹⁰⁶ 1796. augusztus 26-án Schönberger Salamon és Schweiger József Filep kérésére megújították az 1791. évi szerződést még több megszorítással, miszerint a bírói engedély nélkül bevándorolt idegen zsidóért, ha nem jelentik őket, 24 forint bírságot kötelesek fizetni, és a bérlőkön kívül kóserbort mérő

vagy konyhát tartó zsidók pedig 12 forintos büntetést kapnak.¹⁰⁷

1799-ben a lejáró szerződés meghosszabbítását elutasította a tanács, és az újonnan színre lépett Schweiger Salamonnak, Schweiger Mártonnak és rokonuknak, Mójzes Ferencnek szavazott bizalmat.¹⁰⁸ Ők hároméves egyezséget kötöttek, és évente 300 forintot fizettek be a város kasszájába. A Schweiger család ekkor alapozta meg későbbi jelentős befolyását, amely kiterjedt a hitközségi élet szervezésére is.¹⁰⁹

A hazatalálás

E szerződés is a régiek mintájára készült, de ismét tartalmazott jelentős szigorításokat, mint például:

- Házas zsidó alkalmazottat nem fogadhattak fel munkálatra, és nem engedhették meg, hogy más zsidó megházasodjon.
- Bormérés vagy konyhatartás miatt nem volt szabad idegent hozni, erre csak a már

bent lévők közül választhattak.

- Egy sachternél és egy rabbinál többet nem tarthattak, kötelesek voltak olyan sachtert fogadni, aki mindenki számára dolgozik, és a rabbinak tanítónak is kellett lennie egy személyben.
- Nem szabad senkinek házat vásárolni, pénzvesztés terhe mellett.

Az 1791. évi I. törvény jótékonyága alá tartozók, az ún. „megtúrtek”-en kívül minden más zsidó kilakoltatását segíteniük kellett, ideértve a sachtert és a rabbit is.

Ekkor érkezhettek a városba a Schweiger család hívására egy rabbi, aki egyben sachter is volt. A rabbi köteles volt a tanítói feladatokat is ellátni, ezért is engedélyezte letelepedését a tanács. A rabbi azonban nem volt megelégedve feladataival és ellátásával, ezért még ez évben Gyöngyösre akart távozni, de előtte azt kérte, hogy 11 évi bérét fizessék ki. Minden vásárkor ő főzött a helyi zsidóknak, de a pénzkereseti lehetőségeit egy idő után megvonták, mivel egy másik személyt

fogadtak fel a sachteri feladatok ellátására. A rabbinak ilyenformán más megélhetési tevékenység után kellett néznie.

Az igen viszontagságos körülmények és a folyamatos szankciók ellenére 1801-ben¹¹⁰ már saját bírót választottak maguk közül a kecskeméti zsidók. Ezt a lépést a tanács a szervezkedés első jelének tartotta, és ezért erősen ellenezte, és szerződésükre hivatkozva a hivatalt megszüntette.¹¹¹

1804. február 27-én ismét szigorításokkal nehezített új szerződést kötött Schweiger Salamon és Schweiger Márton a várossal: a bérleti díjat 325 forintban határozták meg. Az újabb megszorítások a következők voltak:

- Csak a vármegye által összeírt zsidók tartózkodhatnak a városban.
- A zsidók továbbra is csak nyersbőrrel és gyapjúval kereskedhettek.
- A Schweiger testvérpáron kívül senki sem tarthatott legényt, és ők is csak nőtleneket, mivel a szerződés célja csupán a kereskedés engedélyezése, nem pedig a

benépesítés, épp ezért még az 1-es pont szerint megtűrt zsidóknak sem szabad megházasodni, vagy feleséget hozni, és bírói engedély nélkül nem tarthatnak lakodalmat a városban.

- Házalni nem szabad sem a vidékieknek, sem a megtűrteknek; portékájukat csak a meghatározott időben árulhatták a piacon.
- Az engedély nélkül itt tartózkodó zsidókat 25 botütés büntetés terhe mellett a bérlők feljelenteni kötelesek.
- A gyermekeik tanítására csak olyan sachtert fogadhatnak, aki tanításra is alkalmas lehet, vagy a kormányhatósági rendeletek szerint katolikus iskolába kell, hogy járassák őket.
- A bérlők az ideérkező zsidóért felelősséggel tartoznak; ha valaki miattuk kárt szenved, a bérlők kötelesek azt megtéríteni.¹¹²

A szerződés érvényre jutásának bizonyítékeként az összes, évek óta a városban bujkáló, illegális zsidót kiűzték a városból, és ezek után Pest vármegye

törvényhatósága is jóváhagyta a kecskeméti tanács döntését.

Néhányan a kiűzött zsidók közül megpróbáltak visszajutni a városba, de 1806-ban újra eltávolították őket, és ugyanezen évben a városi tanács adózási kötelezettség alá vonta az addigra már néhány családnyira növekedett türelmezett zsidó közösséget.

Az eddigi intézkedések mégsem érték el a kívánt célt, ezért 1808-ban a városi tanács összeíratta a Kecskeméten tartózkodó türelmezett zsidókat, és családonként négyforintnyi adót vetett ki rájuk.

1810-ben a városi tanács felügyeletének gyakorlása végett az egyik tanácsnokot hatósági biztosnak rendelte ki, és az egész zsidóságot a felügyelete alá helyezte.¹¹³

A hatósági biztos által felügyelt újabb, 1811. évi összeíráskor kiderült, hogy a zsidók száma ismét növekedett a kitiltások ellenére, ezért a tanács egyszerre behívta mind a bérlőket, a megtűrt zsidókat, az

illegálisan a városban tartózkodókat és a számukra lakhatást biztosító rendes helyi lakosokat, és határozottan felszólította őket a törvények betartására. A bérlőket szigorúbb ellenőrzésre készítették, a rendes lakosokat pénzbírsággal sújtották, a nem túrt zsidók pedig testi fenytést kaptak, és „*eltakarodásra*” szólították föl őket.¹¹⁴

A kívánt eredmény ismét elmaradt, és a türelmezett zsidók kétségbeesésükben maguk fordultak a tanácshoz, hogy többé ne érhesse őket kár a nem túrt zsidók jelenléte miatt.

Akkor a tanács újból biztosokat rendelt ki a zsidók összeírására, de már egy jegyző is csatlakozott hozzájuk, így e háromtagú bizottság feladata kibővült a beköltözés körülményeinek kivizsgálására és az egyes személyek státuszának ellenőrzésére.

Az összeírás alapján a tanács a zsidókat két rendbe osztotta:

1. Az első rendbeliek voltak azok, akik az 1791. évi XXXVIII. törvény keletkezésének

idején már a városban laktak, vagy azt követően különleges engedéllyel letelepedtek. Ők maradhattak meg továbbra is türelmezettnek.

2. A második rendbe soroltak, tehát akik nem feleltek meg a fentebb említett követelményeknek, büntetés terhe mellett Szent György napjáig, azaz április 24-éig el kellett, hogy hagyják a várost.

Hogy ezen intézkedések ezúttal valóban érvényre juthassanak, a tanács három pontból álló szabályt alkotott:

1. Azok a zsidó családok, akiknek a városban tartózkodás megengedett, rendelkezniük kell egy bírói aláírással és pecséttel ellátott igazolvánnyal. Amennyiben ilyen igazolvány nincs, a zsidót nem lehet befogadni, ha ez mégis megtörténik, a befogadó 12 forintos büntetésre, a zsidó pedig 12 pálcára (botütésre) ítéltetik.

2. Ha egy türelmezett zsidó a megengedett időnél tovább tart a házában egy illegálisan itt tartózkodó másik zsidót,

24 pálcára ítéltetik.

3. A házaló zsidókat sem a lakosok, sem a türelmezettek bírói engedély nélkül, vagy a megengedett időn túl ne merjék maguknál elszállásolni, különben a keresztény lakosok 12 forintra, a zsidó lakosok 12 pálcára ítéltetnek.¹¹⁵

Ezekből a törvényekből kiderül, hogy aki jó keresztény módjára gyakorolta a felebaráti szeretetet, és bérleti díj ellenében ugyan, de befogadta az ún. „*lappangó*” zsidókat, ezért anyagi kárt szenvedett, ha ugyanezt egy zsidó tette, őt emberi méltóságában alázták meg. Az emberség, a kényszerűség és az állhatatosság azonban meghozta gyümölcsét, mert a kecskeméti zsidók száma mindezek dacára is növekedett. Az elkövetkező 8–9 évben a zsidók helyzetében érdemi változás nem következett be, és a folyamatos beszivárgások sem szüneteltek.¹¹⁶ A kecskeméti zsidó közösség száma, ha lassan is, de fokozatosan nőtt...

A reformkor társadalomtörténeti hatásai

A megpróbáltatások 1820-ban enyhültek, amikor az üldözött, de még inkább a kitiltott zsidók herceg Koháry Ferenc főkancellárhoz, a város földesurához fordultak.¹¹⁷ Ekkor kérvényezték, hogy a városban maradhassanak, amely kérelem így módon sikerrel járt. Az úriszék és a város között olyan megállapodás született, miszerint a Kecskemét számára hasznos zsidók kitiltását megszüntetik a kereskedés felvirágoztatásának érdekében. Ezen három pontból álló előterjesztés az 1820. november 8-án megtartott ülésen a következőket tartalmazta:

A zsidókat osztályozzák három rendbe az alábbiak szerint:

1. Az első osztályba tartoznak az 1791 előtt már itt tartózkodó zsidók, helyzetük a továbbiakban nem lehet kérdés tárgya.
2. A második osztályba tartoznak azok, akik az elmúlt időkben valamilyen úton-módon türelmezést nyertek.
3. A harmadik osztályt az azóta is

illegálisan a városban tartózkodó zsidók képezik, őket alapos vizsgálatra ítélték, ha a város számára hasznosnak bizonyultak, maradhattak, ha nem, végleg el kellett hagyniuk Kecskemétet.

Ismét összeírták a városban található összes zsidó ember, az összeírás alapján a kecskeméti zsidóság létszáma a következőképp alakult 1820. december 4-én:

- Összes létszám: 243
- Családok száma: 55
- Ezek közül nő: 43
- Özvegy: 6
- Nőtlen: 6
- Férfi: 119
- Nő: 124
- Gyermekek száma: 145
- A Kecskeméten született családfők száma: 22

E családok közül csupán kilencnek kellett elhagynia a várost, a többiek pecsétes, írott

engedélyt kényszerültek kiváltani, amellyel önmagukat igazolhatták, és ilyenformán végre türelmezettnek minősítették.¹¹⁸

E határozat után a zsidókat felmentették a „*lappangók*” felügyelete alól, és egy ún. zsidó bírót neveztek ki erre a feladatra. Az adózási törvényeket is módosították, mégpedig a következőképpen: a türelmi díj tekintetében fejadót, illetve személyadót nem kellett fizetniük, ígás állataik után azonban országos adót igen, ám ezen túl nem egymás között kellett ezt rendezniük, hanem a városi számvevő hivatal által.¹¹⁹

A türelmezés jótékonyaságából az elkövetkező húsz évben több család is letelepedési engedélyt kapott, csak kevesek kényszerültek távozásra; őket általában „*rovott*”-nak, vagy „*életmód nélküliek*”-nek titulálták a forrásokban.¹²⁰

Majd egy évszázadnyi viszontagság és megaláztatás után végre békésebb napok köszöntöttek az ekkorra már virágzásnak indult kecskeméti zsidó közösségre.¹²¹

A társadalmi fejlődés következtében a

zsidók is egyre feljebb kerülhettek a ranglétrán, amelyet nagyban segített, hogy a folyamatosan rivális görög kereskedők 1790 óta Kecskemét város teljes jogú polgárai voltak. 1823-ban az 1721. évi szerződésükben meghatározott évi bérleti díjuk alól is felmentették őket.¹²² Így csak a rendes adójukat kellett befizetni, ezáltal új területekre léphettek, és szabadabbá vált számukra a kereskedés. A „*türelmezett*” zsidók teljes jogú polgárnak ugyan nem számítottak, de a városi tanács engedélyével már üzleteket nyithattak.

A határozat alapján 1823-ban Schwarz László Hajagos József házában boltot nyithatott 40 forintos éves bérleti díj fejében.

A későbbiekben Hacker Izraellel és Schwarz Lászlóval újfent szerződést kötöttek, Schweiger Mártonné kérelmét azonban felfüggesztették.¹²³

Újabb előrelépést jelentett mind Kecskeméten, mind az egész országban élő zsidók számára, hogy 1840-ben engedélyt kaptak, hogy bizonyos feltételek

mellett gyárat alapítsanak, szabadon kereskedjenek és mesterséget űzhessenek.

A kereskedés mellett a kecskeméti zsidók három üzletágban képviseltették magukat: ablaküvegezőként, pipakupak-készítőként és szobafestőként.

A fentebb említett törvény tehát korlátlan iparjogot biztosított számukra, és ez által végre céhes mesterségek tanulására is lehetőségük nyílt.¹²⁴

Mivel a helyi céhek teljes jogú tagként őket nem vették fel, de mégis tisztázni szeretnék volna helyzetüket, 1846. december 4 -én két szobafestő, két tímár, két piparezező, két kalapos, egy bádogos, egy szűcs, egy cipész, egy üveges, tehát 14 zsidó iparos-kézműves izraelita társaik nevében egy 19 pontba szerkesztett folyamodványt nyújtott be a városi tanácshoz jóváhagyásra, amelyben szabályaikat fektették le. 1847. január 4-én ezt a tanács elfogadta, és megerősítésre Pest vármegye törvényhatóságához küldte az iratot. A későbbi országos zavargások és a forradalom miatt azonban az irat további

sorsa nem ismeretes, a Kecskemétre való visszaérkezésére bizonyíték nincs.¹²⁵

Az 1746-ban beengedett négy izraelitának a hatályos törvények szerint tilos volt a birtokszerzés, és csak meghatározott számú házat bérelhettek.¹²⁶

A zsidók azonban mindig is törekedtek arra, hogy saját ingatlanhoz juthassanak. Legelőször Náthán Salamon kérvényezett házvásárlási jogot Kecskeméten, feddhetetlen múltjára és jelentős pénzforgalmára hivatkozva 1787-ben, de kérését a tanács elutasította.

Pénzvesztés terhe mellett tilos volt a zsidóknak helyi lakosoktól házat, zálogot, vagy bárminemű örökséget szerezni. 1810-ben¹²⁷ végül Schweiger Márton és Schweiger Salamon nevére próbálták megvenni azt az épületet, amelyet imaházként használtak, és a bővülő zsidóságra hivatkozva zsinagógává óhajtották alakítani. Rendkívül kedvezőtlenül fogadta a városi tanács kérelmüket, s nem csak elutasította, de biztosította őket arról, hogy sosem juthatnak a városban örökös birtokhoz.¹²⁸

Ezzel a döntéssel mit sem törődve a zsidók 1817-ben a városi előljárást meghívták az épülő zsinagógájuk alapkövetésére, de a tanács ezen megrökönyödve arról érdeklődött, hogy mi jogon szándékoznak egy olyan birtokon építkezni, ami nem lehet az övék? Amikor iratokkal igazolták, hogy a birtok valóban az ő tulajdonukban van, a város az addig kifizetett 2100 forintot vissza kívánta fizetni a zsidó közösségnek, és az építkezést is megtiltották.

Ennek ellenére újabb kérvényt nyújtottak be, amelyben arra hivatkoztak, hogy az adott birtokon imaház, iskolát, a rabbi szállását és a vallás gyakorlására alkalmas épületeket építenének, s a telek használatát kérték úgy, hogy a birtok a város tulajdonában maradjon. Ilyenformán használati engedélyt kaptak a következő feltételek mellett:¹²⁹

- A zsidó közösség a telekért addig kifizetett összeget vissza nem kapja.
- A két szóban forgó telek

tulajdonjoga Kecskemét városát illeti.

- A zsidó közösség a városnak évenként „öt körmöczi aranyakat” fizet.
- A telken zsinagógát építhet és istentiszteletet gyakorolhat.
- Ezen egyesség érvényessége addig tart, amíg a telken zsinagóga van, és rendeltetésének megfelelően használják. Amint ez megszűnik, a város visszafizeti a beruházott 843 forintot és a birtokkal szabadon rendelkezhet.
- Zsinagógán, iskolán, a rabbi szállásán, illetve a vallás gyakorlására alkalmas intézményen kívül más nem építhetnek.

Az építkezést folytathatták, és 1845-ig minden évben befizették a szerződésben foglalt összeget a város számára. Ekkor adómentességhez folyamodtak az 1840-ben¹³⁰ megfogalmazott X I X. törvényre¹³¹ hivatkozva.¹³² Felmentést nyertek az adófizetés terhe alól, sőt, az iskolai épületek szaporítása miatt egy újabb szomszédos telket is megvásárolhattak.

1821-ben egyébként már nem csak

vallási célból vásárolhattak telket, hiszen ekkor – 1821. augusztus 13- án – Schweiger Márton olajmalom építésére kapott engedélyt. Ez az olajmalom innentől kezdve rokonai ágon öröklődhetett, így az ingatlan az izraeliták birtokában maradt.¹³³

Ezen az eseten felbuzdulva egyre több izraelita folyamodott ingatlan vásárlásához, melyet vagyoni helyzetük indokoltta, és amennyiben a városnak megfelelő értékben biztosítottak haszonbért, illetve a múltjuk feddhetetlen volt, a jogokat meg is kapták.

Az 1840-ben megfogalmazott törvények még könnyebben elérhetővé tették a zsidók számára a birtokszerzést. Ezen törvényekből kifolyólag a birtokszerzési jog megadása nem a városi tanács hatáskörébe tartozott, aminek hatására többek között Csillag Márton, Milhoffer István, Hellsinger Móricz és Simon, Schweiger József és Salamon különböző okokból ingatlant vásárolt Kecskeméten.¹³⁴ A tanács még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy valamiképp

visszaszorítsa az izraeliták rohamosan növekedő ingatlanszerzését, de a haladó korszellemnek megfelelően ez megghiúsult. Többek közt arra hivatkoztak, hogy ha a módos izraeliták házat szerezhettek, azzal a város csak nyer, mert ha a romos épületeket nem csak biztonsági szempontokból, de „*az üzletesség irányában is fogják ekészíttetni*”, kedvező hatással lehetnek a kereskedelemre, és ez által emelkedik a helyi házak értéke.¹³⁵

A tanács a következő feltételekkel adott házszerzési engedélyt a zsidók számára:

- A már házzal rendelkező izraeliták a házukat megtarthatják, sőt saját nevükre is vehetik, de a jövőben csak az vásárolhat ingatlant, aki évek óta a városban tartózkodik, jó erkölcsű, és a város számára hasznos üzletet folytat.
- Mindazok, akik már eddig is házzal rendelkeztek, s mindazok, akik ezután kapnak erre jogot, a ház értékének egy százalékát fizessék be a város pénztárába.

A házbirtoklási jogot a tanács még mindig óvatosan kezelte, majd az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakában alig téren nem sok változás állt be Kecskeméten.¹³⁶

A szabadságharc társadalmi hatásai

Mint szerte az országban, vélhetően a kecskeméti zsidók is lelkesen üdvözölték a 1848. márciusi forradalmat.¹³⁷ Örömeik azonban nem lehetett teljes, hiszen hamar eljutott hozzájuk is a forradalom tisztaságát beszennyező, az országban több helyen is fellángoló antiszemita megnyilvánulások híre.¹³⁸

Az anyagilag egyre gyarapodó, és mesterségek elsajátításában ekkorra már egyre nagyobb szerepet vállaló zsidókhöz alapvetően kétféle módon viszonyult a többségi társadalom az 1840-es években. Egyrészt a liberális ellenzék arra törekedett, hogy minél jobban bevonja a zsidókat a magyar társadalom működésébe, másrészt azonban a pesti sajtóban felbukkant a

zsidó, mint a könyörtelen kapitalista figurája. Mivel egyre nagyobb piacot hódított magának a zsidóság azáltal, hogy a kereskedelem szinte csak az ő kezükben összpontosult, és lassacskán beszivárogtak, mint „kontárok” a céhes mesteremberek érdekszférájába is, a vagyoni egyenlőtlenségek sajnos, az antiszemitizmus táptalajául szolgáltak.¹³⁹

A demagógia akkor is teret hódíthatott magának, hiszen a forradalom lendületét kihasználva a rossz életkörülményeik miatt elégedetlenkedő, elszegényedett tömegek megfelelő célpontra leltek a gazdagodó, értelmiségi szakmákat űző zsidókban, őket nevezték ki minden baj forrásának (a zsidó spekuláns veri fel a gabona árát, a zsidó szabó olcsó árai miatt nem tudja jobban megfizetni legényét a céhes mester – hangzottak a korszak antiszemita közhelyei).

A forradalom eszméit és a „szabadságot” sokan anarchiaként értelmezték, és kihasználva a fennálló társadalmi rendszer megingását, a saját

önző szempontjaikat igyekeztek érvényre juttatni. Amint a történelem során oly sokszor bebizonyosodott, a folyton megújulásra, talpon maradásra, sőt, a gátló körülmények ellenére is gyarapodásra képes zsidóság tökéletes elsőszámú bűnbaknak, közellenségnek bizonyult.¹⁴⁰

Öt nappal a pesti forradalom kitörése után, március 20-án Pozsonyban a főleg német lakosság által felbőszített csőcselék támadt a helyi zsidó lakosokra. A zsidónegyed házait feldúlták, a zsidók üzleteit, lakásait kirabolták, sokukat megverték, a tömeg pedig egyenesen a városból történő kiűzésüket követelte. A forradalom tisztaságát féltő országgyűlési ifjúság végül megakadályozta a további atrocitásokat.¹⁴¹

Bár az országgyűlés is felháborodott a történeteken, az elégedetlenkedő polgárság megnyugtató végett a városi törvényjavaslatot aszerint módosították, hogy a zsidók továbbra sem kaphattak választójogot, mert nem tartoztak a törvényesen bevett vallások képviselői

közé. Az országgyűlés elnézte ezt a jogegyenlőtlenséget, amely határozottan szembeállt a márciusi forradalom eszméivel, a 12 pontban is követelt törvény előtti egyenlőséggel polgári és vallási tekintetben, mert szerették volna elejét venni a további antiszemita indíttatású rendbontásoknak.¹⁴²

Sajnos, a törekvésük nem vezetett sikerre, hiszen további zavargások mutatták a nem szűnő ellenségeskedést a zsidókkal szemben. A székesfehérvári városi tanács távozásra kényszerítette a helyi zsidókat április elején. Győrben a diákságnak sikerült megvédenie a zsidók házait a gyújtogatástól, más városokban azonban elszabadult a pokol. Április 23-án Pozsonyban, az országgyűlés feloszlott, és ismét teret kapott a zsidóüldözés. Itt és másutt is a katonaságnak, illetve a nemzetőrségnek kellett közbeavatkoznia a zsidók védelmében, de még így sem tudták megakadályozni, hogy több száz zsidó otthon váljon a felbőszült csőcselék martalékává, többek közt Vágújhelyen,

Kassán, Vácon és Adán. Pozsonyban végül statáriumot rendeltek el az elszabadult indulatok visszaszorítására.¹⁴³

Pest-Buda sem maradt ki az antiszemita megnyilvánulások áradatából. A polgárság a nemzetőrség szervezésekor már ellenezte zsidók felvételét a fegyveres testületbe, de végül is ezt nem tudták megakadályozni, mivel a diákok és a fiatal értelmiségiek bevonták csapataikba a zsidóság képviselőit is. A céhlegények mozgalmát viszont sikerült antiszemita tüntetéssé változtatnia a megkeseredett céhmestereknek és a hozzájuk csapódó zugügyvédeknek. A pozsonyihoz hasonló botrányokra szerencsére nem került sor, mivel – kicsit későn ugyan, de – a nemzetőrség és a katonaság végül közbeavatkozott. A márciusi ifjak azonban elkeserítőnek látták, hogy az alapvető emberi jogokért is harcoló forradalmukat ily módon beszennyezték.¹⁴⁴ A történetek hatására az ország vezetése felmentette a zsidókat a nemzetőri szolgálat alól, a vezetőiket pedig „önként” távozásra

bírta. Ezt követte a pesti zsidóság összeírása, amely azt a célt szolgálta volna, hogy kiutasíthassák a városból erkölcsileg nem megfelelőnek ítélt zsidókat. Az elkeseredett pesti zsidók egy csoportja erre reagálva egy tömeges amerikai kivándorlást előkészítő bizottságot alapított, de terveiket a gyakorlati megvalósítás végül nem követte.¹⁴⁵

A városi zsidóság élete az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt és után
Kecskemétre a fent ismertetett történelmi eseményekről csak a hírek jutottak el, de ez is elég volt hozzá, hogy megrémíssze az itteni zsidóságot. Ennek ellenére a kecskeméti zsidókat is összeírták, hogy a nemzetőri szolgálatban a várost védhessék. A nemzetőri feladatokat zsidók is elláthatták az alábbi, 1848. évi XXII. törvénycikk. alapján:

„... ezen szolgálatra az i l lető hatóságok, a kijelölt képességgel ellátottakon kívül azokat is

besorozhatják, kik az alkotmányos rendfenntartásban érdekeltnek vagy ezen kitüntetésre méltónak ítéltetnek, ezen elvek szerént pedig tagadni nem lehet, hogy a helybeli izraeliták között található számos tehetőses kereskedők és házbirtokosok a személyi biztosság tekintetében általában a vagyonbátorság szempontjából pedig nagyrészen érdekelve vannak s az 1840:XXIX. törvény értelmében a magyar honi izraeliták valóságos honlakosoknak tekintetnek... ezen közgyűlés a helybeli izraelitákat nemzetőrségi szolgálatra általában kötelezni, s a vagyonképesség alapján alkalmazni is kívánja...”¹⁴⁶

Az 1848–49-es események tehát magukkal ragadták a kecskeméti zsidóság képviselőit is. A hazafias érzelmeik által vezérelve, teljes joggal a magyarsághoz tartozónak, izraelita vallású magyarnak érezték magukat, és abban bíztak, hogy a forradalom hatására saját sorsuk, jogállásuk jobbra fordulása is bekövetkezhet. Épp ezért többen önként vállalták a sorsközösséget a magyar nemzettel...

A forradalom nyomán 1849. március 4-én kelt Birodalmi Alkotmány¹⁴⁷ 5., 23., 24., 27., 28. paragrafusai szerint a Habsburg Birodalom minden népét és polgárát egyenjogúsággal ruházta fel, ami mind a vagyonszerzés, mind a foglalkozás megválasztásának és űzésének szabadságát magában foglalta.¹⁴⁸

A rendelkezésre álló források alapján valószínűsíthető, hogy az 1850-es évek elején egy újabb, jelentős mértékű zsidó bevándorlási hullám érte el Kecskemétet. Természetesen a letelepedési engedélyek kiadásánál ismét a haszonelvű szempontok érvényesültek – mint például a gyapjú- és terménykereskedés – a város helyhatósága részéről. 1850-ben 20 pengőforintban határozták meg a türelmezési díj összegét.¹⁴⁹

Jelentős lépésnek tekinthetjük a zsidók azon folyamodványát, amelyet 1850. december 30-án nyújtottak be a városi tanácshoz. Ebben kérvényezték, hogy magánszerződéseik mellett a tulajdonukban lévő házaikat is a nevükre írathassák. Kérelmüket elutasították, és felsőbb helyre

irányították őket. Természetesen ezen kérésnek eleget tettek, és a magyarországi teljhatalmú császári biztoshoz, Báró Karl von Geringerhez fordultak, aki a „*telkeik átíratása végett könyörgő kecskeméti izraelitáknak*” megadta az engedélyt, hogy a rendes lakosi díj befizetése mellett telket vásárolhassanak, illetve a már meglévő ingatlanjaikat a nevükre vegyék.¹⁵⁰

Az 1853. évi október 2-án kelt császári rendelet ismételten hatályba helyezte a régi, 184. előtt fennállott, az izraeliták birtokképességét korlátozó szabályokat, miszerint a zsidók nem juthattak szabadon tulajdonjoghoz.¹⁵¹

Néhány különleges esettől eltekintve a zsidók nem szerezhettek sem szőlőt, sem földbirtokot, és akiknek mégis sikerült, saját személyi érdemeik által nyertek kedvező elbírálást, de csak saját, és családjuk „*multságára*” használhatták; azaz a szőlő eladása, vagy bárminemű haszonszerzés tilos volt.

1850 és 1851 között az akkori kevésbé szigorú törvények mellett

néhányan törvényesen is földbirtokhoz jutottak.¹⁵²

Eleinte a kóser bor kimérésén kívül nem lehettek kapcsolatban vendégfogadói üzletekkel, de ahogy enyhültek az erre vonatkozó szabályok, és már árverésen vendégfogadóhoz, illetve kocsmához juthattak, egyre többen választották a vállalkozás e fajtáját a zsidók közül.

Kezdetben a város megegyezés alapján adta ki a vállalkozóknak a mészárszékek bérleti jogát, ilyenformán zsidó emberek nem juthattak hozzá. 1831 után azonban árverés útján is hozzáférhetővé váltak a mészárszékek üzemeltetési jogai, így történhetett meg, hogy 1831. november 1-jétől 1837. október 31-éig Csillag Márton, Fischer Jakab, Kiss Márton és Schwarz Márton kivette 5300 vf. haszonbérben Kecskemét összes mészárszékét.¹⁵³

Ettől kezdve mindig található volt a városban izraelita kézen lévő mészárszék, azzal a feltétellel, hogy a zsidó mészárosok keresztény legényeket alkalmaznak.¹⁵⁴

Mint minden lakos, aki nem rendelkezett földbirtokkal, a zsidók sem legeltethették szabadon jószágaikat a közlegelőkön, csak a fejős teheneket hajthatták ki nyomási csordára, illetve a mézárszékeket bérlők legeltethették az élelmezési célból tartott állataikat.¹⁵⁵

1859- től ismét szabad iparüzési jogot nyertek a zsidók, s 1860- tól pedig olyan felelősségteljes és bizalmat feltételező állást is betölthettek, mint a gyógyszerész. Szabadon látogathatták a bányavárosokat.¹⁵⁶

Az 1860- as évektől még jelentősebb asszimiláció vette kezdetét a zsidóság soraiban, azonban meglehetősen diszkriminatív jellegű volt sorsuk, mivel polgári jogegyenlőségük kimondása továbbra is váratott magára.¹⁵⁷ Ennek a megkülönböztetésnek az erőteljességét mutatja az is, hogy „*bonfi*”, nem pedig „*polgártárs*” megszólítás illette őket. Törvényhatósági tagok lehettek, de képviselőválasztásokon nemrendelkeztek szavazati joggal.¹⁵⁸

A zsidóság teljes beilleszkedési

törekvése az öltözködésükben is megnyilvánult. Míg az előző évtizedben egymás között jiddisül beszéltek, cilindert és „*Ferenc József-kabát*”-ot viseltek, az 1860-as években, a hazafiasságukat demonstrálandó, a népszerű, Kossuthról elnevezett pörgekalapot, a zsinóros attilát, a feszes nadrágot és a „*ránczos*” csizmát kezdték el hordani.¹⁵⁹ Hogy milyen szinten igyekeztek integrálódni a magyar társadalomba, azt mi sem bizonyítja jobban, mint például az, hogy a Kecskeméten született Venetianer Lajos¹⁶⁰ bátyja, Sándor, református lelkész lett.¹⁶¹

Az asszimiláció és az integráció

Az 1861. március 15-én rendezett megemlékezésen a város előljárói között Fischmann Simon főrabbi is felszólalhatott, és a zsidó hagyományoktól eltérően magyarul méltatta beszédében az 1848-as forradalom szellemiségét.¹⁶² A viszontagságok utáni békés együttélés jeleit mutatja az is, hogy egy, a zsidó ifjúság

számára rendezett bál táncrendjében a keringő, francianégyes és a polka mellett megjelent a csárdás, e hagyományosan magyar tánc is.¹⁶³

Az asszimilálódó zsidók életének jelentős állomása volt az 1867. évi XVII. törvénycikk,¹⁶ amely az izraelita lakosokat a törvény előtt egyenlő rangra emelte a keresztény lakosokkal polgári és politikai tekintetben, és a saját kezükbe adta az egyházuk önkormányzatának irányítását, valamint hitközségeiknek rendezését, szervezését. A kormány szükségesnek tartotta, és elrendelte, hogy választott képviselőket küldjenek az országos kongresszusra. A képviselőválasztás napja 1868. november 18-án volt, melyet Kecskeméten, a „Nádorhoz” címzett vendéglővel kapcsolatban lévő új színházi helyiségben tartottak.¹⁶⁵ A szavazás előtt Gallia Fülöp, izraelita választási elnök szájából hangzott el az alábbiakban szó szerint idézett beszéd:

„Tisztelt polgártársaim! A magyar zsidóság egész Magyarországra, szeretett hazánk széles határaitban, ma egy és ugyanazon időben egy igen nagy és emlékeztető méltó napot ünnepel, egy napot, mely eseménydús következményeivel nemcsak a zsidó nemzet évkönyveiben, hanem hála az égnek és a megváltoztatott időviszonyoknak, Magyarország történetében is örök és kiolthatatlan betűkkel fog egykoron feljegyezve lenni. Ma végre elértük azon napot, tisztelt hitrokonaim, melyen egy szabad polgár legszebb jogainak egyikét legelőször élvezhetjük, midőn mi a legszélesebb és legszabadelvűbb alapon nyugvó népválasztás szerint, az ő nagyméltósága a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter által december 10-re egybehívott országos izraelita gyűléshez követeinket választjuk... A magyar nemzet 1867-ik évben képviselői által egy népünkön ezer év óta nehezedeő igazságtalanságot nagylelkűleg és a legnemesebb módon jóvátett, midőn az országgyűlés egyhangúlag egy rövid törvényben kimondá, miszerint mi azon a földön, melyhez mi már oly régóta, míg a rabszolgabilincsek nehéz nyomása és terhe alatt is oly hű szeretettel ragaszkodtunk, azon

országban, melynek szabadságáért és függetlenségéért az 1848-nak harcmezéjén hitrokonaink közül ezren és ezren elvéreztek, szabad és hasonjogosult polgárok legyünk. Vannak ugyan civilizált államok, hol azon elv "általános emberjog" már évtizedek óta ki van mondva, de ott ez mindenütt csak heves hitrokonaink kedélyét keserítő hosszú harcosodással vívatott ki. Egyetlen egy nemzet sem mondta ki i ly szép, nemes, s méltó módon, mint a magyar nemzet. De a magyar kormány nem elégedett meg egyszerűen az egyenjogúsítással. Ezen kormánynak egy tagja – Eötvös József, vallás- és közoktatásügyi miniszter – egy férfi, ki mint emberszerető, mint a zsidó nemzet régi jótevője ismeretes, ki már ezelőtt régen, még a sötét előítéletekkel telt 30-as években nyomozott népünk joga mellett bátran és nyíltan fellépett, e férfi ismerve községek és iskoláink zilált állapotát, meg ezeknek tökéletes és gyökeres orvoslását is feladatául tűzte ki magának, midőn az izraelita kongresszus egybehívása által önmagunkra bizá belügyeinket alkotmányos, szabadelvű és egyszersmind autonómiánkat, az állammal szemben, megőrizendő módon

rendezheti, és megállapíthatni. Mutassuk meg tehát a magyar nemzetnek, hogy a bennünk helyezett bizodalomnak meg is tudunk felelni; mutassuk meg a művelt Európának, valamint tőlünk távollevő hitrokonainknak, hogy ismerjük a szabad alkotmányos polgárnak jogait és kötelességeit, és hogy a „szabadság, műveltség és előhaladás” vallásunk ezredéves szent dogmaival igen jól összeférnek. Mutassuk meg ezen órában, különösen mi izraelita lakói, ezen csendes és megfontolt higgadtságáról ismeretes városunknak, hogy mi is át vagyunk hatva egy törvényt tisztelő alkotmányos polgár érzelmeitől, mutassuk meg pedig ezt most az által, hogy ezen választást minden túlzott szenvedélyesség nélkül kezdjük...: »Éljen kedves magyar hazánk, melynek hű és hasznos fiai akarunk lenni!«¹⁶⁶

A kongresszuson a kecskeméti zsidókat a választás során Fischman Simon rabbi és Schweiger Márton jelöltek közül az utóbbi képviselte. Ez az a bizonyos 1868–69-es országos zsidó kongresszus, hivatalos nevén Izraelita Egyetemes Gyűlés, amely két elkülönülő ágazatra, a neológiára és az

ortodoxiára osztotta a magyar zsidóságot.¹⁶⁷ Ez még inkább felgyorstotta a kecskeméti zsidók integrálódását a város társadalmi rendszerébe.

A polgárság általánosan üdvözölte a zsidóság magyarosodási törekvéseit, de még mindig lassúnak találta, és az elnyert emancipáció fejében még teljesebb asszimilációt várt el. Ennek adott hangot néhány antiszemita felhangú újságcikk, de azon nyomban meg is jelent, úgymond reflektációként *A zsidókérdéshez* című, alább idézett újságcikk ifj. dr. Horváth János jogtörténész tollából. E cikkében a szerző a zsidók szorgalmát, munkához való viszonyát példaként állította az emberek elé, az előítéletet határozottan elutasította, a zsidóság számára pedig a következő tennivalókat nevezte meg:

„Elsősorban utánozni kell nekik a mívelt nyugat mózes vallású polgárait, szívvvel lélekben egyesülniük kell a nemzettel és magyarokká lenniök. (...) Másodsor az eddigi exclusivitásról le kell mondaniok. De ugyanezen

óbajt nyilvánítom a Magyarban egyéb polgáraihoz. Fájdalmas érzés minden művelt egyénre azon megvetés, mely ma, mint előítélet fönnáll a zsidósággal szemben.”¹⁶⁸

Jól példázza a magyar közfelfogást egy bizonyos dr. T. P. cikke, ami az *Antisemitismus* címet viselte, és amiben a szerző elutasítja a politikai és gazdasági alapokon álló antiszemitizmust.

„Vannak... a zsidóellenesek között olyanok, akik nem tudnak abba belenyugodni, hogy a zsidóság politikai tekintélyben és hatalomban velök osztozódik, s sehogysem tudnak belenyugodni abba, hogy a politikai rang nemcsak születés által szereshető meg; sehogysem tudnak belenyugodni abba, hogy a mobil tőke hasznosításával járó foglalkozás nemcsak nyereséges, de a becsült foglalkozások közé emelkedett...”

Ezeket az antiszemitákat gyorsan szétesőknek és háttérbe szorulóknak

tartotta, ámde felsorolt egy másik, általa lelkesen támogatott irányzatot:

„...s mely nemzeti és társadalmi szempontból kell ki a zsidóság rossz tulajdonai felett, s amely árnyalat nem emberi jogaitól akarja megfosztani a zsidót, hanem mozgalmat indít meg az iránt, hogy a zsidóság beolvadjon a magyar társadalomba s a nemzettestbe... ez az antisemitismus mindinkább nyíltabb és mindinkább erőteljesebb lesz. Erőteljesebb, mert benne az intelligens magyar társadalom nyilatkozik. ...”

Ennek a felvetésnek az abszurditását jól szemlélteti, hogy a cikk további részében nem másokat, mint magukat a zsidókat szólítja fel ennek az *antisemitismus*nak a felvállalására:

„És az antisemiták ezen táborába sorakozni kell mind azon zsidóknak, aki magyar s aki a közérzület tudatával bír s aki azzal számolni akar és tud.”¹⁶⁹

A zsidóság természetesen tartózkodással

fogadta ezeket a nagymértékű elvárásokat, melynek eredményeképpen a szegényebbek külföldre vándoroltak, míg a tehetősebb, asszimiláltak körében nagymértékű névmagyarosítás is kezdetét vette.¹⁷⁰

Érdemes megemlíteni egy 1882 októberében lejátszódott esetet, melynek olvasásakor enyhe déjà vu érzés lehet úrrá a mindenkori olvasón. A korabeli újságcikkek szerint a Beretvás szálló sarkán néhány fiatal, valószínűleg joghallgató, ittas állapotban hangosan szidta a zsidókat, és az antiszemiták akkori országos vezetőjét, Istóczy Győzőt éltették. Az erre összegyűlt, körülbelül 200 fős tömeg megbotránkozással ítélte el a zavargást. Az ilyen kézzelfogható megnyilvánulásokon túl alakultak olyan egyesületek, amelyek nyíltan ugyan nem voltak zsidóellenesek, ám a keresztény értékek védelme és egyéb homályos célkitűzéseik mögött méltán megfeleltek az antiszemita elnevezésnek. Ezek közül a legnevezetesebb a Kecskeméti Magyar Védegylet. Az egyesület alapítását, melyre 1883. január 21-én került sor,

megelőzte az alábbi felhívás:

„Szózat Kecskemét város keresztény lakosságához!” – a Kéry Károly elnök és Nagy Imre titkár nevével fémjelzett iratban a célkitűzések mellett az alábbiak is szerepeltek:

„...hazai tősgyökeres magyar keresztény társadalom érdekeit általában különösen pedig a Védegylet tagjainak anyagi, szellemi és társadalmi jólétét előmozdítani, felkarolni, érdekeit törvény korlátai között, törvényes eszközökkel megvédeni. Támogatni minden hazafias mozgalmat, magyar nemzeti és társadalmi célt, úgy a közéletben, mint szellemi közművelődési és közgazdasági téren; s mint kizárólag közgazdasági célok, és reformok keresztülvitele érdekében alakult testület különös súlyt fektet a kereskedelmi, ipari és gazdasági magyar keresztény érdekek megóvására.”¹⁷¹

A város tiltakozása ellenére a testület megalakult, és tagjai látványos, ünnepélyes keretek között gyűltek össze. Az 1883.

júniusi választásokon az első körben az antiszemita képviselők kapták a legtöbb támogatást, de végül nem értek el jelentős eredményeket, és a város egyetlen kerületében sem jutottak végleges győzelemre.

Minddzeptet leszámítva békés évtizedek köszöntöttek a kecskeméti zsidóságra, amelyet csak megerősített az, hogy 1895-ben történelmi egyházi rangra emelték a zsidó vallást.¹⁷²

Az oktatás

1856-ban született meg a rendelet, mely szerint a történelmi egyházakhoz hasonlóan, demográfiai eloszlása alapján arányosan végre a zsidóság is állandó pénzbeli támogatásban részesült.

„Ezen város gyermekei vagyunk... Ezen város az, hol mi élünk, a hol lakunk és munkásságunk napi foglalkozásait végezzük – írták kérvényükben – Ezen város az, mellynek csinosbulására és minden tekintetbeni előhaladására többi

lakostársunkkal közösen, sőt aránylag legnagyobb mértékben törekszünk...”

A város azonban szűk anyagi forrásaira, és egyéb, súlyos tanügyi kiadásaira hivatkozva sem a kért összeget, sem a Szentkirályon igényelt 30 hold földet nem biztosította számukra. A továbbiakban ismét csak saját erejükre hagyatkozhattak.¹⁷³

1861-től magyar volt a tanítás nyelve. Minden bizonnyal az iskolának is nagy szerepe volt abban, hogy Kecskemét városában a XIX. század második felében meghatározó jellege a közösség számára, hogy többségében magyar nyelven beszéltek.

1877-ben a zsidó hitközséget is kötelezi a város tanintézetének átadására.

A Kecskeméti Zsidó Hitközség 1877 után csak egy vallásiskolát tartott fenn hittanítás céljára. A tanítók mindegyikét – kiváló tanerőknek minősítve őket – átvette a községi népiskola.¹⁷⁴ A XX. század két legjelentősebb izraelita tanítója: Reichmann Mór és Székely Jenő.¹⁷⁵

Székelyné Kőrösi Ilona kutatása alapján:

„Áttekintve a zsidó tanköteles gyermekekre vonatkozó statisztikákat a községi iskola létrejöttétől, illetve 1882-től, az elemi iskolai értesítők rendszeres megjelenésétől 1914-ig, megállapítható, hogy a tankötelesek száma 322–431 között mozgott. A közülük iskolába járók aránya 90–98% volt. Ez jóval magasabb, mint ugyanezen időszakban a katolikusoké (64–73%), a reformátusoké (70–83% között), vagy akár az evangélikusoké (73–83% között).

Még differenciáltabb a kép, ha tudjuk, hogy ezekben az évtizedekben a Kecskemét környéki tanyákon 24–67% közötti beiskolázottsági arányokat találunk. (Ez utóbbival való összehasonlításra azonban nincs módunk, hiszen tudjuk, hogy a város peremterületein és a tanyákon két felekezet képviselői nem laktak: zsidók és evangélikusok).

Érdekeség, hogy 100%-os beiskolázásra is találunk adatokat, mégpedig a görög katolikusok, a görögkeletiek és az unitáriusok között. Itt azonban mindössze 10–15, az unitáriusoknál

esetenként 2 tanulórol van szó, szemben a katolikus tankötelesek 9–10.000 közötti létszámával.

A továbbtanulással kapcsolatban egy Budapesten megrendezett zsidó iskolaügyi konferencián érdekes kutatási eredmények hangzóttak el, például:

»Ha az egyetemi tanulmányok valószínűségének országos átlagát 1900 - ban 100 - nak vesszük, akkor a katolikus népesség mutatója 88, a reformátusé 75, az evangélikusé 125, és a zsidóké 200.«¹⁷⁶

A kecskeméti zsidó közösség a XX. században

Zsidóság a városban és az országban

A XIX. századi neológ–ortodox különválás Kecskemétet csak 1917-ben érte el. Ekkor teremtették meg az autonóm ortodox hitközség alapjait, melyet majd 1918-ban Kecskeméti Izidor hitközségi elnök ír alá.

Az 1919-es román megszállás csak néhány napig tartott Kecskeméten, ennek azonban tragikus következménye lett a zsi hitközség egyes tagjai számára. A megszállás után, a fehérterror idején a Nemzeti Hadsereg katonái a románokkal való összeesküvéssel vádolták a zsidóságot. Vagyonukat elvették, internálták őket, néhányukat pedig megkínozták, majd kivégezték. A szörnyűségek többségét a közeli Orgoványon hajtották végre, ahol a rettegett Héjjas Iván tartalékos főhadnagy vezetése alatt álló különítmény, formálisan a Nemzeti Hadsereg karhatalmi, rendőri jellegű szolgálatot ellátó segédcsapata, a

valóságban lényegében állami ellenőrzés nélkül működő milícia garázdálkodott. A katonák összesen mintegy 70–80 embert gyilkoltak meg részben antiszemita indíttatásból, részben nyereségvágyból, és még 1920-ban is rettegésben tartották a várost és környékét. A több tucat, jórészt izraelita személy életét követelő (fél)katonai erőszakhullám után a különítményesek jó része egyáltalán nem kapott büntetést.¹⁷⁷

1920 után a numerus clausus törvény¹⁷⁸ miatt a zsidó fiatalok közül jelentősen kevesebbet vettek fel a hazai felsőoktatási intézményekbe, ezért akik megtehették, külföldre küldték a gyermekeiket tanulni. Azon fiatalok megsegítésére, akiknek szülei ezt nem tehették meg, a kecskeméti hitközség segélyegyletet hozott létre.

1921. december 14-én a neológ hitközség dr. Borsodi Józsefet választotta rabbijának, aki azelőtt Szarvason és Nagyatádon látta el rabbinikus szolgálatát. Ugyanekkor az ortodox hitközséget Rubinstein József rabbi vezette.¹⁷⁹

Az első zsidó családok letelepedését követő mintegy 150 év alatt jelentősen megváltozott a különböző foglalkozási ágazatokban betöltött szerepük.

A rendelkezésre álló statisztikák alapján megállapítható, hogy Kecskeméten az 1910-es, 20-as és 30-as években¹⁸⁰ a kereskedelmi, a jogi pályákon közel negyede, az orvosi pályára lépők kezdetben fele később több, mint egyharmada a zsidók közül került ki,¹⁸¹ s ha emellett figyelembe vesszük, hogy a teljes lakosságnak csupán a 2–3 százalékát tették ki a zsidók, akkor ez az arány még figyelemreméltóbb.¹⁸²

Erre az időszakra országos szinten jellemző volt, hogy a zsidó lakosság száma csökkent – a már fentebb említett okok, az első világháború, s az azt követő trianoni békeszerződés hatására az 1910-es adatokhoz képest 1930-ra, mintegy 465.000 fővel kevesebb zsidó élt Magyarországon határain belül.¹⁸³ A zsidóság arányszáma (5%) a teljes lakosságon belül nem változott.

Kecskeméten a kisebb mértékű, de

állandó bevándorlással együtt is több mint 600 fővel csökkent a zsidók száma az 1910 és 1941 közötti időszakban.¹⁸⁴

A vészkorszak és a Holokauszt

A magyarországi zsidóság deportálását és kiirtását lényegében már a magyar alsó- és felsőház által 1938. május 20-án elfogadott első zsidótörvény előkészítette, és szigorú korlátozásoknak vetette alá az izraelita lakosságot. Különböző indokok, mint például a *„gazdasági élet egyensúlyának biztosítása”* nyomán 20%-ra korlátozták a zsidók arányát a sajtó-, az ügyvédi, mérnöki, orvosi kamarában, a színházak és a mozik, valamint egyes vállalatok értelmiségi munkaköreiben is, s ezt a beiktatás utáni öt, kivételes esetben maximum 10 éven belül végre kellett hajtani.¹⁸⁵

A nagy gazdasági világválság után tovább fejlődött Kecskemét, s 1938-ra 10 bankintézet, 14 ipari és kereskedelmi részvénytársaság, 17 biztosítótársaság, 26 magángyári gépi üzem, 6 mezőgazdasági

szövetkezet és 51 társadalmi és gazdasági egyesület jött létre, melyek tulajdonosai és vezetői között – természetesen – zsidók is voltak.¹⁸⁶

A legnagyobb arányszámban az alábbi vállalatoknál voltak jelen (%-os arányban):

- Első Kecskeméti Konzervgyár (nincs pontos adat)
- Magyar Általános Gyufaipari Rt. Kecskeméti Gépgyár Rt. (66%)
- Kecskeméti Forgalmi Rt. (közel 100%)
- Kecskeméti Bútoriparosok Áruértékesítő Rt. (60%)
- Benedek József és fia (100%)
- Városi Közhűtőház (50%)
- Közhűtőház Hasznosító Kft. (25%)
- Első Kecskeméti Cement- és Műkőgyár (50%)
- Kecskemét th. városi Központi Szeszfőzde (100%)
- Schiffer Cipőgyár (50%)
- Muth Sándor Sírkőgyár (100%)
- „Petőfi” könyvnyomda és

könyvkötészet (100%)

Ezekon kívül a gazdasági egyesületek szinte teljesen zsidó kézben voltak; ugyanez elmondható az OMKE kecskeméti fiókjáról, és a Kereskedői Kaszinóról is, amely egyesületek jelentős szerepet tölthettek be a város gazdaságában.¹⁸⁷

A közel 200 éve Kecskeméten tartózkodó zsidó közösségnek ekkorra már több egylete és egyesülete is létezett, amelyek a hitközség tagjait segítették. Ezek a következők voltak:¹⁸⁸ Izraelita Jótékony Nőegylet, Izraelita Szegény Tanulókat Segélyező Egyesület, Izraelita Szent Egylet, Szeretet és Testvériség Egylet, Templomi Énekkar.

Az első törvénytervezet nyomán a már 1919 óta létező zsidóellenes érzelmeket képviselő Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete (MONE) is mozgásba lendült.¹⁸⁹ A MONE a Pest Vármegyei és a Kecskeméti Orvosi Kamara területén, ezen kamarák háttérbe szorítása érdekében 1938. április 10-én létrehozta helyi

fiókszervezetét.¹⁹⁰ A rendezvényen a polgármester, a Pest vármegyei alispán és a tanácsnok is megjelent, ami egyértelművé tette, hogy a kecskeméti vezetés is antiszemita nézeteket vall.¹⁹¹ A MONE minden erőfeszítése ellenére nem tudott igazán átütő sikert elérni a zsidók eltávolításában, ez pedig abból is látszik, hogy az Országos Orvosi Kamarában október folyamán megtartott választások alkalmával zsidókat is beválasztottak a szervezet tisztségviselői közé.¹⁹² Kecskemétről négy orvos került a kerületi választmányba, akik közül kettő volt izraelita vallású.¹⁹³

A zsidótörvények hatásai és eseményei

A törvénytervezet hatására új lendületet kaptak a szélsőséges megnyilvánulások, például: 1938. április 17-én számos zsidó üzlet ajtajára (a Nagykőrösi utcában, ahol napjainkban a zsidó hitközség működik) „*zsidó vagyok*” és „*enyém a hatalom*” feliratú röplapokat ragasztottak ki.¹⁹⁴ A rendőrség a röplapok összegyűjtése után megkezdte a

nyomozást.

Az idő előrehaladtával az anyakönyvi hivataloknak is egyre több dolga akadt: 1039 személy kért anyakönyvi kivonatot négy hónap alatt abból a célból, hogy megtudják, felmenőik között volt-e izraelita vallású személy, tizenöten pedig átértek valamely keresztény hitre.¹⁹⁵

Az eddig felvázolt helyzetet némileg árnyalja, hogy a Kecskeméti Közlöny főszerkesztője, dr. Horváth Ödön, aki annak ellenére, hogy nyíltan támogatta az új törvényeket – természetesen megfelelő anyagi ellenszolgáltatás ellenében – számos zsidó kereskedő által feladott hirdetést jelentetett meg az újság hasábjain. Ennek szellemében 1938. szeptember 14-én a gyászjelentések között dr. Donáth József, a város és az izraelita hitközség meghatározó tagjának haláláról is megemlékeztek – igaz, ő volt az utolsó zsidó ember, akinek a haláláról beszámolt a helyi napi sajtó.¹⁹⁶

A kecskeméti vezetőkön kívül a törvényhatósági bizottság is igyekezett

háttérbe szorítani a gazdasági életben a zsidókat, így 1938. szeptember 29-én egy olyan indítványhoz csatlakozott, amelyet Zala vármegye törvényhatósága fogalmazott meg május 12-i ülésén. Álláspontjuk szerint a keresztény iparosokat védeni kellett, és minden állami kedvezménytől el akarták tiltani azokat a gyárakat, amelyek termékeiket „*alacsonyabb áron adják a zsidó fajhoz tartozó kisiparosok, és kiskereskedőknek, mint a magyar fajhoz tartozó kisiparosok és kiskereskedőknek.*”¹⁹⁷

Arról nem állnak rendelkezésre pontos történeti adatok, hogy ez a törekvés miként realizálódott, ugyanis ekkor még tizenhárom izraelita tagja volt a törvényhatósági bizottságnak (akik közül hatan egyúttal kereskedők is voltak).¹⁹⁸

Az 1938-s év egyik legjelentősebb változása, amikor a Benedek József és fia által alapított csirketelepet, mely az ország második legnagyobb baromfiexportőre volt, bérletbe vette a Hangya Szövetkezet.¹⁹⁹ A cég új neve április 11-től Benedek József és Fia Hangyabérlet lett, s a Benedek

család tagjait tovább foglalkoztatták, hasonlóképpen a kiskunhalasi Schneider-céghez, ahová további 12 kecskeméti keresztény munkatársat vettek fel.²⁰⁰ A kecskeméti cég továbbra is építkezett, majd egy újabb 1940-es névváltoztatás után Hangya Szövetkezet Értékesítő Telepe és Hűtőháza lett a neve.

Az efféle, viszonylag kedvezően megvalósult esetekkel együtt is az első zsidótörvény miatt országos szinten mintegy 15.000 ember kényszerült lemondani a képzettségének megfelelő munka végzéséről, kecskeméti számadatok e témában azonban nem állnak rendelkezésünkre.

Az 1939. évi IV. törvénycikk²⁰¹ – melyet már csak második zsidótörvénynek hívott mindenki, és a történettudomány is ezen néven szokta emlegetni – *„A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”* címet viselte. A törvény létrehozásában nagy szerepet játszó Teleki Pál szerint az első zsidótörvény *„nem definiálta kellően a zsidó fogalmát”,* és túl

magasan (20%) határozták meg a lehetséges arányszámokat bizonyos foglalkozási ágak területén.²⁰² Az 1938. december 23-án előterjesztett törvényjavaslat hosszas viták és módosítások után, 1939. május 5-én lépett hatályba.

Az első zsidótörvényben felsorolt pályákon a 20%-os arányszámot 6%-ra, a vállalatoknál és értelmiségi munkakörökben 12 %-ra korlátozták. Május 5-étől a zsidók nem szerezhettek többé honosságot, nem vállalhattak lapszerkesztői, lapkiadói állást, nem vezethettek színházat, mozit, stb.²⁰³

Az országgyűlés május 4-ei feloszlását követő választásokon már minden választónak igazolnia kellett, hogy zsidónak minősül-e vagy sem.²⁰⁴ Sok olyan izraelita volt, akiknek az első körben nem sikerült megszerezniük a választójoguk gyakorlásához szükséges iratokat, s ha emiatt valaki fellebbezett, hozzá is csak a választás után érkezett meg a kért dokumentum. Kecskeméten a 873 zsidó választópolgárból így csupán 209-nek sikerült részt vennie a választáson.²⁰⁵

A zsidó képviselőket is meghurcolták, amikor az augusztus 25-én megtartott választmányi gyűlés a virilis, tehát a legtöbbet adózók jogán helyet foglaló zsidó polgárokat kizárta sorai közül, s néhány hiábavaló fellebbezés után az eddigi tizenháromból csak három, majd rövid időn belül már csak kettő zsidó személy maradt a törvényhatóságban. Dr. Borsodi József főrabbi és dr. Fritz Imre ügyvéd 1942 januárjáig tölthették be a posztjukat, amikor is 1941. XIX. törvénycikk. 2. §-ának 1. bekezdése és az 1113/1941. B. M. rendelet alapján megvonták tőlük tagsági jogosultságukat a város törvényhatósági bizottságában.²⁰⁶

Bár a zsidótörvény tényleges végrehajtásának elkerülésére létezett néhány kiskapu, például 1939. augusztus 29-étől nyílt egy lehetőség, amikor Kecskemét város polgármestere kihirdette, hogy „*bárki kérheti annak megállapítását, hogy az 1939. évi IV. tc. 1. §-a értelmében zsidónak nem tekintendő személy*”,²⁰ az okirat természetesen anyakönyvi kivonathoz volt kötve, így nem

csoda, hogy csupán tízes nagyságrendű az eddig a levéltárak őrizetéből előkerült, kiállított tanúsítványok száma.

A törvények – ha lassabban is, mint ahogy azt elvárták – megtették a hatásukat, hiszen az 1939. december 15-én nyilvánosságra hozott adatok szerint a néhány évtizede a kereskedelmi szektor 20–30%-át lefedő zsidó kereskedők arányszáma ekkora már csak 11,4 %-ot tett ki.²⁰⁸ (Mivel ez a második zsidótörvény hatályba lépése után történt, addig újabb iparűzési igazolványt nem lehetett zsidók számára kiadni, amíg ez az arány 6% alá nem csökkent.) Sok kecskeméti cég államosítására is sor került, esetenként jelentős összegű kártérítés fizetése mellett.²⁰⁹

Később a zsidó pincészetek is hasonló sorsra jutottak; 1942-ben, az ebben az évben hozott újabb törvény értelmében hat pincészetet zárattak be, majd kárpótlás után igénybe vették őket.²¹⁰ Az 1943–44-es Kecskeméti név- és címtár névsorában már egyetlen zsidó borkereskedő sem szerepel.²¹¹

Hozzájuk hasonlóan a zsidó baromfikereskedők száma is csökkent.

Gyengülő tendenciák, erősödő megszorítások

A zsidók alapvető állampolgári és emberi jogaitól való megfosztása mellett a mindennapi létfenntartás is egyre nehezebbé vált a közösség tagjai számára. Magyarország a Szovjetunió elleni tényleges háborúba lépését követően szigorú intézkedések léptek életbe: 1941-től zsírbeszolgáltatást rendeltek el, majd fejadagrendszert vezettek be a zsiradékokra és a gabonafélékre. December elsejétől ún. zsiradékjegyet bocsátottak ki, és e naptól kezdve a zsidók nem vásárolhattak sertészsírt, csak a drágább libazsírt, majd a következő év május 14-étől a sertéshús kiszolgáltatását is megtiltották az izraelita vevők számára. A törvény abszurditását mutatja, hogy a zsidó vallás egyébként közismerten tiltja a sertés mindennemű fogyasztását, így ezúttal a csupán zsidónak

minősített embereket még kellemetlenebbül érintette a diszkrimináció.²¹²

Ugyanez év júliusában tovább nehezítették a törvényhozó testületek a zsidóság életét, amelynek tagjai már a Széktó-fürdőt sem látogathatták.²¹³

A megkülönböztetés nem ismert határokat: a Verbőczyi Bajtársi Egyesület nacionalista szervezet kezdeményezésére megjelentek a nem zsidó üzletek ablakaiban a „*keresztény magyar üzlet*” feliratú táblák.²¹⁴ Két évvel később, 1941-ben hivatalos formában is elrendelte ilyen táblák kifüggesztését a kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter, de az egész országra jellemző volt, hogy jóval ezelőtt „megjelölték” a nem zsidó üzleteket. Az „*őskeresztény üzlet*”²¹⁵ felirat is népszerű volt, bár e táblák kitétele éppenséggel pont nem arról tanúskodott, hogy a vásárlóknak valóban a kereszténység alapeszményeit magáénak valló üzlettel lett volna dolguk.

A pincészetekhez hasonlóan a zsidó üzletek is szabad prédává váltak a következő

években; először egy 1941-es,²¹⁶ majd egy 1942-ben hozott törvény²¹⁷ alapján könnyedén hozzájuthattak a keresztény konkurensok az üzlethelyiségekhez. A zsidó földbirtokokat is szabadon fel lehetett vásárolni, és nem volt ritka a többszörös túljelentkezés az igénybevevők részéről. 1941. május 1-jén az izraelita hitközség földjét is felhasználta a város, amelyet még 1893. november 1-jétől papi használatra engedtek át.²¹⁸ Amikor a hitközség képviselőjében kérvényt nyújtottak be a városi vezetők felé, hogy „*az általuk épített épületek becsárát a város térítse meg[...]*”, azt különböző okokra hivatkozva elutasították.

A bérleteket is sorra mondták fel, köztük a bankok, az egyházak és a város. A zsidóellenes intézkedések a piacokat sem kerülték el: Schira tanácsnok a polgármester megbízásából 1940. szeptember 17-ei hatállyal megszüntette a zsidók árusítási jogát, és ez a rendelkezés a bugaci és a lakiteleki piacokra is érvényes volt.²¹⁹ Október 22-én vitéz dr. Endre László, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye antiszemita

alispánja, későbbi belügyi államtitkár és kormánybiztos, a magyarországi Holokauszt egyik fő felelőse újabb súlyos korlátozást vezetett be, amely tiltotta a zsidó virág- és kegyeszerárusoknak, hogy keresztény temetők mellett árúsítsák termékeiket.²²⁰

A még működni hagyott zsidó kereskedők ellen a Kecskeméti Közlöny hasábjain 1943-ban a Baross Szövetség közleményt adott ki, amelyben felhívták a lakosság figyelmét, hogy karácsonyra csak keresztény üzletekben vásároljanak.²²¹

Közben egyre nőtt az olyan ipari vállalatok száma, amelyek „*nem zsidónak tekintendő*” tanúsítványt próbáltak szerezni, s ennek megfelelően lecserélték izraelita vallású tagjaikat, alkalmazottaikat. Ezeknek a sorából kitűnik az Első Kecskeméti Konzervgyár esete, ahol azonban legalább Lebovits Sándort, a cég zsidó igazgatóját nem távolították el posztjáról, és még 1943-ban is sikeresen vezethette a vállalatot.²²²

Bár szinte minden területen jelentős

volt a zsidótörvények hatása, azért néhány banknak és nagyvállalatnak sikerült izralita kézben maradnia.²²³

A Kecskeméti Orvosi Kamara példás módon próbálta megvédeni zsidó tagjait a törvény végrehajtásától, többek között ezt bizonyítja, hogy az 1940–4-es Kecskeméti név- és címtár újabb zsidó orvosok neveit is tartalmazta.²²⁴

Törvényi kötelezettségek

Az 1939. július 1-jén életbe léptetett törvény alapján a katonai szolgálatra alkalmatlannak minősített személyeket munkaszolgálatra kellett behívni.²²⁵ Kecskeméten három nappal később, július 4-én már 37 ember kapta meg a munkaszolgálatos behívójegyt.²²⁶ Pontos adatok nem állnak rendelkezésre, de egyes becslések szerint mintegy 400 fiatal kecskeméti férfit hívtak be munkaszolgálatra az 1941-es évben.²²⁷

A második világháború idején a magyar zsidó munkaszolgálatosok közül 50–70.000 embert öltek meg a németek és

magyar kollaboránsaik.²²⁸

A harmadik zsidótörvényt, mely a „*A házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatos szükséges fajvédelmi rendelkezésekről*” címet viselte, 1941. április 30-án nyújtották be, és augusztus 8-án lépett hatályba.²²⁹

A törvény célja az ország népességének „*menyiségi és minőségi*” javítása volt, ezért minden házasulandó számára kötelező volt részt venni egy orvosi vizsgálaton.²³⁰ A jogszabály többek között megtiltotta a zsidók és nem zsidók közti házassági és nemi kapcsolatot, az utóbbit „*fajgyalázásnak*” minősítették. 1941 és 1943 között három ilyen esetről írtak az újságok Kecskeméten,²³¹ a vegyes házasságokat illetően pedig nincsenek pontos adatok. Egy évszámmal el nem látott iraton 32 vegyes házasság szerepelt,²³² az 1941 októberéig bejegyzett házasságokból összesen hat volt zsidó és keresztény személyek között kötött vegyes-házasság.²³³ Az ország egész területén 1938

és 1942 között több mint 2000 vegyes házasság történt.²³⁴ Az áttérések számáról sincsenek Kecskemétre vonatkozó adatok, azt azonban tudni lehet, hogy az ország területén az említett négy év alatt több mint 24 ezer zsidó ember hagyta el a vallását.²³⁵

1942-re a neológ és az ortodox hitközség is rabbi nélkül maradt. A neológ rabbi posztját dr. Schindler József vette át,²³⁶ aki gondját viselte a helyi zsidó fiatalságnak, és ezekben a szörnyű időkben is törekedett a közösség hitéleti értelemben való összetartására – tanuló napközit, zenei és irodalmi képzést és sportszakosztályt hozott létre a zsidók számára.

Schindler rabbi is a Holokauszt túlélői között volt, és lelkesen a hitközség élére állt. Végül 1962-ban hunyt el Szegeden, sírját ma az ottani temetőben találjuk, felesége és fia, Schindler Iván pedig Izraelben telepedtek le.

1948-ban Kecskemétről is sokan alijáztak, az 1950-es évekre pedig a kecskeméti zsidók létszáma erősen

megcsappant. Az alacsony létszámú közösség tagjai a volt ortodox zsinagóga épületében gyűltek össze péntek esténként.²³⁷

A kecskeméti zsidó hitközség alakulása, intézményei

Az első lépések, az első zsinagóga

A zsidó hitközség feladatai közé nem csupán a vallás gyakorlásával kapcsolatos teendők tartoztak, hanem a szociális háló kialakítása és fenntartása, az egészségügy, azaz a zsidó kórház feltételeinek megteremtése, az oktatás hagyományos rendszerének leképezése és megvalósítása, mely dolgok biztosítékai a zsidó közösségek fennmaradásának.

Az önkormányzati szervek forrásaiból elenyészően kevés adat áll a rendelkezésünkre a kecskeméti hitközségre vonatkozóan. Vélhetően 1801-ben alakult meg hivatalosan, hiszen ekkor választottak maguknak bírót először a kecskeméti zsidók.²³⁸ Ezt a megmozdulást a szervezkedés első jelének tartotta a tanács, és hevesen ellenezte azt.²³⁹

Ugyanakkor az ennek dacára erősödő

hitéleti fejlődést mutatja, hogy az addig is imaháznak használt épületet 1810. március 14-én²⁴⁰ Schweiger Salamon és Márton, Sárközi András árváitól megvásárolta. Ezt bizonyítja a Schweiger testvérek nevével ellátott szerződés.²⁴¹ Négy évvel később ezt a házat hivatalosan is a hitközség nevére akarták íratni, de ezt a kérést a városi tanács elutasította, mivel, mint fentebb már említettem, azokban az időkben nem volt szabad hivatalosan ingatlant vásárolni a zsidóságnak, azonban a további békés használati jogot végül engedélyezték.²⁴²

A hitközségi feladatok ellátására, harangozónak – samesznek – שמש, illetve templomszolgai feladatkörre két embert igyekezett Kecskemét városának lakosai közé fogadtatni az úgynevezett Zsidó Társaság néhány tagja: Schweiger Salamon és Márton, valamint Schwarz Jakab és Lázár.²⁴³

Az 1812. évben írott kérelmükből kiderül, hogy e feladatok betöltésére Füredi Fischer Salamont, illetve Aszódi Lőrincet kívánták alkalmazni, ugyanis úgy

találták, hogy a Kecskeméten élő zsidók hajlott koruk és és egyéb okok miatt alkalmatlanok e hivatali feladatok betöltésére. A tanács végül engedélyezte a betelepedésüket két kiköltöző zsidó helyére, de házbérleti jogot nem kaptak, így csak a Társaság házában lehetett őket elhelyezni.²⁴⁴

A kecskeméti hitközség első rabbija, akit név szerint is ismerünk, Braun Gábor, a hitközség sachte – שחטר, Pollák Kelemen, harangozója pedig Leitner Jakab volt 1820-ban.²⁴⁵

1821-ben Oppenheimer Illés izraelita tanítót szépírás tanítása végett fogadta be a városba a tanács.²⁴⁶ Az idő előrehaladtával a közösség létszáma gyors ütemben növekedett, emiatt a régi lakóházból kialakított imaterem kezdett szűknek bizonyulni, így hozzákezdtek egy új zsinagóga építéséhez, amely már képes volt befogadni a megnövekedett közösséget.²⁴⁷

Tervüket annak ellenére sikerült véghezvinni, hogy az országos törvényekkel és a helyi tilalommal ismét szembe kellett

szállniuk.²⁴⁸

Braun Gábor rabbisága alatt kezdődött az első zsinagóga építése, amely feltehetően 1817–18 körül fejeződött be. Az így elkészült zsinagóga a mai hatemeletes, Neuhauser László tervei alapján készült OTP-ház udvarán, a Szabadság tér 5. szám alatt – ami akkoriban a híres Beretvás Szálló mögötti tér volt – még mindig megtalálható. A szállodát 1958-ban bontották le életveszélyes állapota miatt. A zsinagóga az akkori zsidónegyed területén helyezkedett el, amelyhez hasonló példát Óbudán találhatunk.

A feltehetően Fischer Ágoston által tervezett épület klasszicista stílusban készült, így a bejárati előcsarnokát négy íon fejezetes féloszlop tagolja, párkánya felett eredetileg timpanonos lezárással. A zsinagóga számos klasszicizáló homlokzata közül már csak egy tanúskodik az akkori kőművesek nagyfokú, díszítéseket kedvelő, mégis nemesen egyszerű munkájáról.

Miután felépült a nagy zsinagóga, a régi épület a téli imaterem funkcióját

töltötte be. 1823-ban ezt az épületet már „*rendes templom*”-nak titulálták, amely 252 székkel rendelkezett, és ez az elkövetkezendő néhány évtizedre elegendőnek bizonyult.²⁴⁹

A kecskeméti izraeliták egyéb intézményei

Egy 1841-ben kiadott, nyomtatott városi hirdetményben megtaláljuk az akkori elöljárók nevének jegyzékét. A zsidó hitközség tisztviselői a következő személyek voltak:²⁵⁰

- Braun Gábor rabbi
- Áscher Enoch tanár, rabbihelyettes és iskolaigazgató
- Helsinger Móric gondnok
- Schweiger Salamon gondnok
- Pulitzer Gáspár gondnok
- Hoffman Lázár jegyző
- Szilágyi István tanító
- Offner Leopold tanító
- Galija J. tanító

Izraelita kórház és kántorlakás céljára a zsidó előjárók a zsinagóga mellett lévő házat akarták megvásárolni, erről a szándékukról 1842 januárjában kérvényt nyújtottak be. A ház akkori tulajdonosa Sándor Julianna, Gyöngyös város írnokának, Kameranovics Lászlónak a felesége volt. Egy évvel később, 1843. február 25-én a zsidó hitközség engedélyt kapott a ház megvételére, így lehetőségük nyílt a kórház és a kántor szálláshelyének berendezésére.²⁵¹

A חברה קדישה – Chevra Kadisa, azaz a Szent Egylet megalapítására vonatkozóan két időpont is fennmaradt: 1828 és 1843. E hitközségi egyesület célja és feladata, hogy az őseihez megtért hívő ember testét, az emberi porhüvelyt a vallási törvények szerint körültekintően, gondoskodóan temessék el. A jótékonyág és a zsidó közösség fenntartása a chevra kadisának ugyancsak meghatározó jellemzője. A temetésekből befolyt összegeket a közösség építésére használják fel a mai napig.²⁵²

A növekvő közösség igényeinek

kielégítésére hamarosan felépülhetett a szintén vallási célokat szolgáló mikve – מיקו, azaz a rituális fürdő, majd a tanító háza is. A tehetősebb zsidó családok magántanítókat fogadtak, általában két-három család foglalkoztatott egy embert. A szerényebb anyagi körülmények között élők 10–15 családonként alkalmaztak egy oktatót, míg a legszegényebb sorsú gyerekek számára a hitközség biztosította a tanulást.²⁵³

Az 1840. december 28-ai hitközségi közgyűlésen, melyen az elnöki tisztet Csányi János városi tanácsnok és zsidó komisszárius látta el, döntés született egy négyosztályos hitközségi népiskola felállításáról. 1844-ben nyithatta meg kapuit ez a zsidó népiskola, négy tanító alkalmazásával, egy vallás-, egy magyar-, egy német- és egy leányoktató foglalkoztatásával. Dr. Áscher Enoch volt az új iskola első tanítója, akit három év elmúltával Fischmann Simon Henrik követett.²⁵⁴

A neológ zsinagóga

Az 1850-es évek végén a kecskeméti Izraelita Hitközség lélekszáma 1270 főre bővült, így a meglévő zsinagóga már nem volt képes befogadni a hitük gyakorlására összegyűlő embereket. E probléma megoldásaként született meg az elhatározás, amelyet 1859. február 28-án jegyzőkönyvben is rögzítettek, miszerint új, nagyobb gyülekezés házát kell építeni, 600 imaszékes befogadóképességgel.²⁵⁵

Fischmann Simon, az akkori főrabbi különösen nagy szerepet töltött be e nemes és nagyszerű alkotás megvalósításában, ugyanis ő volt a kezdeményezője a zsinagóga építésének, és a számos nehézség közepette mindig bátorította a csüggedőket, erőt adott nekik a hitükben.²⁵⁶

Az ortodox zsinagóga

Az 1868-as év a végső szakadás éve volt, mikor különböző irányokra bomlott szét a hazai zsidó hitélet, ám Kecskemét

városában létező közösség csak sokkal később szakadt ketté neológ és ortodox irányzatra.²⁵⁷

Kecskeméten az ortodox imaházi egyesület 1917-ben vált ki, és vette fel a Kecskeméti Autonóm Ortodox Hitközség nevet, melynek alapszabályát Kecskeméti Izidor hitközségi elnök írta alá 1918. március 31-én.²⁵⁸ Az alapszabály lefektette, hogy a hitközség intézményei, mint a zsinagóga és annak rituális berendezési tárgyai a שולחן ערוך – *Sulchan Aruch* szerint elfogadottaknak kell megfelelnie.²⁵⁹

Békésen éltek egymás mellett a kétharmados többséget magukénak tudó neológok és az ortodoxok, egészen a Zitterbach János által tervezett nagy zsinagóga felépítéséig, amikor is egyértelművé vált, hogy az ortodox hagyományoknak megfelelő, új imaházat kell építtetni.²⁶⁰ A hitközség 1918-ban vásárolta meg végleg az erre a célra kiszemelt épületet, s kezdte meg annak átalakítását, mely az 1918-as évtől a vallási előírásoknak megfelelően, zsinagógaként

kezdhetette meg működését.

Rabbik – közösség szemlélet

Időszámítás szerint 70-ben Titus²⁶¹ római hadvezér és későbbi császár elpusztította Jeruzsálemben a Második Szentélyt.²⁶² Ezt követően a zsidó közösségek szétszóródtak.

Olvassuk a szent iratok között, hogy Johanán ben Zakkáj²⁶³ főpap kérésére az imperátor engedélyezte, hogy Javne városában megalapítsák az első tanházat. Ennek a tanháznak az élére tanítómesterek, azaz rabbik kerültek.

A zsidóság történelemszemléletén keresztül, ahogy visszatekintünk az elmúlt évezredek eseményáradatára, és megpróbálunk az időben valamiféle stabilitást keresni, rövidebb vagy hosszabb szakaszokban, ezt a fajta biztosságot egy-egy közösség körül találhatjuk meg. Javne óta ezen közösségek élén egy-egy tanítómester áll, akinek személye, jelleme, ars poetikája alakította, formálta, építette a közösségeket.²⁶⁴

Amikor Kecskemét városának zsidó

közösségét szociológiai és vallástudományi szempontok alapján párhuzamosan vizsgáljuk, a közösség arculatáért felelős rabbik munkásságának feltérképezése elengedhetetlen feladat.

A könyv korábbi fejezeteiben már bemutatásra került Kecskemét város kialakulásának története, illetve a városban megjelenő zsidóság története kezdeti stádiumától egészen a kiteljesedésig. E a kiteljesedést pedig alapjaiban határozta meg a rabbik, e tudós emberek jellem- és közösségformáló szerepe.

Kismonográfiám történet-szociológiai tárgyú kutatásai keretében e fontos gondolati elemet logikai láncként mutatja be a szerző. A közösség története egy urbanizált társadalmi struktúra része, enélkül a fogalmi rendszer nélkül a város nem jöhetett volna létre ebben a formájában.

A korábbi fejezetek során munkám már fényt derített arra, hogy az elmúlt 250 év során Kecskemét városára hogyan hatott a helyi zsidóság. Olyan új

eseményeket tárt fel a szerző, melyek a XIX. és XX. század során kapcsolódási pontokat jelentettek a város és a zsidó közösség között. A feltevés szerint ezen eseményeket – amelyekkel a város fejlődését, fejlesztését próbálta elősegíteni a zsidó közösség, legyen az fizikai, infrastrukturális vagy szellemi, kulturális-spirituális értelemben vett fejlődés – a közös összetartozás megerősítésének bizonyítékául szánta.

Kecskemét rabbijai komolyan hatottak a közösség életére, s a rabbik tanító szavai bizonyosan kijutottak a zsinagóga falain kívülre. De vajon ha így volt, az hogyan, milyen formában valósulhatott meg?

A legtöbb rendelkezésre álló adat az 1882 és a XX. század első fele közötti időszakra vonatkozik. Látnunk kell, hogy a rabbik általában indirekt formában, de szinte mindig fedezhetők a különböző társadalmi megmozdulások háttérében...

Dr. Perls Ármin

1853. november 1-je²⁶⁵ meghatározó időponttá vált az alföldi zsidó közösségek életében, bár a területen élő zsidó férfiak és asszonyok ezt még akkor és ott még nem tudhatták. Ez az időpont egy nagy rabbi első lélegzetvétele ezen a teremtett világon, Perls Árminé, aki Nagykárolyban,²⁶⁶ vallásos családba született.

Kora gyermekkorától kezdve megismerkedett a zsidó hagyományokkal, a héber nyelvvel, a szentírással, illetve a talmudi, hagyományos zsidó jogi gondolkodásmóddal. Tanárai már középiskolai tanulmányai során, Szoboszlón és Nagyváradon meglátták a tehetség lángját az ifjú Perls Ármin lelkében.²⁶⁷

Középiskolai tanulmányai befejezése után bölcsészettudományt kezdett tanulni, majd 1874. október 1-től beiratkozott a berlini Hochschuléba, amely Európa rabbiképző intézményei közül igen előkelő helyet foglalt el.²⁶⁸

1879-ben, a beiratkozástól számított

öt év múlt rabbivá avatták, és ugyanebben az időben szerezte meg ölcészettudományi doktori fokozatát.²⁶⁹ Rabbiniкус képesítését igazoló oklevelén a kor jelentős rabbijainak az aláírásait olvashatjuk – Perls Mayer (a nagybátyja) nagykárolyi, Fürst Lázár gyöngyösi²⁷⁰ és Friedmann Károly nyíregyházi²⁷¹ főrabbiк kézjegyét.²⁷²

A rabbiképző intézet után Kassára²⁷³ hívták, ahol az ifjú dr. Perls Ármin három évet töltött el. 1879 és 1882 között élt a városban. Ez az időszak a szárnybontogatásról szólt, s arról, hogy lefektette későbbi rabbiniкус pályájának fő iránytadó ars poetikáját.²⁷⁴

1882-ben az akkori kecskeméti zsidó hitközség ajánlott számára rabbiszéket az új zsinagóga falain belül, amely ekkoriban az Alföld harmadik legnagyobb zsinagógája volt ebben az időben, s több mint 800 férőhellyel rendelkezett. Az ifjú rabbi tettvágytól vezérelve még ebben az évben Kecskemétre jött, elfogadván a kecskeméti rabbiszéket, s közel nyolc éven keresztül, 1889-ig a kecskeméti közösség

szellemi oszlopa volt.²⁷⁵

Mikor Perls Ármin megérkezett a „hírös” városba, már érezhető volt, hogy a zsidóságon belüli vallási, szellemi másságok (ortodox, neológ, status quo ante, reform²⁷⁶), ellentétek egyre erősebbé váltak, ám a rabbi érkezésével ezek az ellentétek feloldódni látszottak, ő pedig képes újra összekovácsolni a később különváló, de akkor még szervezetében egységes zsidó közösséget.²⁷⁷ Ahhoz, hogy végre tudja hajtani ezt az embert nem kímélő szolgálatot, azaz egyben tartani a közösséget, egyedülálló szónoki képességekről tett tanúbizonyságot. Kecskeméti székfoglaló beszéde hitszónoki képességének példás bizonyítéka.

„Felséges Isten! Mennyei atyánk! Ha nemes cél felé törve, hosszas küzdelmek után a diadal magaslatára feljutánk; ha soká epedve, vágyva reményünk sajkája elvégre partot ér, forró vágyunk tárgyát átfoghatjuk; ha ránk virrad egy-egy ünnepnapja s multunk már- már elmosódott emlékei újból fölélednek s szívünk örömeiben

feldobog: akkor Tefeléd fordulunk kegyelemnek kiapadhatatlan kútfeje és neked áldozva, Téged magasztalva, dicsérve áldunk: Dicsértessél Ö.való Istenünk, életben hagyál, megtartottál és ez örömnapot megérvünk engeded. Hadd legyen tehát a mai napon is, éltem legszebb, legszentebb napján első érzetem hálának érzete, első szóm imának szava. Minden dolgokat bölcsen rendező, mindentudó nagy Isten! Ki látod a gondolatot még mielőtt ébredett, ismered az érzetet, mielőtt a hang szárnyaira kelne. Te tudod, hogy e szent gyülekezet bizalmával engem tüntetvén ki, lelkipásztorává választá s e szószekekre emele, hogy innen hirdessem igéidet, terjesszem hitedet, tanítsam útaidat; hogy vallásnak magaslatáról örködjem ez imola, örködjem családjai és iskolái felett. És én azt mondám, imbol vagyok és eljövék, és elhozám magammal szívem legdrágább kincsét, el nőm és gyermekim, el reményim és ábrándjaim. Te utánad immár híveim kezében nyugoszik jövőm, nyugalmam, békém, boldogságom. Áraszd azért véghetetlen jószág! Áraszd szíveikbe a béke és egyetértés lelkét; add, hogy a kölcsönös bizalom és szeretet szálai el ne szakadjanak, meg ne lazuljanak soha, hanem

mind erősebb és szilárdabb kötelékké sodródva, fűzessünk egygyé általunk, hogy legyünk egyesek hitben és erényben, szeretetben és rendületlen bizalomban! (...) Kedves Atyámfia! Midőn ti e gyülekezet pásztorságával engem biztatok meg, a meghívó levélben jövőd hivatásom körét kiszabva, azt mondtátok: (...) Te légy az én házam gondviselője és a Te beszéded szerint táplálkozzék egész népem. Számot fogok ezért adni, mint és mily szellemben akarok örködni azon ház felett, a melyet gondviselésemre biztatok; (...) Tisztem leend tehát örködni templomotok, örködni családjaitok s örködni iskolátok felett.”²⁷⁸

Dr. Perls Ármin főrabbi beszédei több kötetben jelentek meg. Ahhoz, hogy személyének mélységét megismerhessük, és rálátást kaphassunk, idézem az ő általa készített *Prédikációk* című gyűjtemény előszavát:

„A következő beszédeket nagyon szívesen hallgatták. Vajjon épp oly szívesen fogják-e olvasni is? Alig hiszem. Régi dolog, hogy

beszédek nem olvasásra, hanem meghallgatásra valók. Hát még hitszónoklatok.

És ha mégis elszántam magam közrebocsátásukra, nem hiúságból tettem ezt, hanem mert barátaim számtalanszor ez irányban tett felszólításainak eleget tenni, kötelességemnek tartottam. Köztetszésre tehát én számot nem tartok. Akikhez szólottam, azok számára írok is. Ha csak ezek csatlakozása nem lesz felette nagy – én meg leszek elégedve.”²⁷⁹

A kongresszusi zsidóság és az ortodoxia mellett a reformirányzat az 1880-as évtizedben erősödött az asszimilációval²⁸⁰ együtt. A társadalomban és a zsidó közösségekben megfigyelhető változásokra Perls rabbihoz méltóan reagált, és megpróbálta visszaterelni a magyarországi zsidó közösség egy részét a Tóra törvényeihez.²⁸¹

Számos szentírási versfordítást,²⁸² valamint tanulmányt készített, néhány közülük: *A messiás*,²⁸ *Az anyakönyvelés fejlődéséről*,²⁸⁴ *Dr. Goldziher memorandumáról*, *Homályos borájták*, *Hámán bitófája*,

*Bajisznemán, Az irástudó diszruhája, Homályos peszrikta helye, Der Minhág im Talmud, Az előadás művészete a régiéknél, Zsidó kulturvilág, Máté evangéliumának eredeti nyelve, stb.*²⁸⁵

Kecskeméti szolgálata során egyik legjelentősebb talmudi kutatásának tárgya – tanulmánya a Magyar Zsidó Szemlében is megjelent – Jézus előfordulása a babilóniai és a jeruzsálemi Talmudban, kódnevei és gnómatikus bölcséleti összehasonlítása volt.²⁸⁶

1889 tavaszán a pécsi hitközség előljárósága úgy döntött, hogy a városban létező közösségének erős tanítóra van szüksége. Nem hirdettek pályázatot a rabbiszékre, hanem szemlét tartottak az országban működő ismertebb, elismert rabbik, főrabbik között. Végül Perls Ármin doktorban látták meg azt a szellemi vezetőt,²⁸⁷ akiben a jövő pécsi közösségének méltó útmutatója²⁸⁸ lehet. 1889. szeptember 17-én foglalta el a pécsi²⁸⁹ zsinagóga rabbiszékét.²⁹⁰

A város kulturális életében itt is élénken részt vett,²⁹¹ főleg az iskolaszék

ülésein szeretett ténykedni és értékesíteni nagy tudását²⁹² és bő tapasztalatait a város kultúrájának emelésére.

„Igy egyesült benne a tudás és műveltség, konservatív szellem a modernség mezében, tekintély és szerénység, nagyság és jóság.”²⁹³

1914. július elején utazott Karlsbadba, hogy ott egészségügyi problémáira gyógyulást keressen. Négy hetet töltött el itt, ekkor érte el a „világförgeteg első szele”. Hazasietett.

„Mire hazaért, fiát a hadbavonulók között találta, és még volt alkalma megáldani őt s utolsó istenbózzádot mondani neki. És e gyönyörű legendás napokban, mikor egymásra meredő szuronyok millióin vetődött vissza a nap sugárkévéje, mutatta meg nemes lelkének, férfias lényének minden kiválóságát. Ekkor már népek tengerének hatalmas áradata hömpölygött a csataterek felé... Mielőtt elmentek, mielőtt bucsut mondtak hazájuknak, eléje járultak és fejüket áldásra hajtották meg előtte (...).”²⁹⁴

Egészen a haláláig, 1914. szeptember 8-áig itt látta el alázattal, körültekintéssel és tisztelettel rabbinikus feladatait. 25 évet tevékenykedett Pécssett.

„(...) A sír csak földi maradványait fogadta magába. Lelke, szelleme továbbra is közöttünk él és emlékében is bódoló csodálattal tekintünk reá, kinek élete szép volt, szent volt, igaz volt. (...) Fájdalmunkat a hit megnyugvással halkítja. A hit, mely oly csodás erővel zengett ajkain, s amelyet ő isteni szikrától ihletve hirdetett.”²⁹⁵

Dr. Neumann Ede így nyilatkozott róla:

„Perls Ármin önálló, magamagában befejezett, másoktól teljesen elütő egyéniség volt. Rendkívül éles elme, erős ész és gránitból faragott jellem. Nem járt mintaképek után, gyűlölte a sablont és nem ismert megalkuvást(...). Családi tradíciók és ifjúkori tanulmányai a talmudhoz vonzották és talmudistának maradt teljes életén át. (...) Műveltsége széles alapokon épült fel, érdeklődésének köre folyton tágult, szelleme

gazdagodott, tartalma bővült, de egyénisége soha sem törlődött el. Papi működésében is ez irányította egyes-egyedül. (...) Hivét szeretettel és odaadással gondozta, de nem ismert meghunyászkodást senkivel szemben.”²⁹⁶

Perls Ármin szeptember hónapban hunyt el, ám a közelgő ünnepek miatt csak október 27-én tartották meg az emlékbeszédeket. Lőw Imánuel rabbi, Perls ifjúkori barátja tartotta meg ekkor gyászbeszédét.

„Elsötétül a nap, ha két testvérnek egyszerre ontják véréit. Két testvér állott a születő Izrael bölcsőjénél. Egyik a teremtő eszmét adta, másik a terjesztő szót. Ritkán egyesül ez a kettő egy emberben. De akiben testvéresen összetalálkoznak az ihlet, az eszme, a tanács és a tett, a végrehajtás és az eszme megmintázása, (...) az tündöklő nap gyanánt ragyog a szónoklás mennyboltozatán. És elborul az ég, elsötétül a nap, ha egy emberben a két testvér egyszerre hal meg.”²⁹⁷

Dr. Bárány József

Nádudvaron,²⁹⁸ Hajdú vármegyében, 1859. december 11-én született. Kimagasló irodalmi tehetségével már gyermekkorában kitűnt társai közül. Széles körű olvasottsága és a költészet iránti rajongása összefonódtak, hogy egy olyan személyiség alapját alkossák meg, akinek személyén át a világirodalom állandóan hullámzó tengeréből merítve egy magyar hazafi lelkén át beszivárognak a magyar irodalomba, stiliztikába és az irodalmi nyelvezet fejlődésébe.²⁹⁹

A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet rabbiszemináriumát kiváló eredménnyel végezte el 1886-ban.³⁰⁰ Tudományos kvalitása az irodalomtörténet és irodalomtudomány felé orientálta, ekkor kérték fel a pesti hitközség tanfelügyelői állásának betöltésére.³⁰¹ Ezután rövid ideig Debrecenben³⁰² teljesített szolgálatot.³⁰³

Végül 1890-ben került Kecskemétre, a városi közösség óhajára. A hitközség főrabbija, főbírája lett.³⁰⁴ 25 év papi szolgálata alatt az ő irányításával és

vezetésével a közösség tovább folytatta a Perls Ármin-i hagyományokat. A város fejlődése, a város építése, a közösség valamennyi tagjának feladata volt.

Dr. Bárány József főrabbi sokszínű tehetségének bizonyítékául szolgálnak versfordításai, melyek a szentírás nyelvéről, 3000 év távolságon átívelve szólítják meg az ő előadásában, értelmezésében magyar nyelvünkön az olvasót. A zsinagógai élet meghatározó része kicsik és nagyok számára az imakönyv tartalma, használhatósága, időszerűsége. Ezen fogalmi kapcsolatokról így ír:

„I. A pesti izr. hitközség, mely dicséretre méltó igyekezettel iparkodik a hitoktatást magasabb színvonalra emelni és semmi áldozattól vissza nem riadó buzgósággal törekszik a középiskolai ifjuság vallásos nevelésén: az általa berendezett ifjusági istentisztelet céljainak megfelelő imakönyvről is gondoskodott, melynek szerkesztésével a középiskolai hittanokat, magyar fordításával pedig Schön tanárt bizta (elütési hiba az eredeti szövegben) meg. (...)

Térjünk át a fordításra, melyet Schön egyedül végzett. Amint ő maga mondja előszavában, „sok helyütt Deutsch Henrik elismert fordítása nyomán indult.” S ha tényleg összehasonlítjuk ezen két fordítást, azt találjuk, hogy Schön nagyon is gyakran használta a Deutsch fordítását, annyira hogy egyes imák fordítását egyszerűen szóról- szóra átveszi, másokban pedig egyes kifejezéseket vagy fordulatokat változtat csak. Hogy volt- e joga Deutsch imakönyvét i ly értelemben használni? Oly kérdés, mely, mint tudva van, keserű tollbarczot idézett elő a két író közt, melynek eldöntése azonban nem tartozik mireánk. Ami tisztán azon részeket illeti, melyeket Schön maga fordított, nem lehet tagadni, hogy ő mindenütt szépen, lendülettel, ízléssel és magyarosan fordít. De ép oly tagadhatatlan, hogy Schön túllépte a fordítói jog határát; mert először is oly szabadon fordít, annyit magyaráz bele a szövegbe, hogy gyakran egészen kivetkőzteti az imát eredeti jelentéséből. Igaz ugyan, hogy minden fordító bizonyos mértékben exegeta is, de a rendszeres exegezis soha sem volt még fordítás. De hisz Sch. azt mondja, azért nem fordított szóról- szóra, „mivel inkább oly fordításra volt szükségünk,

ma mely ifjuságunk héberül nem tudó részének magyar imádság gyanánt is szolgálhasson. „ Már engedje meg Sch., mi ezen logikát nem értjük. Mert vagy igazi ima a héber eredeti s akkor nem láthatjuk be, hogy miért nem volna annak hű és korrekt fordítása szintén ima; ha pedig a héber eredeti nem felel meg az ima fogalmának és Sch. fordításában még is imát nyújt: akkor meg ő átdolgozó de nem fordító. (...) II. Térjünk át a Weisz és Löffler imakönyvére. A zsinagóga magyarosodása hazánkban még csak ifju keletű s így természetes, hogy a nemzeti nyelvű zsidó liturgia is csak fejlődésének ifju korát éli. Mert valamint a nagy természetben minden csak lassan és szervesen halad kifejlődéséhez: ugy nem lehet ez máskép a szellemi élet világában sem. S így az irodalom minden ágában rendesen fordításon, idegen termékek átültetésén kezdjük a dolgot, s csak miután ez által izlésünk és ügyességünk fejlődik, nyelvi és tudományos érzékünk gyarapodik, kezdünk lassankint az idegen gyámság alól felszabadulni és önállóan járni, eleinte persze, mint a gyermek, lassan és félénken, de azért mindig fejlődve, folyton erősbülve. (...) Mondom, ha i ly szempontból

akarjuk e könyvet megítélni, elég kifogásolni valót találunk benne. De ezen könyv nem is lép föl oly magas pretenzióval, mintha ideális imakönyv akart lenni; csak hézagot akart pótolni a liturgia-irodalom egyik ágában, csak kezdeményező szerepét vállalta magára, s mint ilyen, helyét derekasan meg is állja. Mert ha hiányzik is benn a költői lendület, de bizonyos természetes, közvetlen, meleg hang vonul át az egészen, mely mindég megtalálja az utat a szívhez. Azonkívül nyelvezete mindenütt szép és tiszta, kifejezései válogatottak és magyarsága elejétől végig kifogástalan. És – faute de mieux – nagyon is ajánlható magyar-zsidó asszonyaink figyelmébe. Mert ha már azon körülmény, hogy nemzeti nyelven van írva, egymaga nem is ajánlaná, bátran mondhatjuk, hogy fogyatkozásai mellett is legalább van olyan jó, mint 7/8 része azon német techinnáknak, melyek nálunk közkézen forognak.”³⁰⁵

Kecskeméten írta meg összehasonlító munkáját, mely a zsidó középkor két szellemi óriásának, Maimonidésznek és Nachmanidésznek életét és munkásságát

vizsgálja. Felhasználta a korszakból fennmaradt dokumentumokat és a vitafolyamat iratait, melyet e két géniusz tudományos munkája gerjesztett.³⁰⁶ Nagy figyelemmel kísérte a Biblia-fordításokat, a katolikus, a református és az evangélikus egyház által kibocsátott köteteket is. Így született meg a Besnyei György lelkész bibliafordítására vonatkozó értekezése.³⁰⁷ A főrabbinak nem csak az adott szolgálati helye volt az, ami óvó tekintete alá esett, hanem a zsidóság által lakott minden területet próbált figyelni, tanulmányozni, azért, hogy segíthessen. Így születtek meg monográfiái Steinhardt Jakabról³⁰⁸ és Geiger Lázárról.³⁰⁹

Egész pályafutása során meghatározta az a lobogó szeretet, amely szülőföldjéhez kötötte. Több mint négy évtizeddel a szabadságharc fizikai értelemben való bukása, ám szellemi győzelme után kapcsolódási pontokat akart tanítani s átadni a lelkében mélyen gyökerező ragaszkodást a magyar honhoz, ezért úgy döntött, hogy magyarra fordítja, és egyben

tovább finomítja az 1848-ban megszövegezett zsidó körlevelet.³¹⁰ Halotti beszédei és gyászbeszédei gyűjteménye Kecskeméten jelentek meg nyomtatásban.³¹¹

„Hitszónokként messze földön nem volt párja. Szónoklatai formában és tartalomban művészi alkotások voltak, beszélőkésége csodára ragadtatta hallgatóit. Hazafias irányú hitszónoklatát a keresztény közönség is gyönyörrel hallgatta.”³¹²

1916. április 15-én, 26 évnyi kecskeméti működés után tért meg őseihez.³¹³

Dr. Borsodi József

1878. március 15-én, a Borsod vármegyei Sajószentpéteren,³¹⁴ egy erős, de nem túl nagy zsidó közösségben, ortodox zsidó szülők gyermekeként látta meg a napvilágot dr. Borsodi József főrabbi.

Iskoláit szülőfalujában végezte a héderrel együtt. Miután a zsidó stúdiók már gyermekkorától kezdve meghatározó

benyomást tettek rá, ezért 18 éves korában, 1895-ben a fővárosba utazott, hogy ott folytassa tanulmányait a Ferencz József Rabbiképző Intézet falain belül.

A vallási stúdiumok mellett világi tanulmányokat is folytatott, többek között filozófia és a tudománytörténet témakörében. A későbbi munkásságában ezen szellemi oszlopok komoly segítségére voltak.

Tanulmányai során nagy érdeklődést mutatott a középkor szellemóriása, RAMBAM, azaz Mose ben Maimoni/Maimonidész munkássága iránt.

1904-ben, hosszú és fáradságos kutatómunka végeztével megírta fő munkáját, a *Commentarius Maimonidae in Mischnam ad tractatum Shekalim dissertatio inauguralis* című művét, amely a zsidó szóbeli szentírás, a Misna Shekalim traktátusához íródott. Maimoni kommentárok alapján exegezist, nyelvtani és nyelvi elemzéseket, összehasonlításokat és parabolákat kutatott, mutatott be. A kor szellemi dinamizmusát mutatván a műve latin, arab és héber

citátum- és textusbetétekkel jelent meg.

1904-ben szerezte meg bölcsészdoktori fokozatát a budapesti egyetemen. Miután 1905-ben befejezte tanulmányait a rabbiképzőben, ott marasztalták, hogy a jövő generációit zsidó filozófiatörténetre tanítsa. 1906-ban rabbivá avatták, és még ugyanebben az évben felkereste a szarvasi³¹⁵ zsidó hitközség előljárósága, hogy vallási feladatokat ajánlanak neki. Végül két évet töltött Szarvosn, erről a korszakról azonban nagyon kevés adat maradt ránk, mivel a második világháború során a vidéki zsidó közösségek iratanyagaa javarészt eltűnt, vagy megsemmisült.

Az életében a következő adat 1908-ra vonatkozik, amikor is a korábban elismert, jelentős nagyatádi³¹⁶ közösség élére került. Itt 14 éven keresztül látta el odaadással³¹⁷ és törődéssel rabbinikus feladatait.³¹⁸

1922. január 12-én a kecskeméti neológ zsidó hitközség felkérésére elhagyta Nagyatádot, hogy elfoglalja a rabbiszéket a Szabadság téren álló nagy, neológ

zsinagógában.³¹⁹ Egészen haláláig, 1943. június 5-éig itt látta el szolgálatát, mint a kecskeméti közösség rabbija.³²⁰

Dr. Borsodi József nemcsak nagyszerű rabbi volt, hanem tanítóként is mindig kereste az új módszereket, amelyekkel a hagyomány tanítását és a tudományos gondolkodásmódot tovább tudta adni az eljövendő generációknak. Egyik ilyen kiemelkedő tanulmánya *A zsidó év hónapjai, ünnepei, emléknappjai és böjtjei* című munka, melyből többek között megismerhetjük a Sovevim-Tat böjtnapokról szóló magyarázatát.

„A szökő-évben (libbur) telített évben, amikor 13 hónapból áll a zsinagógai év, tapasztaljuk, hogy ilyen esztendőekben járványbetegségek lépnek fel a gyermekek közt, miértis elődeink böjtnapokat rendeltek el. Nyolc héten, át a hete 1 - 1 - csütörtöki napján a közösségből 10- 10 gyermekes apát jelölnek, a vagy sorsolnak ki, akiknek erkölcsi kötelességük, hogy aznap, reggeltől, - estig böjtöljenek. Este, a templomban ezek a böjtölők megjelennek és a mincha ima

előtt a tórából a Vajchal szakaszt olvassák fel úgy mint, már böjtnapokon. Reggel az Adonáj- szfószaj ima ismétlésekor beleillesztjük a szlichausz imákat és még egy külön imát, a gyermekbetegségek elhárításáért. A böjtsorozat 8 hete akkor van amikor: Smausz, Voéró, Bau, Besalach, Jiszrau, Mispotim, Trumóh, Tecave, hetiszakaszok kerülnek felolvasásra. Ezen 8 hetiszakasz kezdőbetűinek összeolvasása adja ezt a szót: Sovev(b)im-Tat.”³²¹

A főrabbi jelentősebb publikációi a Magyar Nyelvőrben, a Magyar Izraelben és az Izraelita Családi Naptárban jelentek meg.

Dr. Schindler József

Dr. Schindler József 1918. június 4-én, Budapesten született. 1942-ben szerezte meg bölcsészdoktori végzettséget, rabbinikus diplomáját pedig³²² 1943-ban kapta meg, s még ugyanabban az évben Kecskemétre került.³²³

Mivel fiatalemberként lett a helyi zsidó közösség vezetője, ezért teljesen átélte

a fiatalságot sújtó törvények által kiváltott ambivalens érzéseket. Ezeket igyekezett feloldani, kezelni egy nagyszerű pedagógus látásmódja és metodikája alapján.

Rengeteget foglalkozott az ifjúság nevelésével, zsidó tanuló napközit, zenei és irodalmi képzést, ipari és sportszakosztályt szervezett.

A közösség építése mellett tudományos ismereteit is mélyítette. Ennek egyik ismert példája az 1941-ben elkészült *Egy régi arab anyagelmélet – Az okkasionalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmoni alapján* című munkája, melynek előszavában összefoglalja a mű kutatási céljait:

„(...) a szellemtörténeti megalapozás után megrajzolom e rendszert Májmoni alapján, mégpedig nem a praemissák sorrendjét követve, hanem amint ezt ott megokolom filozófiai problémakörök szerint csoportosítva az anyagot”.³²⁴

A továbbiakban kifejti többek között az

atomizmus felmerülését az iszlám filozófiájában:

„Az iszlám tanainak kialakulásakor a vallási tételeket nyomon követi a filozófiai reflexió. Bagdad és Baszra teológiai iskoláiban megindul a Kórán értelmezése. A régi arab hagyomány mélyen él a nagy tömeg lelkében. A Kórán egyik- másik megállapítása e hagyománynak ellentmond. De magában a Kóránban is különböző rétegeket lehet elválasztani. Mohammed tanításai nem egységesek. Sokszor változtatja nézetét egyazon kérdésben, akkori tanulmányainak, helyzetének megfelelően. E különbségek bekerülnek a Kóránba és alkalmat szolgáltatnak a különböző iskolák kialakulásához. Mindegyik iskola jogosan hivatkozik arra, hogy ő a próféta tanításainak egyedüli hordozója, hiszen mindegyik megtalálja a Kóránban tanításainak alapját. Ugyanakkor az arab hagyományt sem lehet félreállítani. A hívek kérdeznak, felelni kell. De a gondolkodó lelkében is felmerülnek kétségek, az ellentétes álláspontokat át kell hidalni, vagy magasabb szintézisbe összefogni, hogy egységes tételrendszert kapjunk. A

szellem dialektikájában felmerül az ellentétes nézetek összefogásának szakasza. Ámde ez elősegíti az eklekticizmus kialakulását. A legtöbbféleképpen magyarázott tételek egyike a Kórán felfogása az akarat szabadságáról. Mohammed maga is többféleképen nyilatkozott e kérdésről, így mindegyik iskola hivatkozhatott a próféta kijelentésére. A szabadságtól a legszélsőbb determinizmusig hullámzik a magyarázók felfogása. A felelet pedig szükséges, nem lehet homályban tartani, mert a vallás egyik alappilléreiről van szó. A megoldás következménye az erkölcs területén beláthatatlan. De a kérdés egyben a metafizikának is alapvető kérdése. A spekuláció tehát a vallás segítségére siet, támogatja a probléma megoldásában. A megoldás nemcsak az egyest érdekli, hanem a tömeget, hiszen olyan kérdés, mely mindegyikük lelkében felmerült. A tömeg pedig egy-egy gondolkodó köré fog csoportosulni, aki éppen kielégíti az ő saját megoldását. Hiszen ő maga is foglalkozik vele, talál megoldásokat, csak nem tudja összefüggő tételrendszerre alakítani. Így alakul a gondolkodóból és néhány különösen érdeklődő emberből az iskola. Mielőtt az

atomista iskola tanításait vizsgálat tárgyává tesszük, helyesnek látszik a probléma felmerülésének vizsgálata. Ehhez pedig ismernünk kell az iszlám istenfogalmát, a kulturális és szociális helyzetet”.³²⁵

Ezekben az években mind a rabbi, mind pedig a fiatalság a háborús borzalmak közepette is azt vallotta, amelyet 1943-ban kiadott évkönyvükben olvashatunk:

„ha nincs közösségi élet, kihal a zsidó fiatalokban a közösségi érzés, és így nem lehet sem hazájának, sem városának, sem pedig hitközségének teljes értékű, becsületes polgára” – vallotta a főrabbi.³²⁶

1944 tavaszától elkezdődött a vidéki zsidóság deportálása. Ez a dermedt sötétség telepedett rá Kecskemét városára, és a tavasz helyett az elmúlás szele érintette meg az egész kecskeméti közösséget. Ő volt az egyetlen ember, aki lélekben és szellemben megtartotta a zsidó gettóba összegyűjtött hittestvéreiben

a túlélés lángját. Schindler főrabbi volt az, aki 25 évesen a zsidótörvények által sújtott kecskeméti zsidó közösség élére állt, s aki ezekben a borzalmas pillanatokban is korát meghazudtoló éleslátással, erkölcsi tartással és a tanító szó mindenkori erejével tartotta össze és vigyázta a közösséget.

Mikor 1944 tavasza a vége felé közeledett, a kecskeméti zsidó hitközség több mint 1400 tagját már Auschwitzba deportálták. Köztük a főrabbit is, aki tudta, hogy az embertelen kegyetlenséget is túl kell, hogy élje, vissza kell, hogy térjen, mert érezte és tudta, hogy arra hivatott, hogy a haláltáborok poklából visszatérő keveseknek legyen pásztora és lelki támasza.

Schindler rabbi végül valóban maga is a Holokauszt túlélői között volt, és a második világháború után újra lelkesen a hitközség élére állt.

A visszatérését követő hónapokban a főrabbi feladatául tűzte ki, hogy maradandó és méltó emléket állítson az elhurcoltaknak. Így épül föl a kecskeméti zsidó temetőben az új ravatalozó, ahol megálmodója akarata

szerint az elhurcoltak nevét a szentírási citátumokkal, hagyományos szimbólumokkal együtt vésték márványba, és amelyek ott láthatóak a mai napig.

Schindler főrabbi 1945 és 1950 között még bízott abban, hogy a kecskeméti zsidó hitközség megmenthető, ám látta azt is, hogy a környező települések zsidóságával együtt közel 4000 lelket magába foglaló közösség megsemmisült, s azok a kevesek, akik mégis visszatértek, elhagyták a várost, elhagyták az országot, vagy magát a zsidóságukat hagyták maguk mögött. Ezért úgy döntött, hogy elfogadja a felkérést, mely a szegedi rabbiszék betöltésére vonatkozott.

A főrabbit Szegeden 1950. június 23-án Scheiber Sándor, a XX. század egyik legnagyobb zsidó tudósa, főrabbi, az Országos Rabbiképző Intézet rektora iktatta be, ahol 1962-ig, egészen haláláig látta el a feladatait.³²⁷

A második világháború és a Holokauszt borzalmai után a főrabbi tudta, hogy hosszú, nehéz évek várnak a zsidó

közösségekre, már azokra a kevesekre, akik megmaradtak.

Ezért úgy döntött, hogy 1954-től elkezdni szerkeszteni és kiadni a *Vidéki rabbikar körlevele* című időszak kiadványt, amely szamizdat jellegű folyóirat volt, hogy segítse és támogassa vidéki rabbitársait a lelkipásztori feladatokban.³²⁸

„A vidéki zsidó népesség lélekszámának és egyéb adatainak statisztikaszzerű ismerete hitéleti szempontból rendkívül fontos. Adatokra nem csak a hitélet megszerzése céljából van szükségünk, hanem elsősorban a hitélet programjainak helyes kialakítása végett. Azok a hitéleti keretek, melyekre jogi és szellemi értelemben az 1950-es egységes szervezeti szabályzat és intézményei épültek, öt esztendő alatt nagyon sok vonatkozásban idejüket múlták.”³²⁹

Végrendeletében úgy rendelkezett, hogy Raj Tamás főrabbi legyen az utódja.³³⁰

Sírját ma a szegedi temetőben találjuk. Halála után özvegye, Pannika, valamint Iván fia alijázott, kivándorolt Izraelbe, és

Holonban telepedtek le. Pannika 2009-ben tért meg őseihez.³³¹

A zsidó közösség szerepe Kecskemét város fejlődésében

A levéltári és a könyvtári kutatások révén bizonyítást nyert, hogy a kecskeméti zsidó közösség a XIX. század közepétől – mikor már kiteljesedett –, meghatározó, szociális faktorává vált Kecskemét városának.

A következő részben közlök néhány a Szilády Nyomda 1870 és 1909 között kibocsátott aprónyomtatványai, meghívói közül, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára vonatkozó iratai közül, melyek ékes bizonyítékaiul szolgálnak a zsidó közösség erős társadalom- és kultúraformáló szerepének a város történetében. A szerző tudomása szerint az alább közölt dokumentumokat korábban még nem kerültek publikálásra.

A kecskeméti Gazda Ifjak által az iskolás árva gyermekek számára 1892. február 27-én a Beretvás vendéglőben rendezendő zártkörű

*táncestélyre. Szél János pénztáros, Szappanos Sándor elnök, B. Kiss Gyula elnök. Kezdetre 8 óra. Jegyek válthatóak Farkas Ignác gyógytárában, Nyírádi László kereskedésében és Rivészy János úr czukrászdájában és este a pénztárnál.*³³²

*1892. június 6-án városi műkertben a kecskeméti Gazdasági Egyesület könyvtára javára rendezendő tavaszi táncmulatság. Belépési díj személyenként 1Ft. Kezdetre 6 órakor. Jegyek válthatóak Farkas Ignác gyógytárában, Nyírádi László kereskedésében és Rivészy János úr czukrászdájában és este a pénztárnál.*³³³

*1894. évi május hó 14-én pünkösd másnapján a városi műkertben a Kecskeméten felállítandó Kossuth- emlék javára rendezendő zártkörű tavaszi táncmulatságra. Jegyek válthatóak Farkas Ignác gyógytárában, Nyírádi László kereskedésében és Rivészy János úr czukrászdájában és este a pénztárnál.*³³⁴

A kecskeméti szegény izr. tanulókat és a kézműves és mezőgazdasági pályára lépő ifjakat

*segélyező egylet pénzára javára a kecskeméti kaszinó összes termeiben 1901. évi január hó 19-én tartandó zártkörű Dominó-Bálra. Dominó jelmezek és álarcok kaphatóak Fuchs Samu úr üzletében. Személyi jegy 2 korona, családi jegy 5 korona. Jegyek előre válthatóak Littaur Mór, Medzger Béla és Schwartz Soma urak üzletében. Kezdetre 9 órakor.*³³⁵

*„Román Katonai Prefectura
Kertész Menyhért, Aminfeld Simon és Fispán Béla és Takács István a város lakossága részére tűzifát, szenet, sőt petróleumot és élelmezési cikkeket szereznének be, mely célból Nagyszebenben óhajtanak utazni az Erdélyi kormányzó tanáccsal e tekintetben összeköttetésbe lépni és fenti árukat behozatali engedélyt nyerni. Miután nevezetteknek ezen ténykedése a város lakosságának érdekében történik, tisztelettel kérem részükre az engedélyt kiadni, illetőleg ez ügyben az illetékes parancsnokságnál jóakarattal közbenjárni. Kecskemét, 1919. október hó 1.”*³³⁶

„A kecskeméti izr. Szent Egylet a világháborúban elesett kecskeméti illetőségű, továbbá vidéki, de itt eltemetett hősi halottainak nevét megörökítő emléktáblát f. évi július 1-én d.u. 3 órakor fogja az izr. templomban gyászünnepély keretében leleplezni, melyre a tekintetes városi tanácsot tisztelettel meghívja.

Kecskemét, 1923. június hó”

A tanács elfogadta a meghívást. A tanácsot: Varga Adolf v. főmérnök, Tárnoki József v. mérnök, és Barna Soma v. adóügyi számvevő képviselte.³³⁷

„Schiffer Adolf fiai cég a városi alkalmazottak részére a napi árnál olcsóbban és a vételárnak 3 hó letörlesztése kedvezménye mellett férfi, női és gyermek cipőket ajánlott fel. A városi tanács ezen ajánlat folytán értesíti az összes ügyosztályokat és önálló hivatalokat, hogy a hozzájuk tartozó alkalmazottak figyelmét a felajánlott kedvező ár és fizetési feltételű cipők vásárolhatására hívják fel. ajánlatot tevő céget pedig f figyelmezteti, hogy cipőt a nála vásárlás végett jelentkező városi alkalmazottaknak végleges állást betöltő

minőségének hiteltérdemlő módon /: számfejtő hivatali nyilatkozat útján:/ igazolása után adjon ki, illetve ideiglenes minőségűnek igazolt alkalmazottnak csak abban az esetben, ha az illető a cég által is elfogadhatónak tartott kezes állítása által biztosítja a cég követelését. [...]
*Kecskeméten 1925. márc. 9.-én tartott tanácsüléséből.*³³⁸

„Alulírott hivatal megbízom Fispán Mór céget, hogy városunk és környéke részére Szatmár vagy Szabolcs vármegyében 400 vagon burgonyát vásároljon. [...]
*Kecskemét, 1919. szeptember 27.*³³⁹

„Gottlieb Rudolf a Beretvás szálloda, kávéház, és étterem bérlője, kérelme indokául előadott adatok a valóságnak megfelelnek. Beretvás szálloda tényleg egyetlen szállodája Kecskemétnek így a kérelem teljesítését a magam részéről indokoltnak látom és azt Méltóságos Főkapitány Úr nagybecsű mérlegelésére ajánlom.
*Kecskemét, 1935. december 12.*³⁴⁰

„Kecskemét th. város

Fiú Felső Kereskedelmi Iskolájának IX- ik és X- ik évi értesítője az 1918–19. és 1919–20. iskolai évekről. [...] Egy évtizede van Kecskeméten modern kereskedelmi szakoktatás. [...]

1. Helyiséget iskolánknak szeptembertől április 12- ig a diákinternátus, azóta az izr. hitközség adott. Mindkét testületnek hálás köszönetet mondunk jóindulatáért. [...]

Az iskolánkkal kapcsolatos kereskedő tanonciskola ezidén egész tanéven át működött a reáliskola épületében. Tanítottak: Vörös József és Tímár Dezsőné tanáraink (előbbi egyúttal igazgató), Bérczi József népiskolai igazgató és Reichmann Mór községi néptanító. [...]³⁴¹

„Jegyzőkönyv

Felvetett a Kecskeméti Kereskedői Kaszinó közgyűlés által 1923. január 28.- án kiküldött választási bizottság működéséről. [...]

Eljárásaink eredménye közül, még függőben van a Casinó elnökének a kecskeméti Fiú kereskedelmi iskola felügyelő bizottságának az öt megillető tagsági helyének a sorsa. Az iskola létesítésekor készült városi szervezeti

szabályrendelet szerint ugyanis az iskola felügyelő bizottságának hivatalból tagja a kereskedői Casinó mindenkori elnöke. A város közgyűlése a városi tanács indítványára ezt a szabályrendeletet aként módosította, hogy a Casinó elnöke helyett a Baross Szövetség elnöke legyen hivatalból tagja a felügyelő bizottságnak.

A határozat a hálátlanság jegyében született, merthisz Casinónk nemcsak hogy tevékeny részt vett a kereskedelmi iskola létesítésének előmunkálataiban, hanem tagjaink adakozásával tette lehetővé azt, hogy a kereskedelmi iskola megnyíljon s így csak természetes, hogy ezen támadás ellen az igazság minden fegyverével síkra szállottunk a belügyminiszterhez intézett fellebbezésünkben, amelyre a döntés azonban a mai napig nem érkezett meg.

Eljártunk azon anomáliák megszüntetése érdekében is, hogy a kereskedelmi Casinó kihagyatott a városi adóbizottságokból, s eljárunk, hogy Casinónk az adófelszámolásban visszakapja azt a régi helyét, amelyet az egész kereskedői társadalom megelégedése mellett évtizedeken át pártatlanul, politikai irányokra

s felekezeti szempontokra való tekintet nélkül töltött be. Eljárásunk azonban sajnos eredményre nem vezetett, mert Kecskemét th. város tanácsa jogos és méltányos kérelmünket elutasította. [...] (sic)”³⁴²

A Kecskeméti Kereskedői Kaszinó 1895-ben alakult.³⁴³ 1899-ben megalakult a Kecskeméti Izraelita Nőegylet. 1937-ben az elnöke dr. Fritz Miklósné volt.³⁴⁴

A Kecskeméti Szegény Izraelita Tanulókat Segélyező Egyesület 1879-ben alakult. Módosított alapszabályát 1937-ben fogalmazta meg, melyet a belügyminiszter 1941-ben hagyott jóvá.³⁴⁵

1888. február 19-én megalakult a Chevra Kadisa.³⁴⁶

1890. április 5-én megalakult a kecskeméti Szeretet és Testvériség – „Ahava ve achva”.³⁴⁷

„Jegyzőkönyv

Felvétetett Kecskeméten a Kereskedői Casinónak 1926. évi február hó 3 - án tartott választmányi üléséről. [...]

Sipos Miklós alelnök úr az ülést megnyitván megállapítja, hogy a választmány határozatképes számban gyűlt össze és bejelentései során bemutatja a Kecskemét th. város polgármesterétől érkezett átíratot, melyben a Kereskedői Kaszinót az árvízkárosultak javára leendő gyűjtésre hívja fel.

*A választmány az elnök javaslatára hozzájárul ahhoz, hogy a Kaszinó Tagjai között a gyűjtőív köröztessék és a Kaszinótagokat erkölcsi felkéri kötelességévé teszi, hogy az adakozásban anyagi erejükhöz mértén vegyenek részt. [...]*³⁴⁸

„[...] Minthogy a zsidóság nagy része vasárnaponkint a kereskedelmi Casinó helyiségében tartózkodik, a Szent Egylet választmányi nevében azon kérelemmel fordulunk a tekintetes elnökséghez, kegyeskedjék megengedni, hogy a Casinó helyiségében, a nevezett célokra, a tagok között gyűjtést rendezhessünk, illetve, hogy ezt a f. hó 13 án megkezdhessük. [...]

*Kecskeméten, a választmány 1924. jan. 2. üléséből.*³⁴⁹

„A Kecskeméti Szegény Izr. Tanulókat Segélyező Egyesület a helybeli zsidó jogászifjússággal karöltve, 1931. január 4 - én, a numerus clausus és a helybeli szegény tanulók felsegélyezésére, kultur estélyt óhajt rendezni.

Ezen estélynek megtarthatására a Casino nagytermét átengedni tisztelettel kérik.

Kérésünk ismétlése mellett, maradunk tisztelettel Kecskemét, 1930. december 7.”³⁵⁰

„A Fiú Felsőkereskedelmi Iskola Felügyelő Bizottságában alapítása óta helyet foglalt a Kereskedői Kaszinó mindenkori elnöke. – A Kaszinó ezen joga a szervezet szabályzat 10-ik §-ában is van fektetve.

Ezen jog tulajdonképpen honorálása volt a Kaszinó ezen iskola alapítását kezdeményező tevékenységének és az érte hozott anyagi áldozatoknak, valamint ezen joggal akarták biztosítani a Kaszinó befolyását, hogy az iskola vezetésében a kereskedelemben gyakorlati szelleme is érvényesüljön.

A Kaszinó ezen jogát 1925-ig tényleg gyakorolta is, amidőn ezen szerzett jogától,

anélkül, hogy ezen jogszerzés alapjai és indokai bármiben is megváltoztak volna,- 1925 márciusában meg lett fosztva.

A Kereskedői Kaszinó, mint a kecskeméti kereskedelem számban és súlyban igen jelentős csoportjának szervezete, ezen állapotot mindig is sérelmesnek találta és sohasem szűnt meg azon törekvésében, hogy régi szerzett jogainak birtokába visszahelyeztessék.

Ép ezért most azon tiszteletteljes kéréssel fordul a tekintetes Th. Bizottsághoz a Felsőkereskedelmi Iskola szervezeti szabályainak 10. §-át megváltoztatni és az eredeti indokok alapján akként méltóztatassék módosítani, hogy a Kereskedői Kaszinó régi szerzett jogaiba visszahelyeztessék és mindenkori elnöke ismét elfoglalhassa helyét fent nevezett iskola felügyelői bizottságában.

*Kérésünk teljesítését kérve
Kecskemét, 1930. július 15. [...]”³⁵¹*

„Kellermann Bernát. Ez évben tekint vissza az elektrotechnikai szakiparban eltöltött munkás és eredménydús életének negyedik évtizedére. Csak tárgyilagos igazságot közelítjük meg, midőn

állítjuk, hogy Kellermann Bernát ezen 40 éves elektrotechnikai ipari működéséhez fűződik Kecskemét városának és környékének elektromos ipari fejlődése. [...] Nagykőrös azonban nem adott tág teret ezen széleskörű ipari ambíciónak, úgy, hogy 1888-ban Kecskemétre átköltözött, itt kezdte meg tövises ipari pályáját. [...]”³⁵²

„A 30 éves kecskeméti városháza. [...] Az építés vállalkozói 1893. március 16-án Lichtner Dávid és Fia helybeli cég és társai Jiraszik Nándor és Krausz Lipót budapesti vállalkozók lettek, ellenőre pedig Kerekes Ferenc főmérnök. Nem kevésbé hosszas tárgyalások után Székely Bertalant megbízták a közgyűlési terem falára elhelyezendő történelmi képek megfestésével, hogy a városháza ezzel is méltóképpen őrizze a közeledő millenáris ünnepek emlékét. Az üvegfestést Kratzmann Adolf végezte. A díszes csillárok és falikarok készítésére Árkay Sándor műlakatos, a közgyűlési terem asztalos munkájának végzésére pedig Rainer Károly, szegedi asztalosmester kapott megbízást. [...]”³⁵³

„A Konzervgyár és Schiffer- cipőgyár is csatlakozott a mozgalomhoz. Munkatársunk tegnap délután látogatást tett az Első Kecskeméti Konzervgyárban, Lebovits Sándor cégvezető, a gyár vezetője a Kecskeméti Vásár eszméjéről s annak megrendezéséről a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott s kijelentette, hogy a Konzervgyár készséggel csatlakozik a kitűnő ötlet megvalósításának keresztülviteléhez. [...] Ugyancsak meglátogattuk a hírneves Schiffer-cipőgyárat, Székely Gyula, a gyár egyik tulajdonosa és vezetője kijelentette, hogy az eszme nagyon életrevaló és azt mindenkinek támogatnia kell. [...]”

„Nyilatkoznak a Kecskeméti Vásár résztvevői [...] Fantó Lipót: Ezt már rég meg kellett volna csinálni.

Ségner Lipót: A lehető legjobb eszmének tartom a Kecskeméti Vásárt. [...]

Fuchs Samu cég: Sokat nem szabad remélnünk, de minden kezdet nehéz, s ha ezt az első Kecskeméti Vásárt igazán szívvel- lélekkel csináljuk, nagy jövője lesz. Igen jó lenne tavaszi

és őszi Kecskeméti Vásárt rendezni minden évben. [...]”³⁵⁴

„Olcsósági hullámot hoz a Kecskeméti Vásár. Állandóan fokozódik a példátlan arányú megmozdulás. Leszállítják a 1 isztárákat a malmok a Vásár idejére. Május 1.-től, a vásár kezdetétől 1 pengő a fürdődíj a Katona József fürdőben. A drogériák a tegnapi értekezletükön egyhangúlag elhatározták a részvételt és árcsökkenést a Kecskeméti Vásár tartamára. – Újabb nyilatkozatok – Tart a jelentkezés.”³⁵⁵

„A kereskedők is igénybe akarják venni a Benedek- cég hűtőházát. Küldöttségileg kéri a polgármestert, hogy részükre is biztosítsák a beraktározás lehetőségét.

Megírtuk tegnap, hogy a Benedek-cég 12,000 mázsa gyümölcs befogadására tervezett hűtőházban 35- 40 vagon gyümölcs beraktározását hajlandó megengedni a termelőknek. [...]

A kereskedők is szeretnének raktározni, ami valószínű össze is jön, hogy ekkora mennyiséget a termelők nem tudnak hasznosítani.”³⁵⁶

„Sajtóbemutató a Benedek- telepen, ahol most épül Magyarország legnagyobb vidéki hűtőháza.”³⁵⁷

„A Benedek József és Fia- cég nyilvános hűtőháza. A Benedek József és Fia- cég értesíti a termelőket és a kereskedő közönséget, hogy a hűtőházban elfogad március 1-től kezdve mindennemű hűtőházi tárolásra alkalmas terményt, a hűtőházat ezáltal nyilvános jellegűvé változtatta át. [...]”³⁵⁸

Utószó

עת ללדת ועת למות ...
עתלהשליך אבנים ועת כנוס אבנים...
עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים...³⁵⁹

Harminc évszázaddal ezelőtt egy régen feledésre ítélt birodalom uralkodója olyan gondolatokat vetett papírra, melyek lassan három évezred távlatából átívelve a napjainkban létező ember számára is szellemi támaszt és életre szóló bölcsességet tanítanak. Az elmúlt korok során egy emberi jelző kerül e király neve mellé.

A מדרש – *Midrás*, a zsidó legendárium egy történetet fűz e jellemvonáshoz. Amikor egy ifjú herceg megszületik, Gavriel arkangyal az Ő.való, a Világ Alkotója feladatát teljesítve alászáll a gyermekhez, s kérdezi tőle, hogy ha választhatna, mit választana két fogalom közül: a hatalmat és a gazdagságot, vagy a bölcsességet. Salamon herceg, a későbbi

nagy király e legenda elbeszélése szerint a bölcsességet választja. Az elbeszélés úgy fejeződik be – mivel belátó, előrelátó, és uralkodóhoz méltó döntést hozott –, hogy a Mindenség Alkotója nemcsak a bölcsességgel ajándékozza meg, hanem megkapja a hatalmat és a gazdagságot is.

E dolgotat kezdő sora Salamon király művéből, a *Bölcséletek* könyvéből származik. Az összegzésre pedig ugyancsak a T'nachból, a Szentírásból való citátumot választottam.

„Ideje van a születésnek, s ideje van az elmúlásnak...

Ideje van a kövek elhordásának, s ideje van a kövek összegyűjtésének,..

Ideje van a hallgatásnak, s ideje van a beszédnek...”³⁶⁰

Az ezt megelőző oldalak során az olvasó bepillantást nyerhetett a kecskeméti zsidóság történeti korszakaiba, közösségi

rendszerébe, szerveződésébe, tagozódásába, életébe és – elhamvadásába.

Ahhoz, hogy legyen jövőnk, ismernünk kell a múltat. E törekvés a gondolkodó ember sajátja a történelem hajnalától fogva.

Az elmúlt évtizedek során a zsidóság vallási és kulturális élete egyre inkább a fővárosra, Budapestre fókuszálódott.

Az 1980-as évektől kezdve talán, ha egy tucat vidéki nagyvárost találunk, ahol még működő zsidó közösség van.

Az 1990-es évektől, a rendszerváltás után a vallások az új reneszánsz korába lépnek, ám a vidéki zsidóság stagnál, vagy több településről teljesen eltűnik – legyen szó az Alföldről, vagy Észak-Magyarországról, a Dunántúlról, vagy a Tiszántúlról.

Gyakorlati rabbinikus szolgálata során az a vélemény és nézet fogalmazódott meg a jelen kismonográfia szerzőjében, hogy a magyarországi zsidóság története számára a zsidó életet a vidéki közösségek jelentették egészen 1944-ig. A zsidóság szíve és lelke

nagyobb részben, vagy legalábbis meghatározó részben nem a fővárosban volt. Stetlök voltak, olyan közösségek, amelyeknek saját szokásaik, saját hagyományaik voltak, s ezek az attribútumok tették igazán erőssé, színessé és sokrétűvé a magyarországi zsidó közösségeket.

Óriási feladat, hogy a vidéki zsidóság elfáradt testébe új spirituális lelket fújjunk. Ma egy vidéki zsidó közösség maximum 50–80 embert jelent. Ám a demográfiai tényeket szemlélve látjuk azt, hogy egy vidéki nagyvárosban – legyen szó akár Kecskemétről, ahol az agglomerációval együtt 150.000 honpolgár él, s belőlük a zsidóság holdudvarában nagyságrendileg 1000 fő lelhető fel – van távlati cél, van kiből építkezni.

Évtizedek fognak eltelni, amíg ezeket az embereket újra be tudják vonni a zsidó élet körforgásába — de a munka már folyik. Ám minden nagyon lassan halad, mivel mindent előlről kellett kezdeni, újra kellett szervezni a zsidó közösséget, a

világi és a vallási részét egyaránt, és persze megtalálni a híveket, a híveknek pedig a zsinagógát. Annak, hogy a magyarországi zsidóság újra elfoglalja az őt megillető szellemi és spirituális magasságokat, záloga a vidéki zsidóság teljes megújítása, megújulása.

Azokban a vidéki városokban, ahol a magyarországi zsidó kultúra meghatározó volt, az elmúlt, lassan több mint 80 évben nem volt már senki, aki újra hallassa a hangját, aki tanítson, aki építse, formálja a jövő generációját. Ám az idő kereke forog, jönnek-mennek a történelmi korok, s az új hajnal fényénél a felderengő fényes sugár új utakat világít be.

Salamon király azt írja, hogy mindennek rendelt ideje van. Ideje van a születésnek, s ideje van az elmúlásnak, ideje van a kövek elhordásának, s ideje van a kövek összegyűjtésének. Ideje van a hallgatásnak, és ideje van a tanításnak. A tanító szó zengjen hát újra a betöltött zsinagógák falai között, és azokon kívül egyaránt...

Függelék
A zsidó közösség egyletei,
egyesületei és az izraelita
hitközség³⁶¹

- Izraelita Jótékony Nőegylet

Elnök: özv. Fodor Jenőné

Ügyvezető Elnök: Dr. Fritz Miklósne

Titkár: Székely Jenő tanító

- Izraelita Szegény Tanulókat
Segélyező Egyesület Elnök: dr. Balázs
István orvos

Titkárok: Székely Jenő és Gerő Miksa

- Izraelita Szent Egylet

Elnök: Szigeti Mihály fogorvos Titkár:

Virányi Gyula

- Szeretet és Testvériség Egylet

Elnök: Kecskeméti Izidor

- Templomi énekkar

Karnagy: Székely Jenő

- Az izraelita hitközség:

Tb. elnökök: Dr. Fodor Sándor ügyvéd,
Dr. Kenéz Zoltán ügyvéd

Elnök: Dr. Donáth József ügyvéd

Tb. alelnök: Goiten Jónás ékszerész

Alelnök: Dr. Holczer Zsigmond orvos

Ügyész: Dr. Dékány Aladár ügyvéd, Klapka
u. 12. Főrabbi: Dr. Borsodi József

Főkántor: Leichner Herman Segédkántor:

Katz Miklós Főtitkár: Virányi Gyula

Jegyző: dr. Lajtai Sándor ügyvédjelölt

Pénztáros: Steiner Juliska

Házmester: Sz. Varga Béla

Hitoktatók: Rácz Mór, Székely Jenő

Karvezető: Székely Jenő

Orgonista: M. Fehérvári Judit

Elöljárók: Aszódi Samu kereskedő, Dr. Fritz Miklós ügyvéd, Gerő Miksa kereskedő, Gichner Jenő kereskedő, Kozma Andor kereskedő, Littauer Mór kereskedő, Dr. Moskovits Lajos orvos, Spitzer Bernát földbirtokos, Dr. Szigeti Mihály orvos, Vajda Lajos bankigazgató, Varga Adolf műsz. főtanácsos

Tb. templomgondnok: Fischer Izsák kereskedő

Templomgondnok: Braun Pál magánzó, Kohn Elek kereskedő

Képviselőtestületi tb. tagok: Bleyer Ferenc magánzó, Virányi Gyula főtitkár

Képviselőtestületi rendes tagok: Dr. Adorján Imre, Adorján Károly, Aszódi József, Aszódi Samu, dr. Augner Rezső, dr. Balázs István, Deutsch József, Feldmann Sándor, dr. Feldmeier Géza, Feldstein Zsigmond, Fekete Mihály, Fispán Géza, Goitein Miksa, Hegedűs Sándor, Kertész

Dezső, Kertész Menyhért, dr. Kertész Miksa, Kőrösi János, dr. Krausz Béla, Leitner László, dr. Markó Imre, Pataki Albert, Rácz Mór, Révész János, Révész Márton, Schillinger Dezső, Schrötter Béla, Ségner Lipót, Spitzer Bernát, Stein Lajos, Szeles Emil, Székely Ignác, Tauber Dezső, Timár Dezső

- Az ortodox izraelita hitközség:

Főrabbi: Sussmann Viktor (Budapest)

Elnök: Kecskeméti Izidor

Elöljáróság: Ábrahám Márton
nyomdatulajdonos, Grünfald Gyula
kereskedő, Kecskeméthy Mihály kereskedő,
Steinherz Adolf földbirtokos

Képviselőtestület: Adler Aladár utazó,
Bunzlau József kereskedő Budapest,
Davidovics Manó kereskedő, Kecskeméti
Sándor kereskedő, Kertész Farkas
kereskedő, Schlesinger Vilmos kereskedő,
Schreiber Márton bádogosmester,
Steinherz Jenő kereskedő, Steinherz Lajos

szikvízgyáros, Weisz Menyhért kereskedő

Jegyzetek

- ¹ Raj Tamás (felelős szerk.): *Biblia*. Makkabi Kiadó Kft., Budapest, 1994. II. kötet, Példabeszédek, 9. 10., 868. o.
- ² Randolph L. Braham: *A népiértés politikája A Holocaust Magyarországon*. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997. 73. o. (A továbbiakban: Braham)
- ³ Braham. 74. o.
- ⁴ Majoros Pál: *A kutatómódszertan alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1997. (A továbbiakban: Majoros)
- ⁵ Majoros.
- ⁶ Harold Garfinkel: *Seeing Sociologically. The routine grounds of social action*, Paradigm Publisher, 3360 Michell Lane, Suite E. Boulder, Colorado, 80301 USA, 2006. 117-131. o.
- ⁷ Lásd pl. 298. és a 299. jegyzetet.
- ⁸ Lásd pl. a 172. és a 173. jegyzetet.
- ⁹ Lásd pl. a 276. jegyzetet.
- ¹⁰ Lásd pl. a 212. jegyzetet.
- ¹¹ Lásd pl a 252 és a 253. jegyzetet.
- ¹² Lásd pl. a 264 és a 265. jegyzetet.
- ¹³ Lásd pl. a 271 és a 275 jegyzetet.
- ¹⁴ Lásd a pl. a 268 jegyzetet.

- ¹⁵ Lásd pl. a 224 jegyzetet.
- ¹⁶ Lásd pl. a 297 és a 298 jegyzetet.
- ¹⁷ Lásd pl. a 212 jegyzetet.
- ¹⁸ Lásd pl. a 192 jegyzetet.
- ¹⁹ Lásd pl. a 247 jegyzetet.
- ²⁰ Norman K. Denzin–Yvonna S. Lincoln: *Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications, California, USA, 2000. 37–85. o.
- ²¹ Bende László: *A Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcsstermelés fejlődéstörténete*. Kecskeméti Közlöny Nyomda- és Lapkiadó Vállalat Kiadása, Kecskemét, 1929.
- ²² Bernstein Béla: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1998.
- ²³ Groszmann Zsigmond: *A magyar zsidók a XIX. század közepén 1849–1870*. Egyenlőség Kiadó, Budapest, 1917.
- ²⁴ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- ²⁵ Hornyik János: *Kecskemét város története, oklevéltárral. I. kötet*. Nyomatott Szilády Károlynál, Kecskemét, 1860.
- ²⁶ Ö. Kovács József: *Zsidók a Duna-Tisza között Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század*. Kecskeméti Lapok Kft. és a Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1996.
- ²⁷ A honfoglalás kezdetekor a magyaroknak a bolgár-szláv Zalán fejedelemmel és népével kellett

szembeszállniuk, akiket a közeli Alpár mezején le is győztek. Ezt támasztja alá a Duna menti és a Homokhátság keleti részén feltárt temető. Ilyen a vásártéren (Boldogasszony tér) 1896-ban felszínre került nagyobb sírkert. A Homokhátságban az előkelők magányos sírjait találták, mellettük sok értékes lószerszámot, fegyvereket és ezüst tarsolylemezeket találtak. Az i. e. 1300-as évekből származó temetőket tártak fel Pákán. Később a város ladánybenei határában, a vaskorban itt letelepedő kelták, szkíták, kvádok és dákok nyomaira bukkantak. I. e. 1500-ból származó bronzkori leleteket találtak a mai Czollner téren; Bugacon urnatermeket, ételekkel töltött edényekkel. Földvár nyomaira leltek a város közelében elhelyezkedő Nyíri-erdő területén is. Lásd: Gyárfás István: *A jász-kúnok története I–IV*. Kecskemét, Nyomtatott Sziládi Károlynál 1870–1873., I. kötet 531 o.; *A jász-kúnok története II. kötet* 254. o. (A továbbiakban: Gyárfás)

²⁸ A kutatások során néhány használati tárgy került elő a mélyebb (3–9 méter mély) rétegekből, úgy, mint pl. karám-sövény, itatóvályú. Lásd: Gyárfás. 224. o.

²⁹ 1353. Kecskemét mellett levő Ágasegyháza pusztát – mely jelenben egy tizenkettedrész hiány Kecskemét város, illetőleg itteni egyesek birtokában van – mint lakosok nélkül is királyi rendelkezés alá tartozót, I. Lajos király kún hívének Karla Jánosnak adományozza.

Lásd: Hornyik János: *Kecskemét város története oklevéltárral*. Szilády Károly. Kecskemét, 1860. 197–198.

³⁰ Gyárfás. 1–254. o.

³¹ Gyárfás. 1–254. o. (Ellenőrizhetetlen közlés.)

³² Hornyik János: *Kecskemét város története, oklevéltárral. I. kötet*. Nyomatott Szilády Károlynál, Kecskemét, 1860. 159–160. o. (Az eredeti oklevél már nem elérhető.)

³³ Hornyik János: *Kecskemét város története, oklevéltárral. I. kötet*. Nyomatott Szilády Károlynál, Kecskemét, 1860. 161–162. o.

³⁴ Szabó Attila: *Kecskemét adóterhei a XVII. század végétől 1848-ig. BM XIII.*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából*. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. 11. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 1995. 5–32. o

³⁵ Balanyi Béla: *A három város és II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. Fejezetek Pest megye történetéből I.* Studia Comitatus 7., Szentendre, 1979. 65–66. o.

³⁶ Bánkúti Imre: *Iratok a Rákóczi szabadságharcból 1.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának Kiadványa, Kecskemét, 1992. 21. o.

³⁷ Novák László: *Pestis-, himlő és kolerajárványok Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII-XIX. században*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából IV. kötet*. Kecskemét, 1982. 275–392 o.

³⁸ Ifj. Gyergyádesz László: *Kecskemét A főtér és környékének művészeti emlékei és gyűjteményei*. Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét, 2005. 22–26. o. (A továbbiakban: Ifj. Gyergyádesz)

³⁹ Lb: Schulteisz Emil–Tardy Lajos: *A magyarországi járványok történetéből*. A TIT Országos Történelmi Választmányának Közlönye. Budapest, 1964. 111–155. o.

⁴⁰ Somorjai Ferenc: *Kecskemét*. Széchenyi Nyomda Kft., Győr, 2007. 23. o. (A továbbiakban: Somorjai)

⁴¹ Somorjai. 24. o.

⁴² Hornyik János: *A kecskeméti zsidók története*. Levéltári füzetek II. (Bács-Kiskun megye). Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Gyula, 1988. 15. o. (A továbbiakban: Hornyik: A kecskeméti zsidók története.)

⁴³ Balanyi Béla: *Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig*. In: Heltai Nándor (szerk.): *Kecskemét 1368–1968. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről*. Kecskemét, 1968. Lásd: In: bővebben (A továbbiakban: Balanyi)

A kecskeméti vásárról Petőfi is megemlékezik:

*„A tanyákon túl, a puszta mélyén
Áll magányos, dőlt kéményű csárda;
Látogatják a szomjas betyárok,
Kecskemétre mennén a vásárra.”*

Petőfi Sándor: *Az alföld. A magyar költészet kincsestára. Petőfi Sándor összes költeményei I. kötet*. Unikornis Kiadó, Budapest, 1993. 118. o.

⁴⁴ Lásd Balanyi.

- ⁴⁵ Jósa István: *Okos, mint a kecskeméti szélmalom 1000 kecskeméti és Kecskemét környéki szőlás*. Kecskeméti Füzetek 11. Megyes Nyomda, Kecskemét, 2001. 62. o. (A továbbiakban: Jósa.)
- ⁴⁶ Somorjai. 24. o.
- ⁴⁷ Somorjai. 24. o.
- ⁴⁸ Juhász István: *Kecskemét város temetői*. Print 2000, Kecskemét, 1999. 20. o.
- ⁴⁹ Somorjai. 25. o.
- ⁵⁰ Ifj. Bagi László: *Emlékkönyv a kecskeméti honvédemléktábla leleplezése alkalmára*. Kecskemét, 1892. 70-71. o. (A továbbiakban: ifj. Bagi)
- ⁵¹ Somorjai. 25. o.
- ⁵² Urbán Aladár: *A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 198. o.
- ⁵³ Barta István: *Kossuth alföldi toborzóköriútja 1848 őszén*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. 5–6. o.
- ⁵⁴ Ifj. Bagi. 86. o.
- ⁵⁵ Ifj. Bagi. 5. o.
- ⁵⁶ 1870. XLII. tc. *A köztörvényhatóságok rendezéséről. Az 1870-ik évi törvények gyűjteménye*. Kiadja Róth Mór, Pest, 1870. 297. o.
- ⁵⁷ Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 174. o.
- ⁵⁸ Somorjai. 26. o.
- ⁵⁹ Somorjai. 27. o. (A könyvben ez szerepel.)

⁶⁰ Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét gazdasági fejlődése 1700-1850*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1994. 54-56. o. és 70-85. o.

⁶¹ Somorjai. 27. o.

⁶² Erdei Ferenc: *Futóhomok*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. 85. o. (A továbbiakban: Erdei) Az elképzelés lényege, hogy a homokot szárazságtűrő szőlőfajtákkal kötik meg - ilyenek azonban még nem voltak. Csókás József, Katona Zsigmond, Mathiász János és Kocsis Pál az életüket tették fel a szőlőnemesítésre. Lásd: Somorjai. 27. o. 1874-ben Magyarországon is megjelent a filoxéra. Ez egy gyökértetű, amely szerencsére a város agyagos homokjában nem élt meg. A Balaton környéki és hegyvidéki szőlőültetvényeknek azonban közel a felét elpusztította. Lásd: Bende László: *A Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcsstermelés fejlődéstörténete*. Kecskeméti Közlöny Nyomda- és Lapkiadó Vállalat Kiadása, Kecskemét, 1929. 56-57. o. (A továbbiakban: Bende). Ezek pótlására szőlőtelepeket hoztak létre a környéken, a tönkrement dunántúli gazdákat pedig idetelepítették. Például így jött létre Kecskemét szomszédságában Helvécia. Lásd: Bende. 210-211. o. Ekkor lett igazán értékes az immúnis homok. 1890. és 1892. között több mint 5000 hold földet telepítettek be szőlős- és gyümölcskerteknek. Lásd: Für Lajos: *Kertes tanyák a futóhomokon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 53. o.

⁶³ Erdei Ferenc: *Magyar tanyák*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1976. 209. o.

⁶⁴ Erdei 1977. 88. o.

⁶⁵ Somorjai. 27. o.

⁶⁶ Bende. 82–85. o.

⁶⁷ Bende. 27. o.

⁶⁸ Somorjai. 27. o.

⁶⁹ A barack Szentpétervártól Berlinig mindenhol elismert terménynek számított. Nem ritkán napi 100 tehervagon hagyta el Kecskemét vasútállomását. Ebben a fellendülésben Kecskeméti Herznek is igen jelentős szerepe volt. Nemcsak gyümölcskereskedéssel, hanem borkereskedéssel és szeszfőzéssel is foglalkozott. Fiai: Miksa, Izidor és Adolf is jeles kereskedők lettek.

Lásd: Bende. 242–245. o.

⁷⁰ Működésük alatt megváltozott Kecskemét arculata. Kiepült a belváros, a Rákóczi út, elkészült a Cifrapalota és a város két ékessége: a Katona József Színház és a Városháza. Juhász István: *Kecskemét város építéstörténete*. Kecskemét Monográfia Szerkesztősége és Tiberius Bt., Kecskemét, 1998. 218. o. Az üléstermet Székely Bertalan freskói díszítik. ifj. Gyergyádesz. 60. o.

⁷¹ Szabó Kálmán: *A kecskeméti szőlő- és gyümölcsstermesztésének múltja*. Bács-Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága, Kecskemét, 1983. 79–80. o. (A továbbiakban: Szabó Kálmán)

⁷² Szorgalmazta a város határát behálózó vasúti szárnyvonalak továbbépítését. A város keleti részén újabb gyümölcsösök létesültek az 1897-ben megnyitott Szolnok-Kiskunfélegyháza vonalnak jótékony hatásaként. 1905-ben indult meg a Kecskemét és Lajosmizse közötti vasúti forgalom. Lásd: Szabó Kálmán. 80–81. o. Külföldi tőke alapján épült meg több gyár is, mint az osztrák érdekeltségű konzervgyár, vagy az amerikai tőkén alapuló gépgyár, a zománc- és kádgyár elődje. Kada Elek jelentősen gyarapította a város vagyonát a felértékelődő földek megvásárlásával. Irányítása alatt két, nagy hálózattal rendelkező bank nyitott Kecskeméten fiókot, és két helyi pénzügyintézet is született. Somorjai. 26. o. Ekkor alakult ki a város főterének szecessziós épületegyüttese is, az igényes, új, magán- és középületekkel együtt. Könyvtárat, múzeumot és művésztelepet nyitott Kada Elek, nagyban hozzájárulva ezzel a város kulturális előrehaladásához. Lásd: Somorjai 28–29. o.

⁷³ Jósa. 67. o.

⁷⁴ Somorjai. 29. o.

⁷⁵ Somorjai. 29. o.

⁷⁶ Somorjai. 29. o.

⁷⁷ Somorjai. 29. o.

⁷⁸ *Hét évszázad magyar versei. I. kötet*, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1978. 877. o.

⁷⁹ Bende. 86. o.

⁸⁰ Ekkor épültek a városi gőzmalmok, a körkemencés téglagyár, és gyümölcsfeldolgozók mellé az új konzervgyár, hűtőház, gépgyufa-, cipőgyár és baromfifeldolgozók. Lásd: Somorjai. 29. o. Az infrastruktúra fejlődéséhez a közúthálózat fejlesztése nagyban hozzájárult. Lásd: Tóth László: *Bács-Kiskun megyei utak*. KPM Kecskeméti Közúti Igazgatóság, Kecskemét, 1977. 24-26. 1934-ben átadták a Budapest-Szeged közötti beton útvonalat, majd az 52-es és 44-es utakat is. Kecskemét ezzel az ország gazdasági vérkeringésének középpontjába került. 1928-ra készült el a keskeny vágányú kisvasút, ami Kiskunmajsára vezetett, Bugacon keresztül. Ezekben az években viszonylag keveset változott a városkép, de fontosnak találták a tanyák közigazgatását rendezni. Lásd: Somorjai. 29-30. o.

⁸¹ Ebben az időben már 2–3 heti-, illetve napi lapja volt Kecskemétnek. Tóth László haladó szellemiségű nyomdájában jelentették meg írásaikat a magyar irodalom akkori kiemelkedő alakjai: Németh László, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Hont Ferenc. A 'homoki emberek' – az Alföld szülöttei, az országos irodalom és a szociográfia látókörébe kerültek. Sorsukról megrendítő képet fest Darvas József, Erdei Ferenc, Tamási Áron, Nagy Lajos, Lakatos Vince, Féja Géza. Németh László pedig

egyenesen példává emeli a városlakókat Somorjai. 30. o.

⁸² Orosz László: *Kecskemét irodalmi öröksége*. Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét Monográfia Szerk., Kecskemét, 1990. 67–77. o.

⁸³ Lásd: Bánki Horváth Mihályné. In: A Bács-Kiskun Megyei Levéltár publikációi (1950–1990.) (BM. Kecskemét) XI (1992) 465–484. o.

⁸⁴ Somorjai. 30. o. 1957-ben egyesült a két konzervüzem, a baromfiüzem gyarapodott tojásfeldolgozóval, hűtőházzal, szociális létesítményekkel. Megtöbbszörözte termelését a Zománc- és Kádgyár. Ekkor alakult ki a város déli iparnegyede is. Külföldi exportra termeltek a Mezőgép üzemében, a Fémmunkás Vállalat könnyűszerkezetes csarnokában, a Szerszám- és Gépelemgyárban és a BRG magnetofonüzemben. A kecskeméti ipar sokszínűségét és fejlődését bizonyította az Alföldi Cipőgyár, a Habselyem, a Kéziszerszám Gyár, az Épület-asztalosipari és Faipari vállalat, valamint a Petőfi Nyomda. Az üzemek fejlesztése nagymértékben hozzájárult a népesség jelentős növekedéséhez. A sokszor kapkodó iparosodás ellenére sem változott meg a fő irányzat, az agrárgazdaság, ami mellett természetesen működtek a korra jellemző nagy állami gazdaságok is. Az agrárgazdasághoz kapcsolódóan jöttek létre a különböző kutatóintézetek, mint a

Zöldségtermesztési Kutató Intézet, Erdészeti Kutató Intézet, valamint a Szőlészeti- és Borászati Kutató Intézet.

⁸⁵ Somorjai. 30. o.

⁸⁶ Somorjai. 30. o.

⁸⁷ A belvárosban főként középületek kaptak helyet, a hozzájuk tartozó lakónegyedekkel. A XIX–XX. század fordulójára a rekonstrukció részben segített megőrizni Kecskemét hagyományos arculatát, de ugyanakkor helyet kaptak a házgyár lakótelepei is a belváros körül. Somorjai 31–32. o.

⁸⁸ Az Est. 1932. jan. 3. In: Móricz Zsigmond: Riportok 1930-1935, 1958, 155-166. o.

⁸⁹ Somorjai. 32. o.

⁹⁰ Somorjai. 34–35. o. Az 1912. óta működő művésztelep, az 1896-ban felavatott Katona József Színház, az elismert Kodály-intézet és a múzeumok egész sora. Mintegy 6000 hallgató szerez diplomát a Kecskeméti Főiskolán. Három kara van az intézménynek: a Tanítóképző Főiskolai Kar, a Kertészeti Főiskolai Kar, valamint a Gépipari és Automatizálási Műszaki Kar. A főiskolán kívüli felsőoktatási intézmények: a Református Jogakadémia utódja a Károli Gáspár Református Egyetem Jogi Karának Levelező Tagozata, a Közép-Európai Nemzetközi Egyetem Alapítvány keretében a Miskolci Egyetem Gazdasági Karának kihelyezett képzése, a

Gábor Dénes Műszaki Főiskola konzultációs központjában távoktatás keretében informatikus közgazdász, műszaki informatikus, valamint műszaki menedzserképzés folyik. A Budapesti Gazdasági Főiskola Pénzügyi Számviteli Műszaki Főiskolai Karának kihelyezett tagozatán közgazdász szakmérnök, adó-illeték és vámszakértő, valamint Európai Unió pénzügyi szakértői képzést folytatnak. Ezekon kívül 17 közép- és szakiskola, számos kutatóintézet, könyvtár, studio munkássága segíti a dinamikus kulturális fejlődést. A komolyzenei életet a Kodály Zoltán Énekzenei Általános Iskola és Gimnázium, az M. Bodon Pál Zeneiskola, a Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet, a Kecskeméti Szimfonikus Zenekar és az Ars Nova énekegyüttes szervezi. Kecskemét híres szülőttei: Kelemen László (1760–1814) az első magyar színigazgató, Katona József (1791–1830) drámaíró, Gáspár András (1804–1884) honvédtábornok, Hornyik János (1812–1885) történetíró, Lestár Péter (1818–1896) polgármester, Muraközy János (1824–1892) festőművész, Kada Elek (1852–1913) polgármester, Korb Flóris Nándor (1860–1930) építész, Fényes Adolf (1867–1945) festőművész, Kodály Zoltán (1882–1967) zeneszerző, Tóth László (1895–1964) nyomdaigazgató, Latabár Kálmán (1902–1970) színművész, Mezei Mária (1909–1983) színésznő, Bozsó János (1921–1998) festőművész. Kecskeméten több ezer taggal közel száz

sportszervezet működik, mintegy 40 sportággal. Számos olimpikont köszönhetünk városunknak. Kiemelkedő szerepet tölt be Kecskemét a lovassportban. A szabadtéri fesztiválok messze földön híresek, mint pl. az 1934 óta megrendezésre kerülő Hírös Hét Fesztivál.

⁹¹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 12. o. (Az eredeti oklevél már nem elérhető.)

⁹² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 12. o.

⁹³ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 12. o.

⁹⁴ MNL-BKML-IV.1528.e. Az izr. ir. I. 1725. 2. fasc. 12. sz. Uo. sz.n. E fogalom olvasásakor figyelembe kell venni a XVIII. századi közfelfogást, és előítéletet, mely a zsidók ellen irányult. A társadalom perifériájára szorult zsidó tömegeknek vándorlásaik közepette mindent latba kellett vetniük, hogy boldoguljanak, hiszen nekik még kereskedniük sem volt szabad.

⁹⁵ Ö. Kovács József: *Zsidók a Duna–Tisza közén. Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század*. Kecskeméti Lapok Kft. és a Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1996. 38. o. (A továbbiakban: Ö. Kovács)

⁹⁶ A XVIII. század közepén jelentős fejlődésnek indult juhtenyésztés eredményeként 1746-ban a városi tanács ennek a négy óbudai zsidónak engedélyt adott arra, hogy a nyersbőrök felvásárlása céljából állandóan a városban tartózkodhassanak. Ö. Kovács. 38. o.

⁹⁷ Így történt ez 1746-ban is. A kedvezményezett négy óbudai kereskedő figyelemmel kísérte „az állandó gonoszágaik” miatt kirekesztett jövő-menő zsidókat. Ha nem zsidó, vagy tolerált zsidó, nem tolerált zsidót szállásolt el, akkor a szállásadónak 12 Ft-ot kellett fizetnie, az elszállásolt zsidót pedig 12, illetve 24 pálcára ítélték. Ö. Kovács: 52. o.

⁹⁸ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 13–14. o. (Az eredeti oklevél nem elérhető.)

⁹⁹ A zsidóság vallási törvényei szerint a rituális metszést, az állatok levágását végző képzett metsző. Kisebb hitközségekben előfordulhatott, hogy a sachter az előimádkozói és a templomszolga feladatait is elláthatta, sőt, nemegyszer előfordult, hogy maga a rabbi volt egyben a sachter is. שלחן ערוך יורה דעה הלכות ת שחיטה Printed in Israel, 2005.

¹⁰⁰ MNL-BKML-XIV.8; Balla-jegyz. 1. k. Református Egyház Könyvtára, Kecskemét, kelt. nélk. XVIII–XIX. század fordulóján, vegyes ir. 3. 86. 1.sz. 370. o.

¹⁰¹ MNL-BKML-IV.1517.a. Úriszéki jkv. 1777. máj. 5. 218. o.

¹⁰² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 15-16. o.

¹⁰³ MNL-BKML-IV.1517.a. Úriszéki jkv. 1777. május 5.

¹⁰⁴ MNL-BKML-IV.1528.e. Az izraelita iratok. I.

¹⁰⁵ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 16. o.

¹⁰⁶ Az 1794. évi július 10-i tűz alkalmával 913 ház és húsz malom teljesen leégett a városban. A károsodott zsidók neveit is összeírták, mely összeírás szerint a „kompániának” hét háza rongálódott meg, 1943 forint értékben. A hitelezők állandó sürgetését sem tudták elhárítani: tartozásaik összege 7151 forint volt, és hiába kérték ennek hét év alatti törlesztését. A csőd rövidesen bekövetkezett. MNL-BKML-IV.1504.h. Városi hirdetések, 1808. ápr. 3.; MNL-BKML-IV.1504.y. Vegyes ir. 1794. sz. nélk.; MNL-BKML-IV.g. Kérelmek, 1795–1796. 120 sz.

¹⁰⁷ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 16–18. o.

¹⁰⁸ MNL-BKML-IV.1528.c. Hornyik jkv-i másolatai 1796. aug. 26. 86. o.; 1799. december 3. 252–253. o.

¹⁰⁹ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. 1799. évi egyezség sz. n.

¹¹⁰ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izraelita iratok I. 1801. január 12. sz. n.

¹¹¹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 18–19. o.

¹¹² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 19–20. o.

¹¹³ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 19–20. o.

¹¹⁴ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. 1811. E felmérés szerint ekkor összesen 39 családfőt (kb. 135 fő) írtak össze; ez az adat nem vonatkozhat, mivel a feleségeket nem minden esetben tüntették fel.

¹¹⁵ MNL-BKML- IV.1504 b. Közig. ir. 1821. 37. sz.

¹¹⁶ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 21–22. o.

¹¹⁷ A zsidók földesúri támogatást élvező helyzete országosan megfigyelhető jelenség volt. MNL-BKML-IV.1504.b Közigazgatási iratok 1821. 37. sz.

¹¹⁸ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 25. o.

¹¹⁹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 27. o.

¹²⁰ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 27. o.

¹²¹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 27. o.

¹²² A görögök bevándorlása Kecskemétre 1690 körül kezdődött. 1721. évi szerződésük volt tevékenységük és Kecskeméten tartózkodásuk meghatározó, írásba foglalt szabályozója. Lásd: Petri Edit: *A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. Században*. Cumania Kiadó, Kecskemét, 1975. 17–72. o.

¹²³ 1811. ápr. 20-án ennek a Schwarz Lászlónak engedte meg először a tanács, hogy a heti vásáron árusíthasson, és ezt a lépést a görögök már akkor is sérelmezték. Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 29. o.

¹²⁴ 1840-ben Csillag Márton egy vagyonos kecskeméti izraelita József fiát tímárnak szerette volna tanítani. A tímár céh azonban elutasította, arra hivatkozva, hogy csak törvényesen bevett vallásúakat engedhet mesterinasul felvenni. Pest megye közgyűlése azonban utasította a céhet Csillag József inasul fogadására, mivel a zsidókat törvény nem korlátozta abban, hogy gyermekeiket keresztény mesteremberek szárnyai alatt képezhessék. A korlátozás csupán arra terjedt ki, hogy

mesterségüket csak saját vallásbeli inasokkal űzhették.

Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 30. o.

¹²⁵ A zsidó mesterek valójában céh elállítására kérték az engedélyt. Erre bizonyítékuul szolgál egy korabeli tanácsi vélemény is: „Egyébiránt ezen Társulatot némely tekintetben úgy is lehet tekinteni, mint czéhet... Lehet úgy is, mint csak egyszerű, és Jóltevő Társulatot.” MNL-BKML-IV.1504.b. 1847. 13. sz.

Az önálló céhszervezet alapítására máshol is kísérletet tettek a zsidó iparosok, de egyetlen zsidó céh sem kapott királyi privilégiumot az országban. Dóka Klára: *A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1842)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 122. o.

¹²⁶ MNL-BKML-IV.1528.e. (Kecskemét város és a különböző felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye – Az izraelita iratok) I. 1725. 2. fasc. sz. n.

¹²⁷ MNL-BKML-IV.1504.g. Kérelmek, 1814. XIII. fasc. 83. sz.

¹²⁸ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 31–32. o.

¹²⁹ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 32. o.

¹³⁰ Klauber János: *A kecskeméti iskola történetéhez*. Bp. 1893. 3–5. o., ill. MNL-BKML-IV.1908. Elegyes iratok 602. sz.

131

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5225>
(letöltés ideje: 2010-11-15) ill. In.: Pajkossy Gábor

(szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Osiris. Budapest, 2003. 142–143. o.

¹³² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 32–34. o.

¹³³ MNL-BKML-IV.1504.y. Vegyes iratok. 1841. 74. sz. 1844. 40. sz.; MNL-BKML-IV.1528.c. Az izraelita iratok 1823.

¹³⁴ Hornyik János több birtokszerzési esetet is részletesen ismertet a fentebb említett művében, melyből érdemesnek tartom megemlíteni Schweiger Márton esetét, amely 1820-ban történt, amikor is a tanács olajsütőmalom építésére alkalmas telek vásárlási engedélyt adta meg az alábbi feltételek mellett:

„1. Minthogy ezen olajmalom felállítása a helybeni lakosság közhasználatából engedélyeztetik, sohasem leszzen szabad Schweiger Mártonnak, vagy maradékának azt semmiféle más malommá átalakítani, annak tökéletes elkészítésére pedig másfél év engedtetik azon nyilvános feltétel alatt, hogyha ez idő alatt az olajmalom minden kellékeivel együtt közhasználatra készen nem állana, minden kedvezés megszüntetésével azt továbbépíteni szabad nem leszzen, hanem addig tett építkezését a város törvényes becsárban magának fogja megtartani.

3. *Ha az építendő, vagy maradékai ezen olajmalmot eladni szándékoznak, bármely vidékiek kirekesztésével azt csak helybeni lakosnak s a városi tanács előtt teendő jelentés s azt követő engedelem mellett leszzen szabad eladniok.*

4. *Minthogy az országos törvény minden ingatlan birtok megszerzéséből a zsidókat kirekeszti, s az olajmalom*

fundusának tulajdoni joggal való birtokosának, Schweiger Márton nem tekintethetik, annak teljességgel nem is tekintetik, hanem a birtok a várost fogja illetni, ő pedig azt csak mint árendás használandja, és miután előre 20 évi árenda fejében a város pénztárába 1320 frtkat befizetett, ezen összeget a legelsőben megállapított, igen terhes feltételek enyhítéséért önként behagyta, azon összeg neki e többé soha vissza nem fizettetik, s azon fölül még 1820. évi November 1. napjától számítva, mint árendás, azon fundustól évenként 5 species aranyakat tartozik árenda fejében fizetni, azon ez olajmalmot másnak eladnák, vagy az ő megfogyatkozása miatt az más akárki birtokába jutna, ezen következő birtokos is a malom fundusától évenként az 5 arany haszonbért tartozand megfizetni.”

Hornyik: A kecskeméti zsidók története. 34–35. o.

¹³⁵ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 41. o.
(valószínűleg élő, szóbeli, személyes közlés)

¹³⁶ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 41–42. o.

¹³⁷ Bernstein Béla: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók.* Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1998. 6. o.
(A továbbiakban: Bernstein)

¹³⁸ Bernstein. 25–26. o.

¹³⁹ Bernstein. 27–28. o.

¹⁴⁰ Bernstein. 27–28. o.

¹⁴¹ Bernstein. 28–29. o.

¹⁴² Bernstein. 29. o.

¹⁴³ Bernstein. 30–33. o.

¹⁴⁴ Bernstein. 30–53. o.

¹⁴⁵ Bernstein. 60–61. o.

¹⁴⁶ Hellsinger Móric kereskedő 21 éves, Hellsinger Sándor 24 éves magyar tímár, Kohn Móric 34 éves kereskedő, Steiner József 40 éves kereskedő, Spitzer Márton 28 éves kereskedő, Valentin Dávid 26 éves kereskedő, Kohut Dávid 34 éves kereskedő, Schweiger Ábrahám 49 éves kereskedő, Politzer Ignác 29 éves kereskedő stb. Nehezen lehet azt elöntení, hogy a listán szereplő személyek valóban elfoglalták helyüket a nemzetőrség berkein belül, vagy csupán összeírták őket. Ellenben arról biztos információval rendelkezünk, hogy Hakker Salamon fiai, a 21 éves Lajos és a 18 éves Ferenc Pesten lettek önkéntesek. MNL-BKML-IV. 73. sz. 5. tized.

Szabó Márton 30 éves, Kohn László 40éves, Dics Adolf, Steiner Fülöp, Schwarz Móric és Goldberger Gábor 19 éves kereskedő a kecskeméti katonaság sorait erősítette. Steinvartz Jakab neve pedig a Pest megyei 16. huszárezred nevére kiállított 111 fő névsorában szerepelt.

MNL-BKML-IV.72., 78.sz.; Kiválog. Ir. V. 1848. november 9.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5290>
(letöltés ideje: 2010-11-15) ill. In.: Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Osiris. Budapest, 2003. 250-253. o.

<http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20Jogtor%20NET/magyarazatok/olmutzialkotmany.htm>

(letöltés ideje: 2010-11-15) ill. *Az Olmützi Alkotmány.*
In.: Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Osiris. Budapest, 2003. 310-323. o.

¹⁴⁸ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 43. o.

¹⁴⁹ MNL-BKML-IV.1504.h. Szab. Rend. 1850. 53. o.

¹⁵⁰ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 43–44. o.

¹⁵¹ Groszmann Zsigmond: *A magyar zsidók a XIX. század közepén (1849–1870). Történelmi tanulmány.* Egyenlőség. Budapest, 1917. 15. o.

¹⁵² Tétélesen kilenc esetet tudunk felsorolni, amelyek a városi hatóság tudtával történtek:

1. Csillag Ignác 1851. január 2-án Csontos Imrénétől vett hat hold örökföldet 360 pfrtokon.
2. Hellsinger Móritz 1851. január 11-én a kőrösi közön lévő károli féle szőlőt, melyet még 1847-óta Horváth Döme úr nevéen szerzett.
3. Schweiger József és Salamon testvérek Tasi örökösöktől 1851. január 25-én 73 hold csődöri örökföldet vesznek 7008 pftkért.
4. A Schweiger testvérek 1851. február 17-én Tormássy Páltól csődöri földet vesznek 197 pftkon.
5. A Schweiger testvérek 1851. február 17-én Tormási Sándortól csődöri földet vesznek 80 pftkért.

6. A Schweiger testvérek 1851. február 20-án Molnár Páltól négy hold csődöri földet vesznek 1106 F. 30 krért.

7. Csillag Gábor 1851. február 27-én Sárközy Károlytól árverésen megvett hét hold földet, elcseréli Sárközy János csődöri kilenc és $\frac{1}{4}$ földjéért 437 pf. toldással.

8. Schwarz Farkas 1851. április 3-án Cseh Sándornétól $1\frac{1}{2}$ hold földet vesz 100 pftkért.

9. A Schweiger testvérek 1859. április 9-én Páhán örökösöktől $2\frac{1}{2}$ földet vesznek Csődörben 400 vftkért. Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 43–51. o.

¹⁵³ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 52–60. o.

¹⁵⁴ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 61–63. o.

¹⁵⁵ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 64–68. o.

¹⁵⁶ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 52–73. o.

¹⁵⁷ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 68–69. o.

¹⁵⁸ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 71–73. o.

¹⁵⁹ Ö. Kovács. 106. o.

¹⁶⁰ A magyar zsidóság történetéről írt munkáját máig sokan forgatják, de talán kevesebben tudják, hogy Kecskeméten született Venetianer Lajos főrabbi, történész, az Országos Rabbiképző Intézet tanára. Kecskeméti tanulmányai után Budapesten előbb a bölcsészkart, majd a rabbiképzőt végezte el. További fontosabb nevek: Hirsch Mór, Weisz Vilmos, Pollák Salamon és Deutsch Henrik, Berényi Pál, Vámbéry

Ármin, Kecskeméti Lipót, Kecskeméti Ármin, Fekete József. A zsidó oktatásügyről. lb.: Székelyné Kőrösi Ilona: Zsidó iskolaügy Kecskeméten a XIX. században c. művét. In.: Őket siratom én- Zsidóság a Duna-Tisza Közén. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége Közép-Magyarországi Területi Csoportja, Kecskemét, 2004. (Továbbiakban: Székelyné) 27 (esp)

¹⁶¹ Raj Tamás: *Előszó az új kiadáshoz*. In: Venetianer Lajos: a magyar zsidóság története. Könyvtérkecsítő Vállalat, Budapest, 1986. 10. o. (Továbbiakban: Venetianer)

¹⁶² Lb.: Venetianer. 242-312. o.

¹⁶³ MNL-BKML-IV.a1609.b. Közig. ir. 1860. 1277. sz.

¹⁶⁴

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5318> (letöltés ideje: 2010-11-15) ill. In.: Pajkossy Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Osiris. Budapest, 2003.495. o.

¹⁶⁵ Schweitzer Gábor: *Gondolatok a magyarországi zsidóság első emancipációjáról*. In: *Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai*. Esztergom, 1991. május 29-31. Szerk.: Bárdos István–Beke Margit. Esztergom, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata–József Attila Megyei Könyvtár–Egyházak a változó világban c. konferencia Szervezőbizottsága. 59. o. (esp).

- ¹⁶⁶ Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 74–76. o.
- ¹⁶⁷ Jakob Katz: *A végzetes szakadás. Ortodox és neológ szétválás a magyar zsidóságban: A szakadás eredete, befolyása és következményei*. In.: *Múlt és Jövő Zsidó Kulturális Folyóirat*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1991. 1991/1. 49–55. o.
- ¹⁶⁸ *Kecskeméti Lapok*. 1882. Júl. 30. (fotókópia, az oldalszám megállapíthatatlan)
- ¹⁶⁹ *Kecskeméti Lapok*. 1883. Nov. 4. (fotókópia, oldalszám megállapíthatatlan)
- ¹⁷⁰ *Kecskeméti Lapok*. 1883. Nov. 4. (fotókópia, az az oldalszám megállapíthatatlan)
- ¹⁷¹ MNL-BKML-V.244.h. Iparügyi ir.; Jászskun kerületi vonatkozásai.
- ¹⁷² MNL-BKML-V.244. h. Iparügyi ir.; Jászskun kerületi vonatkozásai
- ¹⁷³ Székelyné 120. o.
- ¹⁷⁴ Székelyné 121. o.
- ¹⁷⁵ *Kecskemét Város főispánjának iratai*. MNL-BKML-IV.1901/1940. Székely Jenő olyan tiszteletnek örvendett a város vezetőségének körében, hogy a második zsidótörvény ellenére is vissza akarták helyezni tanári pozíciójába.
- ¹⁷⁶ Székelyné. 122–123.o.; 176 o. 6. táblázat
- ¹⁷⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris kiadó, Budapest, 2003. 134. o. (A továbbiakban: Romsics). A fehérterror Duna–Tisza

közén történt eseményeiről pedig lásd bővebben Kántás Balázs műveit: Kántás Balázs: *A Duna–Tisza közí dosszié. Három alapvető forrás a Duna–Tisza közí paramilitáris erőszak történetéhez, 1919–1924*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020. <https://mek.oszk.hu/20600/20629/>; Uő: *A különítményesek nyomában. Tanulmány és források Héjjas Iván paramilitáris vezető és különítménye tevékenységéről, 1919–1923*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020. <http://mek.oszk.hu/21200/21224/21224.pdf>; Uő: *Váry Albert koronaügyész-bélyettes összefoglaló jelentése a fehérterror Duna-Tisza közén zajlott eseményeiről, 1922*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020. <https://mek.oszk.hu/21200/21223/>; Uő: *Fehérterror a Duna–Tisza közén: Héjjas Iván főhadnagy és különítménye tevékenysége, 1919–1921 = White Terror in the Danube– Tisza Interfluve The Activities of First Lieutenant Iván Héjjas and His Detachment, 1919–1921*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021. <http://real.mtak.hu/134876/>; Uő: *Milícisták, puccsisták, terrorfiúk*, Budapest, Művészeti és Irodalmi Jelen Kft., 2021. <http://real.mtak.hu/123884/>; Uő: *A Kettős kereszt Vérszövetség: Egy titkos irreguláris katonai szervezet tevékenysége az 1920-as évek Magyarországon: The Double Cross Blood Union: A Secret Irregular Military Formation and*

its Activity in Hungary During the 1920s, Budapest, Line Design Kiadó, 2022.; Uő: *Héjjas Iván*, Budapest, Hungarovox Kiadó, 2022.; Uő: *Pilóta, paramilitáris parancsnok, politikus. Életrajzi tanulmány és források Héjjas Iván különítményparancsnok pályájához*, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2022.

178

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7440>

(letöltés ideje: 2010-11-15) ill. In.: Romsics Ignác (szerk.): *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény*. 1914–1999. I. Osiris. Budapest, 2000. 157–158. o.

¹⁷⁹ MNL-BKML- IV/1926 32/1922.

¹⁸⁰ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. A Magyar Szent Korona Országainak 1910-1930. évi népszámlálása. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1910–1930. (A továbbiakban: Közlemény)

¹⁸¹ Közlemény.

Kereskedelem és hitel: 1910 – 28,55%, 1920 – 23,12%, 1930 – 18,12%.

Ügyvédek: 1910 – 25%, 1920 – 20,33%, 1930 – 24,19%.

Orvosok: 1910 – 52,63%, 1920 – 48,52%, 1930 – 32,08%.

¹⁸² Kovács Alajos: *Kecskemét város statisztikai megvilágításban*. Horványszky Viktor R.-T. M. Kir. Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1935. 9. o. 4. táblázat.

A zsidók számaránya: 1910 – 3%, 1920 – 2,5%, 1930 – 2,0%.

¹⁸³ Romsics. 51. és 188. o.

1910-ben a zsidók száma: 911.227 fő, 1930-ban: 445,567 fő.

¹⁸⁴ Nagy István: *A zsidókérdés Kecskeméten 1938-1943 között*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából XXII*, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 2007. 202. o. (A továbbiakban: Nagy).

¹⁸⁵ Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris kiadó, Budapest, 2001. 139. o. (A továbbiakban: Gyurgyák.); ill.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8070> (letöltés ideje: 2010-11-15) ill. In.: Romsics Ignác (szerk.): *Magyar Történeti Szövegyűjtemény*. 1914-1999. I. Osiris. Budapest, 2000. 289–291. o.

¹⁸⁶ Nagy. 5. sz. melléklet.

¹⁸⁷ Nagy. 205. o.

¹⁸⁸ *Kecskemét törvényhatósági jogú város Teljes Polgári név- és címtára alapján. Az 1938. közönséges évre IV. teljesen átdolgozott kiadás*. Szerkesztette: dr. Bodócs Gyula. 329. o., ill. 237–238. o. (Továbbiakban: *Kecskemét név- és címtára 1938.*)

¹⁸⁹ Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus*. Helikon kiadó, Budapest, 2001. 86-87. o. (A továbbiakban: Kovács M. Mária)

¹⁹⁰ MNL-BKML-IV.1910.c. Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok (a továbbiakban: MNL-BKML IV.1910.c.). 23770/1938.

¹⁹¹ A budapesti MONE a kecskeméti fiók létesítése után (1938. április 22.), levélben köszönetet mondott a polgármesternek, hogy jelenlétével emelte az est fénypontját.

MNL-BKML-IV/1910.n. (A polgármester félhivatalos levelezése) 361/1938. (A továbbiakban: MNL-BKML-IV/1910.n).

¹⁹² Mivel az első zsidótörvény nem tartalmazott semmiféle szankciót, így a zsidó közgyűlési tagok a választásokon a helyükön maradtak. Az orvosi kamara országos közgyűlésének tagjaiból mintegy 25%-a volt zsidó, 142-ből 35 ember. Kovács M. Mária. 151. o.

¹⁹³ /Kecskeméti Közlöny/. Politikai napilap. Felelős főszerkesztő: dr. Horváth Ödön. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt. 1938. október. 18. 2. o. (A továbbiakban: Kecskeméti Közlöny). A két zsidó orvos: Dr. Holczer Zsigmond és Dr. Szigeti Mihály

¹⁹⁴ Kecskeméti Közlöny, 1938. április. 17. 2. o. Egy hónappal később újabb antiszemita atrocitások történtek; a röplapokon ezúttal „két beszivárgott arc” mellett „Ezeknek egy fillért se!” feliratok voltak. Kecskeméti Közlöny, 1938. május. 20. 3. o.

¹⁹⁵ Kecskeméti Közlöny, 1938. április. 29. 2. o.

¹⁹⁶ Kecskeméti Közlöny, 1938. szeptember. 14. o. Gyászjelentés. Dr. Donáth József tisztségei: ügyvéd, a kecskeméti izraelita hitközség elnöke, Kecskemét törvényhatósági város tiszteletbeli tiszti főügyésze és törvényhatósági bizottsági tagja, a Kecskeméti Ügyvédi Kamara választmányi tagja, a Kecskeméti Kereskedői Kaszinó igazgatója.

¹⁹⁷ MNL-BKML-IV.1910 c. 20 874/1938. Kellermann Jenő 1938. év december 27-én kelt levelében nehezményezte, hogy izraelita vallása miatt háttérbe szorították, holott, még kapott közmunkát, addig 12 római katolikussal is együtt dolgozott. Továbbá kérte a polgármestert, hogy „[...] a város a használatban levő írógépek karbantartására tárgyában, méltóztatásuk odabarni, hogy amennyiben az én ajánlatom versenyképes és a Tekintetes T. H. város meg van elégedve az eddigi munkámmal, ajánlatomat olyan kedvező elbírálásban részesítsék, mint bármelyik más becsületes iparostársamét, felekezetre való tekintet nélkül. [...]” MNL-BKML-IV.1910.n. 569/1938.

¹⁹⁸ MNL-BKML- IV.1910/c. 1988/1940.

A hat kereskedő: Aszódi József, Gerő Miksa, Kecskeméti Mihály, Kertész Menyhért, Dr. Schönberger Dezső, Kertész Miksa gyümölcskereskedő. MNL-BKML-IV.1905. Kecskemét Város Igazoló Választmányának iratai 1939. (A Továbbiakban MNL-BKML-IV.1905.).

¹⁹⁹ Kecskeméti Ellenőr. Független Politikai Napilap. Felelős főszerkesztő: Sándor István. Hungária Nyomda és Lapkiadó Vállalat Kecskemét – Dobos János. 1938. december. 4. 2. o. (A továbbiakban: Kecskeméti Ellenőr). 1938-ban nem csak ezt az egy telepet szerezte meg a Hangya. Az 1938-as szövetkezeti közgyűlés jelentése: „*az előző évben létesített debreceni telepen kívül a múlt elején kezdte meg üzemét a kaposvári és a magyarkeresztúri telep. Majd megvásároltuk Wattner cég törökszentmiklósi és a Hartmann szentesi (Élelmiszerkiviteli Rt.), valamint Szegedi telepeit és hosszúlejáratú bérlet alakjában és átvettük a kecskeméti és nagykovácsi Benedek-féle, valamint a kiskunhalasi és békéscsabai Schneider telepeket.*”

Szuhay Miklós: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1962. 240. o.

²⁰⁰ Kecskeméti Közlöny 1939. szeptember. 12. 5. o. „[...] a Hangya csak részben tartotta be a zsidótörvény rendelkezéseit és csak kis mértékben voltak elbocsátások, azok is csak néhány idénymunkásra vonatkozhattak”

A kiskunhalasi Schneider céggel kapcsolatban: Végső István: *A zsidótörvények hatása a kiskunhalasi zsidóság életére.* In.: Századok. 2003/1. 187. o.

²⁰¹ 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről 230. §-a. Közérdekű munkaszolgálat.
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8096>
(letöltés ideje: 2010-11-15)

²⁰² Gyurgyák. 144. o.

²⁰³ Karsai László: *Holokausztt.* Pannónia Kiadó, Budapest, 2001. 218. o. (A továbbiakban: Karsai)

²⁰⁴ Kecskeméti Ellenőr, 1939. május 28. 1. o.

²⁰⁵ Nagy. 210. o.

²⁰⁶ 1941. XIX. tc. A törvényhatósági bizottsági és a községi képviselőtestületi tagsági jogról, továbbá a gyakorlati közigazgatási vizsgára vonatkozó átmeneti szabályokról. L. Magyar Törvénytár 1941. évi törvénycikkek. [1943] 100-102. – A törvény 2. §. 1. bekezdése szerint, a zsidó törvényhatósági bizottsági és képviselőtestületi tagok, valamint póttagok, továbbá a székesfővárosi kerületi választmányi tagok megbízatása a jelen törvény hatálybalépése napján megszűnik. 1113/1941. B. M. számú rendelet. A törvényhatósági bizottsági és a községi képviselőtestület tagsági jog felülvizsgálásról. A rendelet 2. §-a, az 193. IV. tc. értelmében zsidónak tekintendő személy igazoló választmányi tagságát haladéktalanul megszünteti. Magyarországi Rendeletkötet Tára 1941. Kiadja a Magyar Kir. Belügyminisztérium. Budapest 1942. 4011–4012. o., továbbá MNL-BKML-IV.1905. 1942.

²⁰⁷ MNL-BKML- IV.1910.c. 25 097/1939.

²⁰⁸ MNL-BKML- IV. 1910.c. 37 509/1943.

²⁰⁹ Pl. a városi szeszfőzde vezetésének lecserélése után, mivel a pénzügyi és jogügyi bizottság elismerte, hogy a kecskeméti barackpálinka Führer Izidor

propagandamunkájának köszönhetően lett világszínvonalú, s -hírű, a gyűlés 30.000 pengő kártérítést szavazott meg kárpótlásként. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy két évvel később a belügyminiszter még mindig nem tudta eldönteni, hogy kifizetheti-e ezt a pénzüsszeget, mivel a Reményi-Schneller Lajos, az akkori pénzügyminiszter ellenezte a kárpótlási díj kifizetését.

Karsai László: *A magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1920–1944.* In.: Századok, 138. évf. 6. szám. 1295. o.

²¹⁰ MNL-BKML- IV.1916. 1141/1943.

²¹¹ Kecskemét név- és címtára 1943-44. Kecskemét. 186–187 o.

²¹² Nagy. 215. o.

²¹³ Kecskeméti Közlöny, 1942. július 9. 2. o.

A lap szerint a város polgármestere meghatározta, hogy a zsidók ettől kezdve nem látogathatták a fürdőt, és a bejáratnál elhelyeztek egy „*zsidóknak tilos a fürdő látogatása*” feliratú táblát. A rendelet sem az 1942-es iktatókönyvben, sem az 1942-es mutatókönyvben nincs feltüntetve. – Érdeemes megjegyezni, hogy az alispán által hozott hasonló tárgyú rendeletet 1941. június 15-én Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter megsemmisítette. *Az Endre-Baky-Jaross per.* Cserépfalvi kiadása, Budapest, 1994. Szerk. *Karsai László,–Molnár Judit.* 483. o. – Előfordulhat, hogy Kecskeméten is megsemmisítette ezt a rendeletet a belügyminiszter,

ezért csak az újságban található meg a rendeletre való hivatkozás.

²¹⁴ 1939. január 26-án jelentek meg az első táblák Kecskeméten; márciusra már 200 üzleten „díszelgett” a turulmadaras tábla.

Hajnalodik. Az Alföldi Fialat Értelmiség Nemzetpolitikai Szemléje. Főszerkesztő: dr. Kiss Barnabás. Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. – Igazgató Tóth László. Kiadja a Turul Szövetség Kecskeméti Kerülete. 1939. január 26. 26. o. és március 2. 64. o.

²¹⁵ MNL-BKML-IV.1910.c. (Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Közigazgatási iratok) 9087/1941.

²¹⁶ 5777/1941. M. E. számú rendelet 23. §.

²¹⁷ 590/1942. M. E. számú rendelet 7. §.

²¹⁸ MNL-BKML-IV.1910/c. 17 894/1942.

²¹⁹ MNL-BKML-IV.1916. 3/1940.

1941-ben a határozat ellen fellebbezést nyújtott be Brüller Lajos, melyben kérte, hogy a helyi vásárokon és a piacon árusíthasson. A fellebbezést 1943. február 22-én elutasították.

MNL-BKML- IV.1910. 27 887/1941.

²²⁰ MNL-BKML-IV.1910.c. 34 631/1940.

²²¹ Kecskeméti Közlöny, 1943. december 4. 9. o.

²²² Kecskemét név- és címtára 1943-44.[1943–1944?] 149. o.

Az igazgatósági tagoknál már új nevek szerepelnek: Apponyi György, Dr. Keblovszky Lajos. Csupán Dr. Halasy Tibor maradt, aki 1943-ban szintén távozásra kényszerült. Gazdasági, tőzsdei és pénzügyi kompasz. 1939-1940. évre I–IV. kötet Szerkeszti: Kallós János a pesti tőzsde főszerkesztője. A Pesti Tőzsde kiadása, Budapest, 1940. IV. kötet. alapján. 1939. IV. k. 166. o.

²²³ Ezek közül érdemes megemlíteni a Schiffer Cipőgyárat, az Első Kecskeméti Cementgyárat. Nagy. 223. o.

²²⁴ Kecskemét név- és címtára 1940–41.[1940–1941?] 174-175. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ketten, Augner Sándor és Hoffmann Ferenc hiányoznak erről a listáról. Az új nevek: Kecskeméti Miklós, Kenéz István és Szigeti Mihály.

Érdekes módon, eddig a kamara mindent megtett annak érdekében, hogy a zsidókat kizárják a kamarából. Lásd MONE tagság.

²²⁵ A honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. 230. §-a. Karsai. 219. o.

²²⁶ MNL-BKML-IV.1910/c. 2316/1940. Az 1916 évj. munkaszolgálatos egyének behívása. A listán 40 név szerepel, amelyből hármat ceruzával kihúztak.

²²⁷ A Mazsihisz honlapja.

²²⁸ Karsai. 226. o.

²²⁹ Gyurgyák. 154. o. A házassági jog módosításáról és védelméről. Magyar Törvénytár 1941. évi

törvénycikkek. [1943?] Franklin-Társulat. Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Kiadása, Budapest, 1943. 56-66. o. 1941. évi XV. törvénycikk a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8168> (letöltés ideje: 2010-11-15)

²³⁰ Lásd a hivatkozott törvény 1. §-át.

²³¹ Az első alkalommal egy zsidó kézműves mestert a lánya jelentett fel, aki már 10 éve élt külön édesapjától. A megvádolt mesterember 10 éve élt házasságban keresztény feleségével, akitől gyermeke is született. A harmadik zsidótörvény értelmében a házasságot nem lehetett fajgyaláznak tekinteni. Kecskeméti Közlöny. 1941. október 28. 6. o.

A következő években egy-egy újabb eset került napvilágra. 1942. szeptember 4-én Hollandär István zsidó kereskedősegédet vették őrizetbe fajgyalázás vádjával, aki beismerte tettét.

Kecskeméti Közlöny. 1942. szeptember 4. 2. o.

1943. július 14-én Benedek László nagykőrösi kereskedőt „bizalmas értesítés” alapján tartóztatták le, és szállították át a kecskeméti törvényszéki fogházba fajgyalázás vádjával. A vád alapján egy 52 éves kereskedőnél, bizonyos Glükszman Dénes házában követett el fajgyalázást.

Kecskeméti Közlöny. 1943. július 14. 2. o.

²³² MNL-BKML-IV.1928.a. Kimutatások a zsidókról 2.

²³³ Kecskeméti Közlöny, 1941. október 11. 3. o.
Októberig 450 házasság köttetett.

²³⁴ 1938-ban 568, 1939-ben 419, 1940-ben 325, 1941-ben 659, 1942-ben 61 vegyes házasság történt, összesen 2032. Zeke Gyula 1990. 197.o.

²³⁵ 1938-ban 8584, 1939-ben 6070, 1940-ben 3545, 1941-ben 3072, 1942-ben 3662 fő hagyta el a zsidó vallást, ez összesen 24. 633. Zeke Gyula, 1990. 195. o.

²³⁶ Moshe Carmilly-Weinberger: *The rabbinical seminary of Budapest 1877–1977*. Sepher-Hermon Press, New York, 1986.

²³⁷ Élő, szóbeli közlés. (A Kecskeméti Zsidó Hitközség legidősebb tagja által elmesélt adatok alapján.)

²³⁸ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz.

²³⁹ MNL-BKML- IV.1528. c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz. (széljegyzet.)

²⁴⁰ MNL-BKML-IV.1528. c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz. (széljegyzet.)

²⁴¹ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz. (széljegyzet.)

²⁴² MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz.

²⁴³ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1814. XIII. fasc. 83. sz.

- ²⁴⁴ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1812. 164. sz.
- ²⁴⁵ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1812. 164. sz.
(széljegyzet.)
- ²⁴⁶ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1812. 164. sz.
(széljegyzet.)
- ²⁴⁷ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. I. 1812. 164. sz.
(széljegyzet.)
- ²⁴⁸ MNL-BKML-IV.1528. c. Az izr. ir. I. 1812. 164. sz.
- ²⁴⁹ Ö. Kovács. 102. o.
- ²⁵⁰ MNL-BKML-IV.1504.y. Vegyes ir. 1841. 115. sz.
- ²⁵¹ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. II. 1843. IX. 134.
- ²⁵² Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 77-78. o.
- ²⁵³ MNL-BKML-IV.1528.c. Az izr. ir. II. 1843. IX. 134.; A zsinagóga építésére. és Hornyik: *A kecskeméti zsidók története.* 77-78. o.
- ²⁵⁴ 1821-ben a csehországi Miskovitz-ban született Fischmann követte a családi tradíciót, amikor a rabbinikus hivatást választotta, hiszen édesapja is rabbi volt. Tanulmányait Nikolsburgban végezte, majd 25 éves korában a kecskeméti hitközség hívta rabbijának. A főrabbi az 1848-49-es szabadságharc alatt is jelentős szerepet vállalva a haza védelmére buzdította hittársait. A bukás után bebörtönözték, azzal a fő indokkal, hogy akadályozta a Haynau-féle hadisarc kifizetését. Lásd: Galántai László hagyatéka.
- ²⁵⁵ A hatalmas nagyságú és műszakilag komoly feladatot igénylő építmény kivitelezésére először egy

Wechselmann nevű budapesti építész bízta meg az építkezés azonban nem kezdődött el a hiányos költségvetés miatt. A költségek fedezésére elsőként 1865. január 22-én a hitközség elhatározta, hogy az eddig fizetett, úgynevezett gábáj – גבאי hitközségi adót 50%-al megnöveli. A felemelt díj természetesen morgolódást váltott ki a hívek körében. A zsinagóga felépítési költségei a tervek szerint 61.458 forintot tettek ki. Eközben rájöttek, hogy Wechselmann elképzelése nem felel meg az igényeiknek, így az ifj. Zitterbrath János pesti műépítész bízta meg az újabb tervek elkészítésével 1863-ban. A zsinagóga épületének stílusát nézve már romantikus jellemzőket fedezhetünk fel rajta.

A kivitelezés 1864. május 1-én kezdődött egy bizonyos Laib vasúti mérnök műszaki felügyelete mellett. A munka nagy lendületben folyt, mivel ez év november 26-ára már tető állt a hatalmas építményen. De az erős lendület sajnos csak eddig tartott, mert hamarosan elfogyott az építetők pénze és több éven keresztül volt kénytelen állni az építkezés, felállványozva hagyva a templomot.

A felmerülő problémák orvoslására kormányzati jóváhagyás mellett felvettek az országos izraelita alapból 20 évi törlesztéssel 25.000 forintot. Önkéntes adományokból 13.000 forint folyt be a hitközség pénztárába, majd a helybeli

takarékpénztárból is 15.000 forint kölcsönt vettek fel. Az összegyűlt összegen kívül a becslések szerint még 30.000 forintra lett volna szükség, és mivel ezt a pénzt már nem tudta előteremteni a hitközség, de semmiképp sem akarták az építkezést továbbra is elhalasztani, kiállított kétszáz darab százforintos kölcsönkötvényt, melynek biztosítékául összes vagyonát és közjövödelmét ajánlotta fel. A 200 darab kötvényből 130-at a zsidó hitközség tagjai vásároltak meg, további 20 példány pedig Kecskemét város lakosai között került értékesítésre. A zsinagóga építési költsége a kezdetben is rendelkezésre álló 61.458 forint többszöri kiegészítése után - a kölcsönként felvett 53.000 és a kötvényekből befolyt 15.000 forinttal – 129.458 forintban áll meg.

Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy közben a tervekben is hibát észleltek, ami miatt szinte lehetetlennek tűnt a munka folytatása. 3 éven keresztül semmi sem történt, így végül csak 1871-ben fejeződhetett be az új kecskeméti zsinagóga építése.

Lásd: Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 77–78. o.

²⁵⁶ A tudós hírében is álló Fischmann Simon főrabbi lakása határos volt a régi templom telkével, ami a mai Wesselényi utca 6. szám alatt található. Itt született meg 1867. április 29-én fia, akit a későbbi névmagyarosítás után Fényes Adolf néven ismert meg

az ország, mint az alföldi táj és dolgos népének festője, a kritikai realizmus jelentős képviselője.

Hornyik: *A kecskeméti zsidók története*. 78. o.

²⁵⁷ Az ún. Zsidó Kongresszus a történelemben egyedülálló módon osztotta két részre a magyarországi zsidóságot, éspedig a neológokra és az ortodoxokra.

²⁵⁸ MNL-BKML-IV.1939. (Kecskeméti egyesületek alapszabályainak gyűjteménye) 78

²⁵⁹ Az ortodox rabbik a következő határozatot hozták (hivatkozás nélkül, dokumentum nincs meg, de a Sulchan Áruach szövegét ülteti át magyarra):

1. *Tilos hallgatni olyan templomi beszédet, amelyet idegen nyelven tartanak, a hívő köteles ezeket a templomokat elhagyni. A rabbik jiddis nyelven beszéljenek, melyet az ország jámborai használnak.*
2. *Tilos olyan templomban imádkozni, ahol a bima nem középen áll.*
3. *Tilos a templomra tornyot építeni.*
4. *Tilos a kántornak és az előimádkozónak ornátusban végezni a szent szolgálatot.*
5. *A női karzatot sűrű ráccsal kell lezárni.*
6. *Tilos a kórus énekét hallgatni, vele együtt imádkozni, és az ilyen imára áment mondani.*
7. *Tilos a kórustemplomba belépni, mert az ilyen templomok a hittagadás házai, és rosszabbak a pogányok templomainál.*
8. *Csak a szabad ég alatt szabad ifjú párt esketni.*

9. *Tilos bármilyen zsidó szokást, vagy az őseitől örökölt szabályt megváltoztatni.* Somodi: *Ortodox* 10. o.

²⁶⁰ Saját templom híján az őszi nagyünnepek alkalmával bérelniük kellett maguknak imahelyet. Választásuk egy merőben meglepő, nem épp hagyományosnak mondható helyre, a Mezei utca 4. szám alatt található *Ét- és Táncterem a Pistáboz* nevű vendéglátóhelyre esett. A különös esetre a vendéglő jó helyszíni adottsága, központi fekvése adhat magyarázatot, másként nehezen hihető, hogy egy ilyen világi helyet választottak volna a hagyományaikhoz híven ragaszkodó ortodox zsidók.

Az eredetileg vendéglőként üzemelő helyiséget, a későbbi tulajdonos, Loth István építtette 1890-ben. A több mint 20 év táncteremi felhasználás után, az ortodox közösség 1918-as megvételeével megkezdődik az épület zsinagógává alakítása. Ez év június 11-én kelt az a jegyzőkönyv, amin Steinherz Adolf a kecskeméti hitközség nevében beadta kérelmét az átépítésre.

Az 1918. június 15-i műszaki vélemény alapján az átalakításhoz megemelték a tetőt, a táncteremben kialakították a három oldalon elhelyezkedő vasbeton női karzatokat, és az udvari részt is átrendezték.

A kivitelezést Kiss Mihály helybeli lakos vezette. A zsinagóga és az utcafront közötti részt üzlettekkel építették be, amit a hitközség tagjai használhattak, béreltek.

A belső tér berendezése az egyszerűséget tükrözte fából készült padozatával, a közepen elhelyezett egyszerű fa bima – בימה asztallal. A Frigyszekrény nyomait még ma is fel lehet fedezni a falmélyedésben, ahonnan a Tórákat a háború után Budapestre szállították.

A tető és a karzati födémkonzolok közötti mennyezet festéseit műemlék jellegűnek nyilvánították 1987- ben, a szecessziós freskó megóvása érdekében. A zsinagóga értéke azonban inkább csak történeti.

Az ortodox közösség rendelkezett könyvtárral is, ahol nem csak a hitközségük tagjai, hanem a neológ közösség bármely tagja is olvashatott. Ez a békés, jó viszony bizonyítéka a két hitközség között.

Egy 1922-ben megjelent *Kecskemét Évkönyvéből* derül ki, hogy az ortodox autonóm hitközség főabbija Rubinstein József volt. A hitközségi elnök a kereskedő Kecskeméty Izidor volt, a pénztárnok tisztségét pedig Steinherz Rudolf látta el. A kántor tisztségét Goldberger Henrik töltötte be.

Az embertelen fasizmus hatalomra törésével az ortodox zsinagóga is más, fájdalmas szerepet kapott. Egy 1944-es körlevél alapján, ez volt az egyik gyűjtőhelye a helyi zsidóknak. A hitközség kegytárgyai, a zsinagóga összes felszerelései Budapestre kerültek.

A helyi ortodox zsidóság elhurcolt áldozatainak állít emléket az a márványtábla, ami a mostani épület déli oldalán található.

A háború után majdnem 50 évig volt elhagyatott az időközben eléggé leromlott állapotú zsinagóga.

1987-ben, műemléknek nyilvánítása után vetődött fel először a felújítás lehetősége. Nem volt azonban egyszerű az akkori jogviszonyokon keresztül ezt végigvinni. Első tervként még bábszínházzá szerették volna alakítani, azonban ez a hiányzó keretösszeg és az idő sürgetése miatt nem valósult meg. Majd az alapterület felére csökkentésével rendezvényteremmé kívánták alakítani, de a kivitelezés itt a kivitelező hiányán bukott el. Az 1990-es években talált rá a Magyar Fotóművészek Szövetsége az épületre, akik a Bács-megyei Tervezővállalat megbízásával a ma fellelhető irodalmak alapján állították vissza az egykori zsinagóga eredeti állapotát, nem megbontva régi szimbólumait és formai jegyeit. Somodi: Ortodox. 27–32. o., 48–51. o., 45–47. o.

²⁶¹ „Mikor lóos hónap 8-án a két légió befejezte a sáncokat, a Caesar a faltörő kosokat a belső templomudvar nyugati csarnoka ellen vontatta fel. De már ennek előtte a legerősebb faltörő kos hat napi szüntelen döngetés árán sem tett semmi kárt a falban, úgyhogy ezekkel az óriási és erősen egymáshoz illesztett kockakövekkel a most odavontatott gépek sem bírtak. Közben mások aláásták az északi kapu alapfalait, megfeszített munka

árán kimozdították a legelső köveket, de a kapu nem dőlt össze, mert a belső kövek támogatták. Most a rómaiak már kételkednek hadigépeik és emelőik hatásosságában, és ezért létrákat támasztottak az oszlopcsarnokoknak. A zsidók meg sem próbálták megakadályozni őket ebben; de alighogy felértek a rómaiak, máris rájuk rohantak, és egyik részüket letaszították a falról, a másikat pedig odaszorították a mellvédhez, és lekaszabolták. Sokat akkor dőttek le, amikor éppen felérkeztek a létrán, és még nem fedezték magukat pajzsukkal; mások úgy pusztultak el, hogy a zsidók néhány létrát, amikor éppen zúfolva voltak fegyveresekkel, felülről feldöntöttek. Egyébként a zsidók is rengeteg embert veszítettek. Különösen a zászlótartók küzdöttek életre-halálra a hadijelvényekért, mert ezeknek az elvesztését a legnagyobb szégyennek tartották. Végül a zsidók még a hadijelvényeket is megkaparintották, és aki felmászott a falra, azt mind levágták, úgyhogy a többi római megrémült az elesettek sorsán, és visszahúzódott. A rómaiak oldalán egyetlen ember sem esett el úgy, hogy ne teljesítette volna híven kötelességét; a lázadók közül megint azok tűntek ki bátorságukkal, akik már az előbbi csatározásokban is legjobban vitéztek, kívülük még Eleázár, Simon unokaöccse. Mikor a Caesar látta, hogy az idegen templom kímélése csak halált és pusztulást hoz katonáira, parancsot adott, hogy gyűjtsák fel a kapukat. Éppen ebben az időben szökött át hozzá az ammausi Anan, Simon legvérszomjasabb cinkosa, és Archetaos, Magaddatos fia; remélték, hogy kegyelmet kapnak, mert olyankor hagyták ott a zsidókat, amikor azok

győztek. Titus ezt a hitvány árulást is rovásukra írta, de azt is megtudta, mily gyalázatosan kegyetlenkedtek honfitársaikkal, tehát a legszívesebben kivégeztette volna ezt a két embert; csak a végső szükség hajtotta őket ide – mondta. – Mivel tehát nem önkéntes elhatározásból jöttek hozzá, nincs jogcímük a kegyelemre, főképpen, mivel miattuk borult lángba szülővárosuk, ahonnan most idemenekültek. De a becsület fölébe kerekedett haragjának, és elbocsátotta ezeket az embereket, viszont nem részesítette őket olyan megkülönböztetett bánásmódban, mint a főpapokat. Miközben a katonák már csóvát vetettek a kapukra, és az ezüst mindenütt megolvadt, utat nyitott a lángoknak a fagerendázathoz, onnan pedig a tűz azonnal tovább kúszott, és belekapott az oszlopcsarnokba. Mikor a zsidók látták, hogy köröskörül minden csupa láng, testi erejükkel együtt összeomlott bátorságuk is; rémületében senki sem mert szembeállni a rómaiakkal, hanem csak álltak, és csak nézték, mintha megbénultak volna. De bár elcsüggesztette őket a pusztulás, most sem tértek észre, hanem mintha már a templom is égne, csak annál jobban fenekeltek a rómaiakra. Egész nap és a rákövetkező egész éjszakán dühöngött a tűz, mert a rómaiak az oszlopcsarnokokat nem gyújthatták meg egyszerre csak egyenként. (sic)” Flavius Josephus: *A zsidó háború*. Görögből fordította: Révay József. Gondolat Kiadó, Budapest, 1958. 415–416. o.

שלא לאכול: כשחרב הבית בשניה רבו פרושים בישראל, שלו

לאכל בשר ושלא לשתות יין. ר' עקיבא אומר כל-העושה,²⁶²

מלאכה בתשעה-באב אינו רואה סמן ברכה לעולם. (תענ' ל:)

Tanították mestereink, amikor elpusztult a Második Szentély, megsokasodtak a farizeusok, hogy ne egyenek húst és ne igyanak bort. (saját fordítás)

Tudnunk kell azt, hogy a Szentély pusztulása alapjaiban rázta meg a korabeli zsidóságot. A hús evése a szombat örömének a része, a bor fogyasztása pedig az ünnepeknek a megszenteléséhez szükséges.

מיום שחרב בית-המקדש אין שחוק לפני הקדוש ברוך-הוא ולא נראה רקיע בטהרתו. אמר ר' אלעזר : מיום שחרב בית-המקדש נפסקה חומת-ברזל בין ישראל ובין אביהם שבשמים.

Azon a napon, amikor elpusztult a Szentek Szentélye, nem volt vígság az Ö.való előtt. És nem láttatta a szárazföldet az ő tisztaságában. Így tanította Rábbi Elázár: azon a napon, amikor elpusztult a Szentély, megszakadt a vasfal Izrael és Égi Atyja között (saját fordítás)

רי פינחס בן-יאיר אומר: מיום שחרב בית-המקדש בושו חכמים ובני חורין וחפו ראשם ונדלדלו אנשי מעשה, וגברו בעלי זרוע ובעלי לשון, ואין דורש ואין מבקש ואין שואל, לע מי יש לנו להשען? על אבינו שבשמים

Rabbi Pinhász, Jáir fia így tanította: azon a napon, amikor elpusztult a Szentély, megszegyenültek a

bölcsek, és a szabad emberek befedték a fejüket, és megremegtek az alkotó emberek és az erőszak és a rossz hír hozói erősödtek. S nem volt már, aki kutasson, aki kérdezzen, s aki keressen. Akkor kire támaszkodhatunk ezekben az időkben? Égi Atyánkra. (saját fordítás)

אמר ר' אלעזר: בוא וראה, כמה גדול כחה של בושה, שהרי סיע
הקדוש-ברוך-הוא את-בר-קמצא והחריב את-ביתו ושרף את-היכלו
(גטין נה-נו: ב"ר י: איכיר א: אדר' נ ד , שם ו: ויק"ר כב: קה"ר ה:
ילק"ש האזינו)

Így tanította Rabbi Eliézer: gyere és lásd, milyen nagy ereje van a szégyennek, mert az Ö.való döntése Bár Kámcára pusztította el a Szentélyt és égette föl az Ö.való csarnokát. (saját fordítás)

1. „Jeruzsálem a pusztulás előtt áll, a hatalmas Nebukadnecár közeledik. Az egész ország a végső romlás érzetében támoogy, Jehojáchin király is önbizalmát veszelve, a szentély kulcsait az ég felé nyújtja Istennek: ha nem vagyunk többé méltók bizalmadra, vedd vissza tőlünk e szent kulcsokat. És a kulcsokért egy láthatatlan kéz nyúl alá, hogy a magasba ragadja őket. Ennek a megkapó talmudi legendának motivumát dolgozta fel (..) A.L. Frankel, híres költeményében, melyet Arany János Az utolsó főpap címen magyarra is átültetett. A talmud tudós és vitázó stílusa lefakítja a legendáról, melynek

szépsége a lélekbe markol, a poézis hímporát és a befejező motívumát két változatban adja elő. A másik változat szerint a király az ég felé repíti a szent kulcsokat, melyek nem hullanak többé alá.” (...)

2. „Traján római császár uralma alatt (a II. Század elején) a zsidók már magukhoz tértek a 70.-i szabadságharc borzalmas vérvesztéséből és több helyen is iparkodtak lerázni a római igát. A harc nem is annyira a Szentföldön, mint inkább kisázsiai római provinciákban dült, egyebek közt Cyprus szigetén. Ezek a harcok, melyeknek folyamán zsidó asszonyok vére elesett férjeik vérével vegyült, a hőiesen küzdő zsidók vereségével végződtek, hisz Róma oldalán volt a túlerő. A talmudi elbeszélés érdekesen adja elő a félreértésen alapuló közvetlen okot, mely a harc kirobbanására vezetett. Ennek az elbeszélésnek egyes motívumai az előbbi szemelvényben Nagy Sándor mondakörébe vannak beleszőve.”

3. „ (...) Kamca és Bar Kamca miatt pusztult el Jeruzsálem. (...) Élt Jeruzsálemben egy férfit, kinek Kamca volt a barátja és Bar Kamca volt az ellensége. Ez a férfit egyszer nagy lakomát rendezett és így szólt szolgálójához: -Menj, hívd meg Kamcát. A szolgáló ment, de tévedésből Bar Kamcát hívta meg. Bar Kamca eljött, leült. Szólt a házigazda: - Te ellenségem vagy! Mit keresel itt? Kelj fel, távozz! – Ha már itt vagyok, - kérlette a vendég,- hagyj békén, és megadom majd az árát mindannak, amit megeszem és megiszom. –Nem! – keményült meg a gazda. – A lakoma félköltségét megtérítem neked! – kérlette a vendég. –Nem, - tiltakozott a gazda. –Az egész lakoma költségét

megtérítem neked! – Nem! A házgazda megfogta a kezénél, felállította, kivezette. Bar Kamca elkecseregett: - A Mesterek itt ültek (látták szégyenemet) és nem akadályozták meg, - úgy tetszik hát, hogy kedvükre történt. Megyek és berágalmazom őket a fejedelemmél. Elment a császárhoz és szólt: - A zsidók fellázadnak ellened! – Ki mondja ezt? – Küldj nekik áldozati állatot, - meglátod, bemutatják-e? A császár ment és küldött vele egy kövér borjút. (Bar Kamca) útközben bevágott az állat felsőajkába. Mások így mondják: Hibát ejtett az állat szemén, a fátýolszerű bőrön, s ez az izraeliták szerint hibának tekintetett, a rómaiak szerint nem volt hiba. A Mesterek mégis úgy vélekedtek, hogy a kormánnyal való béke miatt az állatot be kellene mutatni áldozatul, csak Zecharja ben Eukolos emelte fel szavát: – Még mondani fogják, hogy hibás állatokat mutatnak be áldozatul az oltáron. Ekkor úgy vélekedtek, hogy aki az állatot hozta, ki kell végezni, nehogy (Rómába) menjen s feljelentse őket. Zecharja emelt újból szót: - Még mondani fogják, hogy aki áldozati állaton hibát ejt, halállal bünhődik. Rabbi Jochanan mondta: R Zecharja ben Eukolosnak ez az engedékenysége okozta, hogy a Templomot lerombolták, hogy a Szentélyt feldúlták és hogy országunkból száműzöttünk.”

4. „Mestereink tanították: - A második templom lerombolása után nagyon sokan éltek olyan önmegtartóztatók Izraelben, akik sem hust enni, sem bort inni nem akartak. Ekkor hozzájok ment r. Józsuá s így szólt. – Gyermekeim, miért nem esztek hust és miért nem isztok bort? Így feleltek: - Hust együnk, amit azelőtt az oltáron áldozni volt szokás,

mikor ez a szokás most megszűnt? Bort igyunk, mint azelőtt az oltárra volt szokás önteni, mikor most e szokás megszűnt? – Ha így gondolkozunk, magyarázta nekik a mester, kenyeret sem volna szabad ennünk, mert hiszen az eledeláldozás is megszűnt. Feleltek: – (Igazad van,) lehetséges ime gyümölcssel (táplálkozunk.). Erre ő: – Gyümölcsöt sem együnk akkor, mert hiszen a zsengek is megszűntek (...). Erre ők: -Ugy van! (...)- Akkor vizet sem kellene innunk, mert hiszen a vízáldozat is megszűnt. Elballgattak. –Gyermekeim, szólt most hozzájuk, jertek, megmondom nektek véleményemet: sehoggyaszolni – nem lehetséges, mert erről már megvan a határozat, (...) és kellenél többet gyaszolni sem lehetséges, mert nem szabad valamely összesség sorsáról olyat határozni, amit ennek az összességnek a többsége nem tarthat meg (...) Ha elfelejdek rólad, óh Jeruzsálem, bénuljon meg az én jobb kezem! Ragadjon az én nyelvem az inyemhez, ha meg nem emlékezem rólad és ha Jeruzsálemet az én örömöm csúcsára (fejére) nem emelem. (sic)”

5. 1: *A szentély kulcsai.* (Jer. Sekal. VI. 2.); 2: *Traján és Jeruzsálem.* (Jer. Szukkah V. 1.); 3: *Miért pusztult el Jeruzsálem?* (Fol. 55. b.;) 4: *A templom lerombolása után* (Fol. 60.b.). In: Dr. Molnár Ernő: *A Talmud könyvei.* IKVA Könyvkiadó, Eger, 1989. 135., 165., 279–281., 396–397. o.

6. „(...) a bibliai kánon lezárulta után a zsidók gyakorlatilag nem művelték többé a történetírást, hozzáátéve, hogy 'Josephus Flavius jelzi a fordulópontot', akinek a 'művei a

zsidók közt egyáltalán nem hagyományozódtak’, s megállapítva, hogy ’úgy tűnik, mintha a történelem feljegyzésére irányuló késztetésének hirtelen magva szakadt volna’, valójában a zsidóságot a második Templom, azaz a kultuszcentrum pusztulásától, saját földjének, nyelvének és politikai hatalmának elvesztésétől kezdődően, tehát az önálló nemzeti lét megszűnését követően már nem a nép történelmének alakulása, hanem a történelmi események olvasata és interpretációja, a folyamatok teológiai és morális reflexiója foglalkoztatta. Számára mintha véget ért volna a történelem, s mintha létezése ettől a pillanattól fogva egy időtlenné vált állapotban, az Ö. való mellé rendelődve, JHWH közvetlen közelségétől kapna új értelmet és jelentést’. Gábor György: *A diadalíven innen és túl*. Akadémiai kiadó, Martonvásár, 2009. 149. o.

²⁶³ „Rabban Johanan ben Zakkai was in Jerusalem at the time of the siege but left before the city fell. Since the Zealots kept guard to prevent all departures, his pupils resorted to subterfuge and smuggled him out in a coffin. The event made a considerable impression on the authors of the Talmudic tradition, and we have various versions of his confrontation with Vespasian and of what the emperor granted him. According to the later tradition of the Babylonian Talmud, he received ‘Jabneh and its sages’ and ‘the succession of Rabban Gamaliel (Gittin 56b). But this tradition largely reflects a later period, when ‘Jabneh and its sages’ was firmly established and headed by Rabban Gamaliel, the son of Simon ben Gamaliel, who laid the foundation of the dynasty of nesi'im who were to follow. According to earlier

Palestinian traditions, it seems that Rabban Johanan was initially a prisoner and was taken against his will to Jabneh, which, along with other towns, such as Ashdod and Gophna, served as a place of detention for those who had surrendered to the Romans. What he succeeded in obtaining from the emperor also appears to have been far more modest according to the Palestinian traditions. One version relates that all he asked for Jabneh in order to 'teach his pupils' or to 'perform the commandments and teach Torah'. Considering the general circumstances and the practice of Vespasian and Titus, the version appearing in the earlier sources, concerning the beginnings of Jabneh, is more likely. Rome would hardly have given permission to establish a national centre, even if only a spiritual one, in Jabneh. But, even if the official permission granted to him was very restricted, in actual fact Rabban Johanan ben Zakkai began, with or without the knowledge of the authorities, to rebuild Jewish life and to fill the void created by the destruction on the Temple. He reconvened the Sanhedrin and began to proclaim New Moons and leap-years from Jabneh." H. H. Ben-Sasson: *A History of the Jewish People*. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 2002. 319-320. o. (A továbbiakban: History.)

²⁶⁴ „Throughout the Jabneh era, from immediately after the destruction of the Temple until the Revolt of Bar Kabbah (70-132), many steps were taken that were to have a decisive influence on the coherence of the nation under the contemporary conditions. The sages were able to gain control over the different

groups and trends that were competing within the nation. Sects such as the Sadduces or the Essenes were no longer heard of. ... In the Jabneh era regulations were laid down to ensure that to soil of the Land of Israel would remain under Jewish ownership and to protect it against conversion to common pasture for shepherds, whose numbers had increased considerably since the destruction of the Temple. The philosophy of this generation stressed the religious importance of the land and of settling on it; and under the influence of this philosophy halakic rules were laid down to encourage the redemption of the land from gentile ownership.” History 325. o.

²⁶⁵ *Perls Ármin emlékezete.* Kiadja a Pécsi Izr. Hitközség Elüljárósága, Pécs, 1915. 47. o. (A továbbiakban: *Emlékezete.*)

²⁶⁶ A nagykárolyi zsidó hitközség egyike a legrégebbi hitközségeknek. Valószínűleg 1600 táján alakult, bár írott emlékei csak jóval későbből maradtak ránk. Az első adat 1741-ből található, Károly Sándor gróf szabadságlevele, mely megengedi a zsidók ottani lakását, illetve meghosszabbítja a már régebbi keletű engedélyt. Fennmaradt adatok szerint az 1770-es években 56 család élt a településen. 1860-as évekre ez mintegy 300 családra növekedett. 1870. körül a közösség önerőből monumentális zsinagógát építtetett. 1869-ben a hitközség status quo ante alapra helyezkedett. 1881-ben mintegy 60 család ebből kivált, és ortodox hitközséget alapítottak, majd 1901-ben

nagytemplomot építettek. 1929-ben ez az ortodox hitközség 1600 lélekszámmal rendelkezett. Mindeközben a status quo ante hitközség 1922-ben szintén ortodox lett, de a két ortodox hitközség sohasem egyesült. (kivonatolt fordítás) Lásd: הונגריה, ירושלים, דפוס "דף—הן" בע"מ יד ושם. פנקס הקהילות, 1975. 353. o. (A továbbiakban: פנקס)

²⁶⁷ *Emlékezete*. 47. o.

²⁶⁸ Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1905. 801–802. o. (Továbbiakban: Szinyei.)

²⁶⁹ *Emlékezete*. 47. o.

²⁷⁰ A hitközség alapítására vonatkozó pontos időpontjára nincs információnk. Valamikor a XV. században telepedtek le zsidók, amiről a megyei és városi levéltár adatai tanúskodnak. A XVIII. században alakul meg a hitközség, erre utal az 1705-ös alapítású Chevra Kadisa. E mellett az impozáns zsinagóga is a XVIII. század második feléből származik. Az 1880-as években egy kis ortodox közösség is létrejön. 1917-ben tragikus következményű tűzvész söpör végig a városon. A közösség épületei közül több e tűzvész áldozatává válik. 1839-ben létesít elemi iskolát a hitközség. Több kereskedelmi ipari vállalatot és gyárat alapít a gyöngyösi zsidóság és mezőgazdasági téren is nagy szerepet vállalnak. Magánembereknek 3-4000

hold földjük van, amely ebben a korban impozánsnak számított. Kb. 1800 személyből állt a közösség. (kivonatolt fordítás) Lb. פנקס. 236–238. o.

²⁷¹ 1865-ig a nyíregyházi hitközség a nagykállói rabbi felügyelete alá tartozó fiókhitközség volt. Ekkor a létszámában megnövekedett közösség önálló hitközséggé alakult Weinberger Ábrahám kisvárdai rabbi engedélyével, illetve a Belügyminisztérium jóváhagyásával, és a város önálló rabbiszékhely lett. A nyíregyházi ortodox zsidók megválasztották első rabbijukat, Friedmann Ignácot, aki 1905-ben bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a posztot. Az ortodox hitközség mellett a városi zsidóság a Szarvas utcai status quo hitközséghez is csatlakozhatott, melynek utolsó főrabbija, a tudós dr. Bernstein Béla volt. A zsinagóga 1944-ben kiegészített, falai leomlottak. Alapjaira a fal maradványaiból emelték az elhurcoltak emlékművét. Az 1953-as államosításkor helyére iskolát építettek és az emlékművet áthelyezték a Kótaji úti zsidó temetőbe. A másik (ortodox) zsinagóga az 1920-as években épült. Ma itt működik a hitközség. A Vészkorszak idején közel 5000 nyíregyházi zsidó személyt írtak össze a hatóságok, és a deportálásokat követően egyesek a város „zsidómentességét” ünnepelték. A felszabadulás után már csak pár százan tértek vissza, akik közül sokan elvándoroltak a későbbiekben. Nagy Ferenc (szerk.): *A nyíregyházi*

zsidóság pusztulása. Forrásközlés. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, (a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai; 33.), Nyíregyháza, 2004. 13–27.; 250–309 o.

²⁷² Szinyei. X. 1905. 802. o.

²⁷³ Kassára feltehetőleg az 1840 évtől telepedtek le zsidók, köszönhetően az ez évi XXIX. tc.-nek. Korábban még büntetést szabtak ki arra, aki az átutazóban a városban tartózkodó zsidótól vásárolt. Feltételezhető, hogy az első letelepedők Rozgony városából kerültek Kassára. A letelepedést követően a lélekszám növekedésével a hitközségi élet is virágzásnak indult, annyira, hogy 1922-re már kongresszusi hitközséget építettek ki. A hitközség a vallás ápolásán kívül jelentős kulturális és szociális tevékenységet fejtett ki. 1881-re készült el az első kassai zsinagóga, ennek helyére került a második templom 1901-ben, ami idővel szűknek bizonyult, így 1925–27-es években új zsinagóga épült. (kivonatolt fordítás) Lásd: פנקס, 8, 105, 107, 112, 127, 158, 238, 274, 313, 341, 458, 511.o.

²⁷⁴ *Emlékezete.* 49. o.

²⁷⁵ *Emlékezete.* 47–49. o.

²⁷⁶ „Látásközlés a vallási pártszakadás történetéről a közösség két tábora között, melyek később két különálló szervezeti keretet teremtettek – „templomokat” vagy hitközségeket. Valóban ez történt azokban a helyeken, ahol a külső jogi, politikai és egyéb

tényezők hiányoztak. Példának okáért az Amerikai Egyesült Államokban az állam és az egyház szétválasztása után a zsidó közösségeknek jogukban állt választásuknak megfelelően különféle arculatú és rituáléjú zsinagógák köré szerveződni. (...) Moses Mendelssohn önkéntes keretek között képzelte el a zsidó hitközségeket, melyekben a vallási alapelvekhez és parancsolatokhoz hű hitközségeket, melyekben a vallási alapelvekhez és parancsolatokhoz hű hitközségi tagok is megtalálják lelki kielégülésüket. A zsidó állampolgári jogainak megadása maga után vonta a hitközségen belüli tisztségeké és jogkörök megszorodását, de a hitközséget mint szervezeti keretet, ahová a zsidó vallás minden tagjának tartoznia kellett, nem törölték el. A hitközségekhez való tartozás kötelezettsége nemcsak azokban az országokban maradt érvényben a XIX. század nagy részében, ahol fokozatosan adományoztak a zsidóknak polgári jogokat, hanem még Franciaországban is, ahol 1790-1791 folyamán a forradalom teljes állampolgárságot adott a zsidó lakosoknak. (...) Úgy tűnik, hogy a hitközségek sokoldalú működése megmaradt a régi rendszert követő új korszakban is, amikor a hitközség hivatalosan kívülről került minden testületen és kizárólag a vallásos közösség szervezeti keretéül szolgált. (...) a hatalom bizonyos polgári közigazgatási feladatokat rótt a hitközségekre, melyek továbbra is fenntartották oktatási és szociális segélyező intézményeiket, melyek célkitűzései nem tekinthetők a szó szoros értelmében vallásinak. Emellett a hitközség tagjai kisebb egységbe tömörültek a családi kötődések, a szakmák és a hasonló

kulturális háttér alapján. A hatóságok azonban többnyire figyelmen kívül hagyták ezeket a szempontokat és úgy viszonyultak a hitközséghez, mint egy vallásos közösség szervezeti keretéhez, mint a keresztény egyházak egyikéhez. E formális meghatározás révén a hitközség a hatóságok segítségével az adott helység összes zsidóját csatlakozásra kötelezhette. A XIX. század negyvenes éveinek elejéig a hitközséghez való kötelező tartozás feltétele volt az összes zsidó gyerek körülmetélése (...) A későbbiekben a hatóságok felhagytak ennek ellenőrzésével, de a zsidó közösségből csak egy keresztény gyülekezethez való csatlakozással lehetett kiválni. Az állam nem fogadta el a vallástalan embert, (...) Az utóbbi alapelv szigorú betartása azt eredményezte, hogy amikor egy kisebbség reformszertartást vezetett be, a hatóságok megvitatták, hogy e szertartási forma felfogható-e az elismert zsidó vallás legitím változatának. Erre először 1818-ban, a közsímsert hamburgi Héchal-Szentély alapításakor került sor, és ezzel egy időben Berlinben, ahol Israel Jakobson nyitott meg egy hasonló zsinagógát. Ugyanígy megvitatták azokat az eseteket is, amikor egy szigorúan ortodox kisebbség sajátos vallási szükségleteinek kielégítésére szervezeti függetlenséget követelt magának, és a kérés teljesítése a hatóságok döntésétől függött. (...) Ezekben az esetekben a hatóság képviselőinek azt kellett eldönteniük, hogy a hitközség egy részének kiválását egyfajta szektásodásnak kell-e tekinteni, amit egyik egyház és vallás esetében sem néztek jó szemmel. Az ortodoxia pártszakadása körül folyó elhúzódó nyilvános vita folyamán rabbi Samson Raphael Hirsch

kénytelen volt kijelenteni, hogy az ortodox személy vagy kisebbség sorsa sokkal nehezebb egy reformközösségben, mint a reformokra hajlók helyzete egy ortodox közösségen belül. Az utóbbi esetben csak némi rugalmasságra és alkalmazkodásra van szükség. Ha kívánják, a reformisták is igénybe vehetik a közösség intézményeit, ha nem, lemondhatnak róla. Ezzel szemben a reformkörnyezetben élő ortodox személy vagy kisebbség nemcsak hogy nem tudja megtartani vallása parancsolatait, hanem még a legalapvetőbb létfeltételi is hiányoznak. Nem csatlakozhat a reformerek imáihoz, nem adhat hitelt rabbijuk kijelentéseinek, nem fogyaszthatja az általuk vágott állatok húsát, és természetesen nem bízhatja oktatóikra gyermekei nevelését. Az érvélsből látszólag ortodox dölyf sugárzik. (...) Mindazonáltal Hirsch kijelentése akkoriban nem volt alaptalan. Igaz, hogy a zsidó társadalom számos rétegében a vallási hagyományoktól való elszakadás folyamata kizárólag negatív formában nyilvánult meg. Az emberek már nem voltak hajlandók alávetni magukat a zsidó vallási parancsolatok nyomán rájuk háruló súlyos korlátozásoknak. A reformok számukra azt jelentették, hogy minden lelkiismeretfurdalás nélkül lerázhadják magukról az igát. Megnyugtató volt nagy tudású és tekintélyes tudósok szájából hallani, hogy az adott körülmények között a hagyomány, amelyben nevelkedtek, érvényét veszítette. E szemlélet követi csupán a régitől szerettek volna megszabadulni, de nem kívántak úja állítani a helyébe. A reformfolyamat másik irányzatát olyan új vallás alapítása fémjelezte, amely a zsidó

vallási a hagyományokban gyökerezik, de nem azonos azzal, s más vallásokhoz hasonlóan következetes, sőt időnként hitbuzgó odaadást követel. A reformfolyamat ezen irányzatának zászlaja alól nem hiányoztak a hívek, de nem voltak sokan. Hirsch ezt nem vette figyelembe, és a két tábor közti ellentétet irányzatuk képviselőinek bemutatásával vázolta fel: a reformer ellenszenv az ortodox vetélytárs módszerei iránt elhanyagolható tényező, míg az ortodox számára teljességgel lehetetlen kiegyezni ellenfele nézeteivel. (...) A vallási hagyományokra minden részeltéhez ragaszkodó zsidók képtelenek voltak alkalmazkodni a reformszellemű környezethez. Ezeknek az embereknek két lehetőségük volt. Megpróbálhatták kivonni magukat a számukra érvénytelen szertartás alól, és amennyire csak lehet, a saját szükségleteikkel törődni, vagy megpróbálhattak szembeszállni a helyi vallási szokásokkal. Mindkét reakcióra felhozhatunk példákat: az elsőre ortodoxia viselkedését Franciaországban és néhány német államban, a másodikra a néhány német hitközségben és főképp Magyarország-szerte végbement eseményeket.(sic)” Jakov Katz: Végzetes szakadás. Múlt és jövő Kiadó, Budapest, 1999. 15–16. o., 17–19. o.

²⁷⁷ „A kérdés csak az, alkalomszerű, idején való-e már, hogy az egyházi szervezkedés és minden azzal kapcsolatos kérdés végleges megoldásához komolyan hozzájárásunk vagy nem? Lehültek-e már a pártoskodás szenvedélyei és megtisztultak-e már a nézetek annyira, hogy naprendre tűzhetjük a kérdést a magyar zsidóság egységének veszélytetése nélkül? Mert mi nem

pártot akarunk szervezni, hanem a zsidóságot. Ez a végcél, amelyet mindenba követtünk, és nem teszünk le a reményről, hogy idő folytával el is érjük. A központi irodák felosztásával, a kerületi elnökök egybehívásával és a kongresszusi szabályzaton álló községek szervezésével, amint azt a főlebb érintett körözvény reszignáltan javasolja, e céltól még messzebbre visszavetettünk. Eltekintve attól, hogy a kongresszusi kerületek mindenütt sem megalakítva, sem betölve nincsenek, a parciális szervezés az elletetek élesítését, a szakadás kiszélesítését és szentesítését jelentené, holott mi, még a legnagyobb eredmények árán is, a felekezet unifikációját akarjuk keresztülvinni. (...) Nem sokára megmozdul az orthodoxia és hallani fogják a felindult ellentábor vészkiáltását: Segítség! Izraél veszedelemben forog, pogányok törtek be szentélyébe! Milyen gyönyörű látványt nyújtana ez a szerte züllött, viszálykodó Izraél! Hogy mulatnának rajtunk a mi szabadelvű polgártásaink! – Ne szaggassuk fel az oly szépen gyógyulásnak indult sebet. Ki tudja, mikor heged be ismét. Várjuk be a seb tökéletes összeforradását. Várjuk be, míg az orthodoxia papjai, szónivői és követői is belátják ez állapot tarthatatlanságát és felekezetök szégyenletes helyzetének tudatára ébrednek; míg ők is belátják, hogy csak a tömör, egybeforrt Izraél fejthet ki elég erélyt a vallása ellen intézett támadások visszaverésére, tekintélye és igazai elismerésének kieroszakolása, valamint a benső hitélet és mindannyiunkan drága tóra fejlesztésére és felvirágoztatására. Addig pedig azt tartom: Annakokáért az eszes ember hallgat akkor, mivelhogy az idő gonosz. (sic)” Perls Ármin: Az orsz.

iroda körlevele. In: Bacher Vilmos és Bánóczi József (szerk.): Magyar–Zsidó Szemle V. 1888 Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája Budapest. 164–167. o. (A továbbiakban: Magyar–Zsidó Szemle.)

²⁷⁸ Dr. Perls Ármin: *Prédikációk.* Nyomtatott Traub B. és Társa Könyvnyomdájában, Szegeden, 1884. 9–15. o. (A továbbiakban: Perls: Prédikációk.)

²⁷⁹ Perls: *Prédikációk. Előszó.*

²⁸⁰ „*Dr. Goldziber memorandumát gyönyörűséggel olvastam. Alapos, velős, tömött, fején találta a szöveget. Nem papokat, hanem zsidó községet kell képezni. A zsidó ifjúságot úgy kell nevelni és művelni, hogy a zsinagóga ügyeit öntudatosan fölkarolni és előbbre vinni, eszményeiért lelkesülni és áldozni tudjon. A baj tehát megvan, az tagadhatatlan. A fővárosban ép úgy és tán jobban is érzik, mint mi vidékiek, a vallástalanság bomlasztó hatásait és megdöbbennek az óriási mérveket öltő közömbösség előtt. Az ifjúságot a felekezet számára meg kell menteni. Nem szabad tétlenül nézni a baj továbbharapódzását. (...) Nem azért hogy pap legyen belőle, hanem hogy legalább a gimnázium felső osztályait zsidó intézetben, zsidó tanárok vezérlete alatt absorbeálhassa. Ott nyeri a talmud-tórai oktatás, a vallásos kiképzés méltó folytatását és befejezését. Kik a szeminárium-gimnáziumából mennek akár egyetemre, akár egyenesen az életbe, az ilyen ifjak kezébe én nyugodtan tenném le Izrael sorsát.*” Perls Ármin: *Dr. Goldziber memorandumáról.* In. Magyar–Zsidó Szemle. V. (1885.) 616–617., 619., o.

281 (...) „Vajudtak a budai hegyek és születtek egy neveltséges egeret. Majd vigan ugrándozott asztalon, oltáron, templomi szószéken, majd meg valami ódon könyves szekrényben ütött tanyát, a hol nagy kedvteléssel rágcsálta, szakgatta a talmud és sulchan-áruch penészes foliánsait. Nagy kárt nem tett szegényke, de folyton turás-furása mégis kellemetlen volt. Az új-pesti zsidók minden áron szabadulni akartak tőle. Hát fogták magukat és vevék az egeret és betevék egy ládába és felvekék a szekérre és bocsájták világgá hadd menjen. A szekérvonó ünök meg sem állottak, míg Budapestre nem érkeztek. Ott aztán kinyitják a ládát és kiugrik vala – tán az egér? Nem! Egy ujdonat új próféta. (...) Ez új próféta mint reformátor lép föl és ismert mintha szerint a nőkhöz fordul. Ám hisszük, ennek sem lesz fogantja. Mert a közönség új prófétákkal szemben nagyon gyanakvó természetű. Előbb a töviskoszorút akarja látni a reformátor homlokán, aztán adja helyébe a babérmagkoszorút meg a gloriát. A történet legalább azt mutatja, hogy az emberiség előharczósai, vallásos megújítói mind megszenvedték az elismerést és dicsőséget, melylyel a világ utólagosan körüllevé. (...) Mi csak azt mondjuk, hogy a jelen hideg hitű század nem alkalmas, nem fogékony ily nagy szabásu vállalatok iránt. Az afféle kopott frázisokkal mint ez, hogy a vallás mai formái nem felelnek meg többé a kiképzettebb kedély igényeinek nem meggyünk messzire. Az itt a kérdés: vannak-e a kiképzettebb kedélyeknél mostan egyáltalában vallásos vágyódásaik, igényeik? (...) A reform izr. egyház, mely megtagadja a talmudot és fejleményeit, hiába beszél történeti folytonosságról. Az vagy

önámitás vagy öntudatos család. A zsidóság történeti fejlődése egy mederben folyt a Krisztus utáni századig. Ott két ágra szakadt. Az egyik rész, mely nem akart megalkudni a pagанизmussal, a talmudban folyt tovább. A másik készségesen megalkudott vele s létesítette kereszténységet. Hol akarják tehát a hagyománynyal teljesen szakító reformátorok a fonalat felvenni? Meddig akarnak visszamenni? Krisztusig? Krisztus nem akarta zsinagógát és rendjét felforgatni. Ő nem törölte el sem a szombatot, sem a bőjtöket sem a circumcisiót. Ő egészen a régi zsinagóga alapján állott és tanított. Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és prófétáknak eltörlésökre. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy az betöltsem. Mert bizony mondom nektek, inkább fognak ég és föld elmulni, semmint egy jóta a törvényben. Tehát a tarsusi Paulusig? Akkor meg ne habozzanak, ne tétovázzzanak. Mondják ki nyíltan és határozottan, mit akarnak. És aztán kövessék meggyőződésüket. Az Istent jelző hé (...) betűnek - a Talmud szerint - két nyílása van. Egyik a belépők, másik a távozók számára. Ezzel azt akarja mondani, hogy a zsinagóga nem ismer és nem alkalmaz vallásos kényszereszközöket. Kiki kövesse szabadon saját meggyőződését. A kit meggyőződése a zsinagógába vonz - mi nem édesgetünk, nem terítgetünk - az jöhet. Az ajtó nyitva. Ki meg el akar pártolni tőle, hátat fordítani neki, azt sem tartóztatjuk. Annak számára is van külön ajtaja. Az urak nem jól érzik magukat - csak tessék: Patet janua, exi!" Perls Ármin: A reformált izr. egyház. In: Magyar-Zsidó Szemle III. (1886.) 120-122. o.

²⁸² Perls Ármin: *Jeremiás Siralmai*. I. fejezet. In.: Magyar–Zsidó Szemle. II. (1889.) 97–100. o.; Perls Ármin: *Zsoltár Fordítás*. XIX. *zsoltár*. In: Magyar–Zsidó Szemle. V. 292. o.; Perls Ármin: *Zsoltár fordítás*. CIV *Zsoltár*. In: Magyar–Zsidó Szemle. V. 347–348. o.–Bár Pándera.

²⁸³ „E mű a szorosabb értelemben vett zsidó irodalommal bensőbb összefüggésben nem áll. Ugy tárgya mint célja: visszamenni a kereszténység legrégebb kútforrásaira, az evangéliumi iratokat és kiegészítő hagyományokat, melyeket a szabados bíráló képviselői (...) a minden előfeltétel és célzatosság nélküli kritika jogcímén darabokra téptek, ismét összehordani, egymáshoz illeszteni és belőlük Jézus életét szerves egészzé rekonstruálni; (...) A mi pedig azt a kérdést illeti, miért nem őrizték meg az egykoru talmudisták saját zsidó írójuk tisztaságát, vagy legalább miért nem szólaltak fel a netaláni hamisítások ellen? Hát az a történeti tények teljes ismerését és a zsidó irodalomban való tájékozatlanságot árulja el. Az egykoru írástudók Jézust egyetlen szóval sem említik. Az első híreket Jézusról a III. és IV. században élő talmud tudósoktól vesszük, kiknél azonban az emlékek történeti büsége már egészen elmosódott. Kétségtelen, hogy a rabbinusok Jézus felőli tudósításai csak mesék, miket igazolni nem lehet (...). A felszólalás pedig egyszerűen azért maradt le, mert a zsidók Jos. könyveit nem olvasták, nem ismerték, tán nem is érthették. A X. század végétől fogva a zsidók valami héberül irt történetet olvastak, melyet a valódi, eredeti, zsidók számára irt

Josephusznak tartottak. Zuz azonban kiderité (...), hogy a nevezett munkát nem Josephus Flavius szerzette, hanem valami névtelen 940 körül Itáliában élt író, ki az ő nevét csak bitorolta. (...) E mutatókat a végtelenig lehetne folytatni. Ott van a „Hazuzán” 63. és 144. 1., ott van a 282. 1. Ex. 13, 16. versének értelmezése, a hol hártvaszeletekról szól, miket a ;”képmutató farizeusok kérdéséből nemcsak balkarjokra fűztek, hanem homlokukra is kötöttek; meg aztán égszín prémről, melyet e képmutató farizeusok, hogy buzgóbbaknak láttassanak, a szokottnál szélesebbet viseltek” stb. De a felhozottak is eléggé világosan mutatják, hogy milyen hiányos nyelv-, történeti – és törvényismerettel fogott szerző „A Messiás” megírásához. (...) vallásos meggyőződésének jóltevő melege mellett sincsen joga kimondani: »A Pentateuchusban nincsen gój, nincsen kagal; sem a zsinagóga tornyainak tetejét nem rendeli egy világömb alakjában feltüntetni a királyi koronával, melyből királyi pálcza emelkedik ki; a mi határozott manifestatiója a világsuralmi követelésnek! (Antisemiták tapsoljatok!) A Pentateuchus szembeszökő ellentéte a talmudnak, mely utóbbi a zsidó hit- és erkölcsstan vezérkönyve.« Ki a talmudhoz nem ért, ne is szóljon róla.” Perls Ármin: A messiás. In: Magyar–Zsidó Szemle I. (1884.) 306-307., 309-310. o.

²⁸⁴ „Az ember egyéni életének három főmozzanata van: a születés a házasodás és az elhalás. E mozzanatok mindegyike külön e célra szánt könybe – anyakönyv – íratik, (...) mely (...) „közokiratot” képeznek. Az anyakönyvek vezetésére és

biteles kivonataik kiadására jogosított személyek pedig ezen cselekményekre nézve közhivatalnokoknak tekintetnek; miért is az idézett törvény ezeket, ha hivataluknál fogva az őrizetükre, vagy vezetésükre bízott nyilvános könyveket meghamisítanak, a közokirat hamisítókra szabott szigorú büntetéssel sújtani rendelik. (...) a családok zavartalan biztonsága, az egyének polgári állása, politikai jogaik védelme az anyakönyvek hitelén épülnek. Öröklési kérdésekben az azokból készült kivonatok a legkifogástalanabb jogi bizonyíték erejével bírnak. A hadkötelezettek névsorának összeállítására, a népesedési mozgalom kitüntetésére szolgáló biteles és megbízható adatokat egyedül e forrásokból lehet meríteni. (...) A jeruzsálemi templom romba dőltével ez okiratok is örökre megsemmisültek. A zsidó vezér férfiak tán tartva a császárok üldözésétől, nem látták jónak - mint azelőtt a háborúk után történni szokott - a veszteséget pótolni és a könyvek vezetését újból megkezdeni. Az öntudatra ébredő és mindinkább izmosodó keresztény egyház méltányolni tudván az ily féle adatok jelentőségét, az anyakönyvek vezetését fogantatba vette. (...) Csak a tridenti zsinat rendelte el legelőször kötelezőleg a könyvek vezetését. A zsidó egyház anyakönyveinek berendezését csak az 1840-es XXIX. Tvcz. rendeli el. Az abszolút kormány uralma alatt, 1851. július 4-én kiadott helytartósági körrendelet pedig a vezetést részletesen szabályozza. E körrendeletet a m.k. vallás és közokt. min. 1871/26,915. számú rendeletének minden tekintetben megerősíti és csak annyiban változtat rajta, hogy az anyakönyveire ne kötelezőleg és kizárólag német nyelven,

hanem a kebelén szokásos nyelvek valamelyikén vezettessenek.”
Magyar–Zsidó Szemle. III. (1885.) 9., 11–12. o.

²⁸⁵ Lásd: *Emlékezete.*

²⁸⁶ „Jézus egész élete rövid, szerény és zajtalan volt. Tragikus halála sem keltett akkora megdöbbenést, mint a hitrajongó képzelet utólagosan kifesti. Különben merő lehetetlenség volna, hogy a zsidó történetírás és törvényhozás e megrázó jeleneteket hallgatással mellőzze. Pedig még nevét sem említik Jézusnak. A nálánál idősebb, de Claudius császár koráig virágzott Philónak két helyütt lett volna alkalma róla megemlékezni: mikor a palesztinai keresztyénekhez annyira hasonlító esszenusok rendjéről szól és mikor a szomorú emlékezetű Pontius Pilatus működését tárgyalja. Csodálkozásunkra ő mind a két alkalmat elszalasztja. Sokkal feltünőbb Josephus hallgatása, ki huzamosan Galileában élt, sőt Jézus működésének egyik színhelyén, Kefár-Nahumban is tartózkodott. Ő, ki keresztelő János és Jézus fivérének, Jakobusnak halálát oly tüzetesen írja le, magáról Jézusról egy szóval sem emlékezik meg. (...) A jeruzsálemi törvényhozás közegeinek, a vallásos élet hivatott őreinek pedig épen nem volt kényszerítő okuk, hogy hatalmukat a Jézus által hirdetet tanok és elvek elnyomása végett latba vessék. Elvégre ő nem tanított újat, a régivel ellenkezőt, ő is csak azon a nyomon haladt, melyen előtte Ben Szirák, Hillel, Philo és utána is oly sokan haladtak. Szeretetet, türelmességet, alázotasságot, önzetlenséget, kevéssel való beérést, békességet, az erkölcsök megtisztulását, az érzelem és cselekvés összhangzását sürgette mint rabbitársai legtöbbjei, de soha a mózesi alkotmány

mengdöntésének árán. Isten egyetlenégységét és a felebaráti és a felebaráti szeretetet ő ép úgy tekintette a vallás gyökerének (...) mint előtte Hillel (...) és többen. A szombatot és ünnepeket ő csak úgy ülte meg, a circumcisiót, az étkezési törvényeket, az isteni tiszteletet, a böjtöket ő csak úgy tartotta meg, mint apostol tanítványai és a többi farizeusok mind. Csak egyben helyezkedett merő ellentétbe népének legszentebb meggyőződésével, abban, hogy határozottan és kifejezett képen Isten fiának vallotta magát. Ez a népben ősidők óta meggyökerezett isteni fogalommeghamisítása, megsemmisítése, ez blaszfemia volt, és ezt a theokratia törvényei halállal sújtották. A római helytartó kimondta, végrehajtatta az ítéletet, a megfélemedett tanítványok elszéledtek és ezzel a mozgalomnak vége volt. Aggasztóvá csak akkor vált a helyzet, mikor (...) Paulus lépett a sikra. Ő (...) Tarsusban született és nevelkedett, Jézust (...) nem ismerte és nem hallgatta, egy csapással akarta a judaizmust megdönteni. Engedményeket tett a pogányságnak, hadat üzent a hagyománynak, a mózesi törvényt elavultnak, ártalmasnak, kötelező erejét megszüntetnek hirdette, az össze szertartásokat eltörölte és a vallás-erkölcsi cselekvéssel szemben állította a puszta hitet Jézus megváltó nevében és isteni voltában, mely egy maga is elegendő az idvezületre és Isten előtt való igazulásra. Új rendszert állít fel a bűnről, hitről, bocsánatról, Messiásról és mennyországról, (...) behatol a zsinagógákba, predikál, megingatja, eltéríti a hívőket, új közösséget alapít, megbontja a zsidóság egységét és megveti a mai kereszténységnek alapját. Most már lett volna oka a

központi hatalomnak, hogy erélyesen föllépjen és megéreztesse súlyát a merész ujitóval, de már nem volt ideje. Paulus működésének súlypontja az 50–64. közötti évekre esik, mikor a zsidó állami minden eresztekében recsegett, belső villongások és párttusák is emésztették erejét és már-már feltünetedeztek előjelei annak (...) mely Jeruzsálem bukásával és a nép elzüllesztésével végződött. Csak Judaea romjain indult a fiatal kereszténység lendületnek. Az állam megdőltével elszakadt az anyagi érdekek minden köteleke, mely a zsidókat a régi zsinagógához fűzte volt. A nemzet meghalt. A felekezethez való hozzátartozás pedig tisztán kegyelet és vallásos meggyőződés dolga lett, még pedig olyan, melyre csak üldözés és szenvedés nézett. Az ellenfelek tehát szerepet cseréltek. A kereszténység támadott és a zsidóság defensívába szorult. És élt is a védekezés minden eszközzel. Institutiokat teremtett, hogy hitigazságai, és istentisztelete tisztaságát a mindenünnen betóduló idegen elemektől megóvja, az ólálkodó, bárányszőrbe öltözött téritőket, a félvérzsidókat leacázza, fölsimertesse, távol tartsa a kereszténység heves támadásait tőle telhetőleg visszaverje. (...) Megmozgatott mindent, hogy az új tant hívei szemében népszerűtlenné tegye. Különösen megalapítóját igyekeztek tisztelői előtt lealacsonyítani. Mindenféle gúnynevekkel illették, (...) Bár-Panderának hívják. (...) A talmudban csakugyan elég sűrűn találkozzunk e névvel. (...) de miért éppen Panderának? (...) és mit jelent? (...) Panthera egy római katona volt, ki Máriával bűnös viszonyban élt, e viszony gyümölcse Jézus. (...) Én a következő magyarázatot ajánlanám. Jézus természetfölötti nemzetése csak

az istenember fogalom szükségszerű következése és kiegészítése. (...) a zsidó közvélemény (...) a papság elé idéztette Máriát, és alávetette a procedurának, mely Mózes 4. k. 5. fejezetében van körülírva (...) a keserűség vizéket kellett meginni (...) a nép Mária nevét nyelvére vette és bütlenséggel gyanúsította (...) Máriát elesettnek, fiát törvénytelennek, házasságon kívül születtnak nyilvánították. (...) Mária és fia birnevet meggyalázzák (...) Kifejezésre pedig úgy juttatták szándékukat, hogy Jézust Bar Panderának nevezték, mely azt teszi: a feslett erkölcsű nő fia. (...) Későbbben a Pandera eredeti értelme egészen feledésbe ment. A zsidók szégyen nélkül is gyakran viselték e nevét (...)” Perls Ármin: *Jézus nevei a talmudban*. In: *Magyar–Zsidó Szemle*. IV. (1889.) 193-200. o.

²⁸⁷ Lb: Perls Ármin: *Az előadás művészete a régiekenél*. In: *Az országos rabbi egyesület Havi Közlönye*. I. 1908. Fischel Fülöp Fia Könyvnyomdája, Nagykanizsa, 155–156. o. Dr. Neumann Ede (szerk.)

²⁸⁸ Lb: Perls Ármin: *Jámborság és feddhetetlenség*. In: Lebovits József (szerk.): *Magyar Zsinagóga*. Baranya-Mágocs. 1911. 70–75. o.

²⁸⁹ Pécs városában 1692-től a lakosság minden évben fogadalmat tett, hogy zsidók nem telepedhetnek le. 1788-ban a helytartótanács 2 családfőnek megengedte a letelepedést. Ezután további családfők kaptak türelmi jogot. Végül 1803-ban Engel Péter valamilyen jogcímen házat vásárolt, s az egyik szobáját imahelynek átengedte az akkorra már 10 főre felduzzadt híveknek.

Ez a Zrínyi utcai kis ház volt a későbbi nagy hitközség tulajdonképpeni alapja. 1841-re már 30 lélekszámra nőtt a zsidó közösség létszáma. Az 1850-es évektől fejlődésnek indult a hitközségi élet - Rofé Cholim Egylet, Nőegylet, iskola, tápintézet. 1868-ra templomépítésbe kezdtek, s 1869. július 22-én avatták fel e zsinagógát. Ez a kétemeletes épület még ma is díszje a városnak. A II. világháborúban a 3000 fős zsidó közösség közel 90%-a sohasem térhetett már vissza. Akik visszatértek, már nem tudták a zsinagógát fenntartani, így az omlásnak indult. Különböző forrásokból igyekeznek renoválni az épületet, ami ma is működik. További érdekesség, hogy itt található meg a világ első Angster-orgonája, amit Angster József, Európa leghíresebb orgonakészítő mestere, a magyar iparművészet kimagasló alakja készített. (kivonatolt fordítás) Lásd: טקנפ 432-435. o.; Angster József: *Angster. A pécsi orgonagyár és a család története*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1993. 53–59., 156. o.

²⁹⁰ *Emlékezőte*. 16–18. o.

²⁹¹ Perls Ármin: *Ősök és próféták*. Magyar Zsinagóga. IX. kötet. Baranya-Mágoacs. 1908. 209–222. o.

²⁹² Lb: Perls Ármin: *A zsidó kulturvilág*. In: Magyar Izrael Az Országos Rabbiegyesület Közlönye. III. (1910.) Zala Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, Nagykanizsa. 169–171. o. Dr. Neumann Ede (szerk.)

²⁹³ *Emlékezőte*. 18. o.

²⁹⁴ *Emlékezete.* 9-10. o.

²⁹⁵ *Emlékezete.* 10. o.

²⁹⁶ Dr. Perls Ármin. In: *Magyar Izrael Az Országos Rabbiegyesület Közlönye.* VII. (1914.) Zala Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, Nagykanizsa, 141–143. o. Dr. Neumann Ede (szerk.).

²⁹⁷ *Emlékezete.* 41-42. o.

²⁹⁸ 1806-ban alapítják meg a zsidó hitközséget. Glauber Hers az első rabbi. Ortodox közösség, amely szellemiségében és tartalmával is jeleskedik a halacha megtartásában. Fontos megemlíteni, hogy Jesivát is alapítottak, ahol a jövő Talmud-tudósait képezték. A közösség a XIX. századfordulóra 400 főt számlált. Hédert és népiskolát is működtettek. A XIX. századfordulón, a híres rabbinikus dinasztia leszármazottja, Jungreis Izrael a közösség főabbija. 1925-ben az antiszemizmus hatására megszűnik az elemi iskola.(kivonatolt fordítás) Lásd: פּוּנְק. 376–377. o.

²⁹⁹ Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás– Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti életrajzi lexikon.* Kecskeméti füzetek 4. Kecskeméti Lapok Kft., és a kecskeméti Monográfia Szerkesztősege, Kecskemét, 1992. 32. o. (A továbbiakban: Életrajz)

³⁰⁰ A *Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet Értesítője az 1886-86-iki tanévről.* Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája. Budapest, 1886. 74. o.

³⁰¹ Szinyei. 1891. 552–553. o.

³⁰² 1840-ben alapítják meg a hitközséget, sikertelenül. 1848-ban már 23 zsidó családról tudunk, majd 1852-ben végre sikeresen megalapítják a Debreceni Zsidó Hitközséget. Alapítottak hédert és chevra kadisát is. 1875-ben állítják fel a közösség első templomát, amelyben 200 ülőhely van. A városban nem csak a neológia erős, hanem a status quo hitközség is. 1889-től dr. Bárány Józsefet választják meg a hitközségek rabbinikus feladataira. Meghatározó volt a közösség iskolája – 1900-ban járnak ide a legtöbben, 615 diák tanul. Az 1920-as években a hitközségi tagok száma eléri a 2200-at. Lásd: פנקס. 245–251. o.

³⁰³ Moshe Carmilly-Weinberger: *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977*. Sepher-Hermon Press, inc., New York, 1986. 304. o.

³⁰⁴ Életrajz. 32. o.

³⁰⁵ Bárány József: *Imakönyvek*. Magyar-Zsidó Szemle. III. (1886.) 385., 387., 388-389., 390. o.

³⁰⁶ „A zsidó vallásbölcészlet, mely Száadja „Emúnóth” - jával lép fel először a zsidó történelemben, mint szervez, rendszeres tudomány, Maimuni „Útmutatója” tetőpontját érte el, benne legjellemzőbb kifejezőjére talált. Mert aligha van a zsidó filozófiában munka, mely eredetiségre, a világnézet (eredeti szövegben hibás gépelés) nagyságára, a gondolatok mélységére, a dialektika élességére nézve Maimuni „Útmutatójával” vetekedhetnék. De bizonyára nincs egyetlenegy

sem, mely a zsidóság gondolkodását, minden részében és irányában, oly híven és találóan, mondhatni oly tipikusan juttatta volna kifejezésre, mint épen Maimuni „Moré”ja. És a raczionálisztikus irány a zsidó vallásból, részben ama szükség, mely az adottat a folyton fejlődővel, a szentírást a tradíciót a korfilozófiával, a gondolkodást az érzelemmel törekedik összhangba hozni – a raczionalizmus, mely ismét Száadja művében nyilatkozik először hatalmasabban, képezi Maimuni elődjait csak a kényszerűség vitte olykor rá, hogy a szentírás értelmét a görög bölcsészettel kiegyeztessék; úgy ezen eljárás Maimuninál bátor szándék, szándékolt következtetés. A zsidóságnak, Maimuni szerint, sem oka, sem szüksége, hogy a filozófia próbatüzétől rettegjen, sem oka, sem szüksége, hogy az ész szigorú logikája elől kitérjen, mert a zsidóság rendületlen igazság, mint maguk a természet törvényei. A zsidó vallás nem állhat ellentétben a filozófiai igazságaival, mert mindkettő – vallás és filozófia – az isteni szellem kifolyásai: a zsidóság, mint az istentől kinyilatkoztatott igazság, a bölcsészet pedig mint eredménye az emberi észnek, nem kevésbé isteni adományúak. (...) Míg tehát Maimuni elődei a zsidóság dogmáit és törvényeit olyasvalaminek tekintették melynek igaz voltát bebizonyítani fölösleges, sőt mint adott igazságok, új hipotézisek bebizonyítására alkalmazhatók: addig Maimuni ezen dogmák és törvények forrásait keresi fel és azokat, az ész megvilágításában megvizsgálva, nem adott, hanem keletkező, folyton fejlődő igazságoknak tekinti, melyek, mint minden igazság, bebizonyításra szorulnak. (...) Közel 27 évvel

Maimuni halála után tört ki ama harc, mely évtizedeken át izgalomban tartotta Francia- és Spanyolország, valamint a Provence legnagyobb szellemeit, amely a zsidó hitközségeket; melyek annyira rászorultak az egyetértésre és testvériségre, feldúltak; a szabad kutatás elkeseredett harca volt az a csökönyös maradiság ellen. A harc a szabadelvűk győzelmével végződött. S így kétség kívül igen jótékony befolyással volt a zsidóság szellemi fejlődésére; de tagadhatatlan, hogy igen káros következménye is volt: mert most nyújtottak először alkalmat a világi hatalomnak, hogy a zsidó szellemi termékek fölött ítéletet üljön, s hogy a gyűlölet baltájával nyesegebbe a zsidóság hatalmas szellemi törzsét, mely eddig, menten minden külső káros hatalomtól, szabadon fejlődött és virágzott. (...) így és nem másképp, az igazságot kideríteni akarjuk szabad megítélünk a harc kezdetét, s csakis ezen szempontból indulunk, fogjuk tiszta képét nyerhetni úgy a harcnak általában, valamint Nachmani álláspontjának a vitában különösen. (sic)” Bárány József: *Maimuni és Nachmáni. Magyar–Zsidó Szemle.* VIII. (1889.) 449-453., 454., 460. o.

³⁰⁷ „Ha figyelemmel és elfogulatlan szemmel vizsgáljuk amaz eszközöket, melyek a reformációt világraszóló eseménnyé, következményeiben és eredményeiben a világtörténet legnagyobb szerűbb tüneményévé teszik – akár tekintsük a reformáció okát, hatását, vagy népszerűségét: kénytelenek leszünk bevallani, hogy a bibliafordítás volt egyik legerősebb és legnemesebb eszköze és hogy elterjedésének, népszerűségének, szóval általános jellegének nem csekély részét épen ezen

eszközének köszönheti. A reformáció a nemzeti irodalmi nyelvek teremtője: a bibliafordítás e teremtőnek a szelleme, mely életet lehel a holt nyelvanyagba. A reformáció az eszmék és gondolatok revolúciója: de bizonyára a bibliafordítás az egyike ama szilárd alapköveknek, melyekre a reform a szabad vizsgálás és gondolkodás, az újkori tudomány és kutatás számára emelte ama hatalmas épületet, melynek a szellemi és politikai világban a neve: szabadság és egyenlőség. (...) Az 1408-iki oxfordi konzílium még a papoknak is bármily bibliai szövegnek nemzeti nyelven birtoklását, csak a püspök beleegyezésével engedte meg. (...) A reformáció a bibliafordítás által éppen ezen oldalról támadta meg a kath. egyházat legkíméletlenebbül és legerősebben. (...) Keletkezik egy új egyházi költészet is nemzeti nyelven. Igaz, az egyház ezen költészete egyelőre csak egy tárgyban önti ki egész érzését: a vallásba; de kifejezésében gazdag, változatos, fenséges. Megszüli végre a világi költészetet; ez átkarolja az egész emberiség érzését és röptében felemelkedik az ihletig. Ilyen beható és átalakító befolyással volt a magyar bibliafordítás is a magyar nép művelődésére, a nemzeti irodalomra és tudományos szellemének fejlődésére egyaránt. Magyarországon a reformáció összeesik a Mohácsi vésszel. A mohamedán török nem csak Magyarország, de egyszersmind a kereszténység legnagyobb ellensége. (...) Irodalom-történeteink regisztrálnak ugyan néha-néha egyényt. említenek mint egy kegyeletből egy pár nevet is; de a jelenségnek fontosságát és befolyását nem vizsgálják, nem említik. Felhozzák ugyan, hogy Pázmány Péter mily páratlan

művészettel kezelte a nyelvet, mily genális tapintattal ragadta meg a nép nyelvét, átgyúrta, feldolgozta, miglen megteremti belőle az irodalmi nyelvet. Ez tény, melyen változtatni nem lehet és nem szabad. (...) Jelen értekezés csak csekély adaléka óhajt lenni a magyar bibliafordítás történetének, és szándéka csak egy bibliafordításnak, mégpedig Nagy-megyeri Besnyei György madari lelkész kéziratos bibliafordításának, mely a debreczeni református kollégium birtoka, helyét kijelölni a magyar bibliafordítások körében, valamint kimutatni, hogy vajon Besnyei eredetiből fordította-e vagy nem? Hogy milyen függésben van a megelőző bibliafordításoktól, és hogy mutatkoznak-e fordításán a zsidó exegézisnek nyomai? Besnyeiről semmiféle biográfiai adatunk nincs; minden amit róla tudunk, bibliafordításának czimlapján foglaltatik, mely azt mondja, hogy madari lelkész, evangélikus, és mátyusföldi senior volt. (...) Károlyi lefordítja a bibliát 1589-ben. De nem az eredeti – melynek nyelvét talán nem is értette – hanem fordítja főképp szó szerint Tremellius latin fordítását, tekintettel nagyritkán Pagninus, Vatablé és Münster latin fordításaira is, de néha a Vulgátára is: fordítása tehát eklektikus. Besnyei jól értette a héber nyelvet: ez kitűnik nem csak azon számtalan helyből, a hol elődeinek szabadabb fordítását mellőzve s szorosan az eredetibe ragaszkodva, a héber kifejezést lehetőleg szó szerinti hűségben iparkodik visszaadni, hanem mutatkozik egész fordításán is ha gondosan megvizsgáljuk.” Bárány József: Nagy-megyeri Besnyei György kéziratos bibliafordítása.

Magyar–Zsidó Szemle. V. (1885.) 273., 274., 275., 277.,
278., 279., 282., 287.,
289. o.

³⁰⁸ „Eltemettük egyik utolsó bajnokát ama hős csapatnak, mely a magyar zsidóság újjászületéseért annyit küzdött és munkálkodott: e bánatos hang, mely a szenvedő lélek százaiból küzdé fel magát, egy néma fájdalmas könny, mely ezrek szemében rezget, volt az utolsó. 'Isten hozzád', mellyel töle elbúcsuzánk. Elnémult az emberek legnemesebbikeinek egyike, nyugszik, pihen, de a sirhalom, mely szerető szíve fölött domborodik, drága és szent erekhye gyanánt száll majd nemzedékről nemzedékere. Megküzdötte utolsó küzdelmét e szeplőtlen lélek, elköltözött oda, ahol az Ö.való a világosság, melyért harczolt és lelkesedett: de az emlék, melyet hátrahagyott egy örökkön ragyogó tűzoszlop lesz a magyar zsidóság kebelében, mely világosságot terjeszt, ha elkomorul az emberiség napja és lelkesedésre gyűjt, ha közömbösség dermedt szellője altalja el a szíveket. Határtalan szeretettel átölelni az eszméket, melyeken egy egész emberiség bevül és buzdúl; ihletet lelkesedéssel terjeszteni a szent igazságokat, melyek egész lényünket teszik és alkotják; odaadással szeretni minden teremést, melyet isten saját képmására teremtett: mily nagy, mily magasztos egy rendeltetés! (...) ilyen volt Steinhardt Jakab sorsa is. (...) A gazdagok kegyét nem kereste, de szegény előtt ajtaja soha be nem záródott. A nagyok hatalma előtt meg nem hajolt, de az alacsonyok kérésének szívesen engedelmeskedett. Rágalom és rosszakarat sziklajellemén megtört és megsemmisült, az üldözés

elől a tűrésben keresett enyülést. Nem kereste a küzdelmet, mert béke volt a jelszava, de ki nem tért előle, ha nemes volt a cél. A nemesek szeretetének örvendezett, a rosszak gyűlöletével nem törődött. Gyakorolta a jót, mert szíve úgy akarta, küzdött a nemesért, mert ez volt hivatása. Letörölte a pergő könnyet a szenvedőnek arcáról, istápolta a gyámoltalant erőtlenségében, vigasztalta a bánatost fájdalmában, de csendesen és zugolódás nélkül tűrte a sors kemény csapásait. Szerette felebarátait különbség nélkül, imádta hazáját végső lebeletéig, dicsőítette Istenét mindenekfölött. Elköltözött, ki tudja, mikor jön ismét hozzá hasonló.” Bárány József: Steinhardt Jakab. Magyar-Zsidó szemle. II. (1885.) 230-231., 235. o.

³⁰⁹ „Midőn a világbirü nyelvtudós életét és működését jelen sorokban röviden bemutatni óhajjuk, nem lehet célunk a t. olvasókat e rendkívüli lángész történetével és fejlődésével, korszakalkotó munkáinak alapgondolataival és rendszerével megismertetni. Geigernek, a nagy nyelvtudósnak méltatása, geniális felfedezései a nyelv körül nem rövid és száraz ismertetést, de bő és beható tárgyalást követelnek. Mi a fáradhatatlan buvárban a zsidó vallásos nevelés befolyását, a rendkívüli tudósban a rendületlen hitü zsidót akarjuk bemutatni, mert Geiger Lázár élete legfényesebben czáfolja meg mindazon balvéleményeket és ferde ítéleteket, melyeket mai napság olyan határozott önmegelegedéssel és előkelő szakvéleménnyel terjesztenek utzca-hosszat a zsidó szellemről és tudományról, intra et extra muros, semiták és antisemiták egyaránt. (...) A zsidó vallás – így szól egy modern hitsorsos – valóságos

utonállója korunk haladásának és műveltségének. Elavult törvényeivel, túlélt tanaival és túlhaladt álláspontjával valóban nem a korba való, melyben élünk. Századunk egyáltalában nem a vallásosság százada. Egy kor, melyben az exakt tudományok olyan bámulatos haladásnak indultak, melyben az emberi ész oly rendkívüli felfedezéseket tett - biztos kézzel kormányoz láthatatlan régiókban és ereszkedik le feneketlen mélységekbe – ilyen korba vallásos érzületről, vallásos meggyőződésről szólni: valóban inkább szánalmas, mint nevetséges. De mit szóljunk főképp a zsidó vallásról! Ezer meg ezer parancs valósággal megköti az egyéni szabadságot és a józan ész és szabad akarat nyilvánulását; ezer meg ezer ok nélküli tilalom egyenesen megakadályozza, hogy a kor műveltségének színvonalára emelkedjünk, hogy századunk tudományos felfogásának álláspontjára helyezkedjünk. Zsidó vallás és korszerű tudományos szellem, zsidó vallásosság és modern műveltség olyan diszpárat fogalmak, melyeket csak a rövidlátó maradiság nem lát: akik igazán századunk fiai, nyugodt lelkiismerettel emelkednek túl ezen elavult állásponton. (...) Geiger Lázár élete és fejlődése fényesen megczáfolja mindezen állításokat. Azért főképp két vonást akarunk életéből kiemelni, hogy Geiger zsidó maradt a szó őseredeti jelentésében és hogy a zsidó tudományal és első sorban a talmuddal való foglalkozás tette Geigert képessé, hogy az legyen, ami lett. (...) Geiger neve a történeté, korszakalkotó munkája a világirodalom egyik remeke, de jámbor és rendületlen vallásos élete a zsidó népnek disze-büszkesége. Adja az isten, hogy e szomorú időkben

példája minél többeket utánzásra serkentsen és buzdítson!”
Bárány József: *Geiger Lázár*. In. Magyar-Zsidó Szemle. Második évfolyam. 1885. 451., 453-454., 458. o.

³¹⁰ „*Legelső, legszentebb kötelessége, tehát minden becsületes és helyes gondolkodású magyarnak, ezennel csak az, hogy az állami boldogságot s közbátorságot fönntartani segítse. Ki jelenleg csak saját egyéni érdekét tartja szemmel, az a nemzet közös érdekeit hozzá veszélybe, s oly vétket követ el az isteni és emberi igazságok ellen egyaránt, miként sem ezen sem pedig a jövő életben, eleget nem lakolhat. (...) Isten szóland a ti ügyeitekben, nemes férfiak ajkaival, ti pedig legyetek béketűrőssel, mondja a sz. írás: Tartsátok föl a békét, belülről, és kívülről. Hogyha pedig hazafiúi érzelmeitek igénybe vétetnek, ezáltal kétszerte lekötelezve érezétek magatokat, ha néhol szűk kebelüleg visszautasítottok, el ne mulasszátok ti azért kötelességeiteket; ha felebarátaitok jóléte forog fent, feledkezzetek meg minden bántalmakról, minden lenézésről, melyeket tapasztaltatok, s minden emberben csak egyet lássatok, egyet szeressetek – a hazát. Isten, haza és király, ez legyen jelszavunk. Becsület, és bizalom vezéreljen bennünket minden cselekedeteinkben.”* Bárány József: *Kútfők*. In. Magyar-Zsidó Szemle. 1889. 59-60. o.

³¹¹ *Életrajz*. 32. o.

³¹² Eötvös Nagy Imre (szerk.): *Kecskemét th. Város Évkönyve*. Kiadja az első kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-Kiadó vállalat, Kecskemét, 1922. 210. o.

³¹³ „Bánatos lélekkel koszorúzzuk meg emlékét. Korán kellett neki is elköltöznie. Emberi ítélet szerint: ideje előtt. (...) Akinek sírhalmához most mélyen megilletődött szívvel lépünk, legértékesebb erőink közül való volt. Előkelő, kitűnően fegyelmezett elme, a szónak és a tollnak is mestere és minden ízében eredeti, nivelláló, befolyásoktól érintetlen egyéniség. Régi iskolában vetette meg széles körű theológiai ismereteinek alapjait. És ezeken lángoló buzgalommal épített tovább főiskolánkban. (...) Nesztelen munkával szolgálta hivatását. Erejének és tudásának legjavát a kecskeméti gyülekezetnek szentelte, a melyben Perls Ármin után is gyorsan emelkedett érvényre. (...) Felfogásában és működésében a szabadelvűség híve volt. De liberalizmusa harmonikusan egyesült a hagyomány tiszteletével és nem helyeselt semmiféle törekvést, mely annak tekintélyébe ütközött és szilárdságát megingathatta volna. (...) Jól ismerte az életet, éles szemmel figyelte meg az embereket és viszonyokat és a bölcsnek nyugalmaival, lelki küzdelmeketől és rázkódtatásoktól menten járta végig pályáját, melynek korai megszakadása mély fájdalommal tölti el szívünket. Súlyos testi szenvedéseinek szomorú napjaiban meleg együttérzéssel vettü körül korágyát, és most hogy pihenőre tért, megindult lélekkel áldozunk emlékének.” Lásd: *Az országos Rabbigyűlés közlönye*. IX. Zala Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, Nagykanizsa, (1916.) május 31. Neumann Ede (szerk.): Magyar Izrael. 53-54. o.

³¹⁴ A hitközséget 1780 körül alapították. Ekkor a zsidók még gettóban elkülönítve éltek. Csak 1848. után

vette kezdetét az intenzív közösségi munka. Imaházat építettek, megalapították a Chevra Kadisát, izraelita népiskolát. 1900-ban modern templomot építettek. (kivonatolt fordítás) Lásd: פּוּנְק. 516–517. o.

³¹⁵ Az 1807–1808-ból származó lakossági összeírások említenek először 1 zsidó lakost Szarvason. Az 1850-es évekből rendelkezésre álló adatokból kitűnik, hogy 238 fő volt ekkor már a zsidók lélekszáma. Aradról, Pestről, Nyitráról, Pozsonyból települtek be. A Szarvasra betelepülők beilleszkedése a helyi rendbe akadálytalan és gyors volt. 1904-re már zsidók töltötték be az orvosi, bírói, képviselői posztokat. 1945-ben a főispáni hivatal számításai szerint 750 főt hurcoltak el innen. Jelenleg a szarvasi közösség kevesebb, mint 10 főből áll. Lásd: Bényei Krisztina: *Adalékok Békés megyei zsidó hitközségeinek történetéhez*. In: Remény. – Zsidó társadalmi, közéleti, kulturális folyóirat. Rectus Kft, Budapest, 2009.

³¹⁶ Nagyatád (Somogy vármegye) 3753 magyar élt ott ebben az időben. A zsidó hitközség alapítására nincs pontos adat, de azt tudjuk, hogy 1780-ban már virágzott a temploma, iskola, rituális fürdő. Sokáig nem volt saját rabbija, hanem az 1820-as évekig, gigei hitközség alá tartozott. Az 1850-es években először választott rabbit (Első Nóbel József). A teljesen önálló hitközséget 1886-ban a Ritscher-, Müncz -

, és Berger családok alapították. Ettől az időponttól kezdve kongresszusi alapon anyakönyvi kerületté vált Nagyatád. 152 családot és 480 lelket számlált a hitközség a 20 század fordulójának elején.(kivonatolt fordítás) Lásd: פנקס. 365–366. o.

³¹⁷ Borsodi József: *Esketési beszéd.* Magyar Zsinagóga. Lebovits József (szerk.). VII. Baranya-Mágocs. 1906. 95–98. o.

³¹⁸ Dr. Borsodi József: *Sírköavató.* Magyar Zsinagóga. Lebovits József (szerk.) X. Baranya-Mágocs, 1909. 243–249. o.

³¹⁹ „*A nagy készségsű és jeles főpásztor ünnepélyes beiktatása 1922. január hava 12-ik napján délután, ünnepélyes isteni tisztelet keretében ment végbe, mely alkalommal a nagyméretű, tágas és díszes zsidótemplomot zsufoolásig megtöltötte az ünneplő közönség, amely nem csupán az izr. Hitközség tagjaiból, hanem a város minden egyéb vallásfelekezetéhez tartozó keresztény lakosaiból is került ki. Meg kell említeniünk, mint a felekezeti béke, türelem, tisztelet és szeretet örökszép és nemes felvilágosodásra valló példáját és utmutatását, hogy a ref. egyház éppen úgy, mint az evang. egyház presbiteriumának igen népes, előkelő küldöttsége, lelkipásztoraik és főgondnokaik vezetése mellett testületileg jelentek meg. (...) az ünnepélyes beiktatáson (...) dr. Kiss Arnold óbudai főrabbi lépett az oltár elé és megtartotta beiktató, ünnepi beszédét a kecskeméti izr. hitközség új lelkipásztorára lépett a szószékere és megtartotta beköszöntő beszédét, amellyel beigazolta, hogy a hitközség jól*

választott, mert dr. Borsodi Józsefben megtalálta azt a férfit, akire ennek a népes gyülekezetnek szüksége van. Az ígérte, hogy egyházának jó pásztor, a hitéletnek és az iskola ügyének hűséges gondviselője, hazájának tántorithatatlan lelkes, önfeláldozó, hű fia akar és fog lenni, aki minden erejével és képességével óhajt részt venni az országot talpra állítani hivatott nagy nemzeti munkában. És e mellett munkás hű fia és polgára lesz Kecskemétnek. (sic)” Lb.: Eötvös Nagy Imre (szerk.): Kecskemét th. Város Évkönyve. Kiadja az első kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-Kiadó vállalat, Kecskemét, 1922. 187–188. o.

³²⁰ „Dr. Borsodi József kecskeméti főrabbi 1943. június 5-én elhunyt. A megboldogult hűséges pásztor volt felekezetünknek. Intézetünk halás tanítvány és kipróbált barátja volt. Emlékét kegyelettel fogjuk ápolni.” A budapesti Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1942/43. tanévről. Kiadja az intézet igazgatósága, Budapest, 1943. 21. o.

³²¹ Zsoldos Jenő: *Kazinczy Ferenc és a zsidóság.* Könyvlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1932. és 1933. évfolyamából. Budapest, 1934. 14. o.

³²² „Rabbiképesítő vizsgálatok: A rabbivizsgálatokat január 5, 6, 7 és 8-án tartottuk. Házi dolgozataik és zárthelyi írásbeli vizsgálatuk alapján szóbeli vizsgálatra bocsájtattak dr. Frenkel Andor, dr. Schwarzbart József, dr. Schindler József és dr. Teszler Herman. A vizsgálobizottság elnöke a néhai dr. Hevesi Simon pesti vezető-főrabbi, a vezérlőbizottság részéről kiküldött

tagja dr. Kecskeméti Ármin makói főrabbi, egyetemi m. tanár volt. Vizsgáztató tanárok: Guttmann Henrik, dr. Hevesi Ferenc, dr. Löwinger Sámuel és dr. Róth Ernő. A január 10-én megtartott avató-ünnepségen dr. Hevesi Simon avatta fel a jelölteket, akikhez dr. Kecskeméti Ármin intézett beszédet. Nevükben dr. Schindler József mondott magyar és dr. Teszler Herman héber nyelvű hála- és búcsúbeszédet.” A budapesti Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1942/43. tanévről. Kiadja az intézet igazgatósága, Budapest, 1943. 20. o.

³²³ Moshe Carmilly-Weinberger: The rabbinical seminary of Budapest 1877-1977. Sepher-Hermon Press, New York, 1986.

³²⁴ Schindler József: *Egy régi arab anyagelmélet – Az okkasionalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmuní alapján.* Arany János irodalmi és nyomdai műintézet rt, Budapest, 1941. 3–4. o. (Továbbiakban: Schindler: *Arab.*)

³²⁵ Lásd: Schindler: *Arab.* 7-8. o.

³²⁶ Somodi. 104. o.

³²⁷ Moshe Carmilly-Weinberger: *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977.* Sepher-Hermon Press, New York, 1986. 316. o.

³²⁸ „Ma írunk és a másnak írunk. Szeretettel kell követniünk minden erőfeszítést, amivel az ember életét jobba, szebbé akarjuk tenni. Ez tanításunk lényege. A vidéki rabbistület körlevele csoportosulás, de nem kirekesztő szándékú

megmozdulás. Az idők múlásával ugyanazok lesznek a módszerek a főváros lelki gondozásában, mint a vidéken. Csak a vidéki, az egyes embert meglátó, eszközökkel lehet majd eredményt elérni. E csoportosulás a Tóráért való megmozdulás.” Kedves Kartársak! In: Schindler József (szerk.): Vidéki rabbikar körleve I. évf. Szeged, 1954. 2. o.

³²⁹ *Vidéki zsidóságunk. I. fejezet. In: Schindler József (szerk.): Vidéki rabbikar körleve. II. évf. MTA, Scheiber gyűjtemény) Szeged, 1955. 29. o.*

³³⁰ A kecskeméti Zsidó Hitközség legidősebb tagja által elmesélt adatok alapján.

³³¹ A kecskeméti Zsidó Hitközség legidősebb tagja által elmesélt adatok alapján.

³³² Kecskeméti Katona Könyvtár Gyűjtemény – Szilády Nyomda. *Aprónyomtatványok. 1870–1909.* (A továbbiakban: Aprónyomtatványok.)

³³³ *Aprónyomtatványok.*

³³⁴ *Aprónyomtatványok.*

³³⁵ *Aprónyomtatványok.*

³³⁶ MNL-BKML-IV.1901.b – Általános iratok 176/1919.

³³⁷ MNL-BKML-IV.1908. 23585/1923.

³³⁸ MNL-BKML-IV.1908. 8558/1925.

³³⁹ MNL-BKML-IV.1910.a. 483/1919.

³⁴⁰ MNL-BKML-IV.1910.n. 6/1935.

³⁴¹ MNL-BKML-IV.1930. 37/1920.

³⁴² MNL-BKML-X.233.2.k. Kereskedelmi Kaszinó Jegyzőkönyv 1922–23.

³⁴³ MNL-BKML-IV.1939. 96. Alapító tagok közül a közösség elnökségének tagjai voltak. Aszódi család, Schiffer család. Mindkét családdal a dolgozatban találkozunk. A Kereskedői Kaszinó alapítói között és elnökségébe csak olyan emberek kerülhettek bele, akik meghatározó szereppel bírtak Kecskemét város kereskedelmi életében.

³⁴⁴ MNL-BKML-1939. 157.

³⁴⁵ MNL-BKML-IV-1939. 191.

³⁴⁶ MNL-BKML-IV.1939. 192.

³⁴⁷ MNL-BKML-1939. 193.

³⁴⁸ MNL-BKML-X.233.3.k. Kereskedelmi Kaszinó Jegyzőkönyv 1923–27.

³⁴⁹ Kereskedelmi Kaszinó Levelezés. 1924 (A továbbiakban: Levelezés.)

³⁵⁰ Levelezés. 1930

³⁵¹ Levelezés. 1930

³⁵² Kecskeméti Lapok, 1923. február 18. 4. old.

³⁵³ Kecskeméti Közlöny, 1925. január 18. 1. old. (A továbbiakban: Közlöny.)

³⁵⁴ Közlöny. 1932. április 21. 2. old.

³⁵⁵ Közlöny. 1932. április 22. 1. old.

³⁵⁶ Közlöny. 1932. október 12. 2. old.

³⁵⁷ Közlöny. 1934. június 16. 2. old.

³⁵⁸ Közlöny. 1935. február 28. 2. old.

³⁵⁹ Raj Tamás (felelős szerk.): *Biblia*. Makkabi Kiadó Kft., Budapest, 2004. Kohélet, III. fejezet, 2.,5.,7. mondatok. 1035. o. (A továbbiakban: Raj)

³⁶⁰ Raj. 1035. o.

³⁶¹ Nagy. 329.o., illetve 242–243 o.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Levéltári források

MNL-BKML – Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára

MNL-BKML-IV.1903.c. – Kisgyűlési jegyzőkönyvek.

MNL-BKML-IV.1904. – Kecskemét Város Központi Választmányának iratai.

MNL-BKML-IV.1905. – Kecskeméti Város Igazoló Választmányának iratai.

MNL-BKML-IV.1907.a – Kecskemét Város Községi iskolaszékének iratai.

MNL-BKML-IV.1910.c. – Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai – Iktatott iratok.

MNL-BKML-IV/1916. – I. fokú
Iparhatóság iratai.

MNL-BKML-IV.1926. – Kecskemét Város
Közigazgatási Bizottságának iratai.

MNL-BKML-IV.1928.a. – Kecskemét Város
és a felekezetek közötti viszonyra vonatkozó
iratgyűjtemények.

MNL-BKML-IX.216. – Kecskemét és
Vidéke Ipartestület iratai.

MNL-BKML-IX.235.a. – Kecskeméti
Ügyvédi Kamara iratai.

MNL-BKML-IX.236. – Kecskeméti Orvosi
Kamara iratai.

Szakirodalmi források

Tematikus irodalom

*A Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet
Értesítője az 1886-86-iki tanévről.*
Athenaeum. Budapest, 1886.

*A budapesti Ferenc József Országos
Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1942/ 43.
tanévről.* Kiadja az intézet igazgatósága.
Budapest, 1943.

Acsády Ignác: *A magyar jobbágyság története.*
Faust Imre Kiadó. Budapest, 1944.

Bacher Vilmos–Bánóczi József (szerk.):
Magyar–Zsidó Szemle. Athenaeum. Budapest,
1884, 1885, 1886, 1888, 1889.

Bakonyi Tibor–Kubinszky Mihály: *Lechner
Ödön.* Corvina. Budapest, 1981.

Balanyi Béla: *A három város és II. Rákóczi Ferenc szabadságharca*. In: *Fejezetek Pest megye történetéből I*. Studia Comitatus 7. Kiadványa. Szentendre, 1979.

Balogh István: *Az alföldi tanyásgazdálkodás az 1830–1840-es években*. In: *Agrártörténeti Szemle*, 1962/3–4.

Barta István: *Kossuth alföldi toborzókörútja 1848 őszén*. Akadémiai. Budapest, 1952.

Bácskai Vera: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*. Akadémiai, Budapest, 1988.

Bácskai Vera–Nagy Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Akadémiai. Budapest, 1984.

Bálintné Mikes Katalin: *Kecskemét város tanácsa a XV–XIX. században*. In: *Bács-Kiskun Megye Múltjából II*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat, Levéltára. Kecskemét, 1979.

Bánkúti Imre: *Iratok a Rákóczi szabadságharcból I.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1992.

Bánkúti Imre: *Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban I.* Pest Megye Monográfia Alapítvány. Budapest, 1996.

Bánkúti Imre: *Kecskemét a Rákóczi-szabadságharcban 1703-1711.* In: *Bács- Kiskun Megye Múltjából XIV.* Bács- Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1998.

Bárány József: *A kecskeméti zsidók történetéről.* IMIT. Budapest, 1899.

Bárth János–Csatári Bálint: *Kecskemét Monográfiája I.* Alföldi Tudományos Intézet. Kecskemét, 2002.

Bellon Tibor: *Nagykunság.* Gondolat Kiadó. Budapest, 1979.

Bende László: *A Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcstermelés fejlődéstörténete.* Kecskeméti Közlöny Nyomda- és Lapkiadó Vállalat Kiadása, Kecskemét, 1929.

Bernstein Béla: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók.* Múlt és Jövő. Budapest, 1998.

ח.נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי: ספר האגדה
Dvir, Publishing House. Tel-Aviv, 2000.

Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* Magvető. Budapest, 1986.

Bleyer Ferenc: *A kecskeméti zsidóság múltjából 1850–1867.* Kézirat, 1927.

Bleyer Ferenc: *A földművelés és kereskedelem múltjából, 1830–1870.* Kézirat, 1932.

Borsi-Kálmán Béla: *Változatok az „aba-
élményre”. Írások a magyar–zsidó együttélés (és a
magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből.*
Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2022.

Buzinkay Géza: *Forradalom után, kiegyezés előtt*. Gondolat. Budapest, 1988.

Büchler Sándor: *A magyar zsidók viseletéről*. IMIT. Budapest, 1898.

Büchler Sándor: *A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig*. IMIT. Budapest, 1901.

Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Kézirat. Budapest, 1961.

Moshe Carmilly-Weinberger: *The rabbinical seminary of Budapest 1877–1977*. Sepher-Hermon Press. New York, 1986.

Cseh Viktor: *Zsidó örökség. Vidéki zsidó hitközségek Magyarországon*. Magyar Zsidó Kulturális Egyesület. Budapest, 2021.

Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanács-rendszer*

létrejöttéig. Akadémiai. Budapest, 1976.

Deák István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben.* Gondolat. Budapest, 1983.

Domán István: *A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a zsidó folklór köréből.* Akadémiai. Budapest, 1990

Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig.* Budapest Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet. Budapest, 1946.

Entz Géza–Genthon István–Szappanos Jenő: *Kecskemét.* Műszaki. Budapest, 1961.

Eötvös József: *A zsidók emancipációja.* Magvető. Budapest, 1981.

Eötvös Nagy Imre (szerk.): *Kecskemét th. Város Évkönyve.* Kiadja az első kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-Kiadó vállalat. Kecskemét, 1922.

Eperjessy Géza: *Mezővárosi és falusi cébek az Alföldön és a Dunántúlon, 1686–1848.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.

Erdei Ferenc: *Futóhomok.* Akadémiai. Budapest, 1977.

Erdei Ferenc: *Magyar tanyák.* Akadémiai. Budapest, 1942.

Fényes Elek: *Magyarország leírása.* Beimel. Pest, 1847

Flavius, Josephus: *A zsidó háború* (ford. Révay József). Gondolat. Budapest, 1958.

Fónagy Zoltán: *A „csudák évének” hétköznapijai. Változó társadalom 1848–1849-ben.* Beszélő, Budapest, 1998.

Fördős László: *Kecskemét települési és gazdaságföldrajzi képe a XVIII. század végén.* Kecskeméti Kiadvány. Kecskemét, 1933–1934.

Fördös László: *Mária Terézia urbáriumja és Kecskemét.* Kecskeméti Kiadvány. Kecskemét, 1933.

Für Lajos: *Kertes tanyák a futóhomokon.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1983.

Gaál László: *A magyar állattenyésztés múltja.* Akadémiai. Budapest, 1966.

Gaál László: *A magyar növénytermesztés múltja.* Akadémiai. Budapest, 1978.

Galgóczy Károly: *Pest-Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegye mono-gráphiája I-II.* Magvető. Budapest, 1876–1877.

Gazda Anikó: *Magyarországi zsinagógák.* Műszaki. Budapest, 1989.

Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó közösségek magyarországon. Térképek, rajzok, adatok.* MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Budapest, 1991.

Gábor György: *A diadalíven innen és túl.*
Akadémiai. Budapest, 2009.

Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek.*
Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.
Magvető. Budapest, 1987.

Gerle János–Kovács Attila–Makovecz
Imre: *A századforduló magyar építésze.*
Szépirodalmi. Budapest, 1990.

Glatz Ferenc: *Polgári fejlődés, nacionalizmus és
asszimiláció Magyarországon a XIX. században.* In:
Történelmi Szemle, 1974/1–2.

Gonda László: *A zsidóság Magyarországon
1526–1945.* Századvég. Budapest, 1992.

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar
szabadságharc története I–V.* Lampel.
Budapest, 1894–1898.

Groszmann Zsigmond: *A magyar zsidók a
XIX. század közepén 1849–1870.*
Egyenlőség. Budapest, 1917.

Grünwald Béla: *A régi Magyarország.*
Franklin. Budapest, 1888.

Gyárfás István: *A jász-kúnok története I-IV.*
Szilády Károly. Kecskemét 1870–1873.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés
Magyarországon.* Osiris. Budapest, 2001.

Hanák Péter: *Zsidókérdés, asszimiláció,
antiszemitizmus.* Gondolat. Budapest, 1984.

Hankó Béla: *A magyar háziállatok története
ősidőktől máig.* Művelt Nép. Budapest, 1954.

Heltai Nándor: *Kecskemét.* Kecskeméti
Lapok Kft. Kecskemét, 1998.

Heltai Nándor (szerk.): *Kecskemét 1368 –
1968. Tanulmányok a város múltjáról,
jelenéről.* Kecskeméti Lapok Kft.
Kecskemét, 1968.

Heltai Nándor–Juhász István: *Kecskemét.*

Panoráma, Budapest, 1972.

Hobsbawm, Eric J.: *A forradalmak kora (1789–1848)* (ford.: Litván György). Kossuth. Budapest, 1988.

Hornyik János: *Kecskemét város története oklevél-tárral*. Szilády Károly. Kecskemét, 1860.

Hornyik János: *A kecskeméti zsidók története*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Gyula, 1988.

Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon, a három utolsó század alatt*. Állami Könyvterjesztő Vállalat. Budapest, 1984.

Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. Ráth Mór. Pest, 1868.

Ifj. Bagi László (szerk.): *Emlékkönyv a kecskeméti honvédemléktábla leleplezése alkalmára*. Kecskemét, 1892.

Ifj. Gyergyádesz László: *Kecskemét: a főtéér és környékének művészeti emlékei és gyűjteményei.* Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2005.

Iványi-Grünwald Béla: *Magyarország újabbkori történetének forrásai.* Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1930.

Iványosi-Szabó Tibor: *Adatok a reformkori Kecskemét társadalmi ellentéteihez.* In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XI.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1992.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét 1848–49-ben.* Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1990.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1994.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét társadalmá 1770 táján.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1987.

Jankovics Marcell–Hoppál Mihály–Nagy András–Szemadám György: *Jelképtár*. Helikon. Budapest, 1990.

Jósa István: *Okos, mint a kecskeméti szélmalom. 1000 kecskeméti és Kecskemét környéki szólás*. In: Kecskeméti Füzetek 11. Kecskemét Monográfia Szerkesztősége. Kecskemét, 2001.

Juhász István: *Kecskemét Város Építéstörténete*. In: Kecskeméti füzetek 8. Kecskemét Monográfia Szerkesztősége. Kecskemét, 1998.

Juhász István: *Kecskemét város temetői*. Print 2000. Kecskemét, 1999.

Kallós János (szerk.): *Gazdasági, tőzsdei és pénzügyi kompasz 1939–1940. évre I–IV*. Pesti Tőzsde. Budapest, 1939.

Kántás Balázs: *A Duna–Tisza közti dosszié. Három alapvető forrás a Duna–Tisza közti paramilitáris erőszak*

történetéhez, 1919-1924. Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. 2020.

Kántás Balázs: *A különítményesek nyomában. Tanulmány és források Héjjas Iván paramilitáris vezető és különítménye tevékenységéről, 1919–1923.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. 2020.

Kántás Balázs: *Váry Albert koronaügyész-helyettes összefoglaló jelentése a fehérterror Duna-Tisza között zajlott eseményeiről, 1922.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. 2020.

Kántás Balázs: *Konszolidáció kézigránáttal?: Az Ébredő Magyarok Egyesületének antiszemita indíttatású jászkarajenői merényletéről, 1922,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. 2020.

Kántás Balázs: *Fehérterror a Duna–Tisza között: Héjjas Iván főhadnagy és különítménye tevékenysége, 1919–1921. White Terror in the Danube–Tisza Interfluve The Activities of First Lieutenant Iván Héjjas and His Detachment, 1919–1921.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *Milicisták, puccsisták, terrorfiúk.* Budapest, Művészeti és Irodalmi Jelen Kft., 2021.

Kántás Balázs: *Antibolsevizmus, irredentizmus, antiszemitaizmus, terrorizmus: A Kovács testvérek irredenta indíttatású bűncselekményei és ellentmondásos kapcsolatuk a magyar állami szervezetekkel, 1923–1925,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *„Szép napok” a Britannia Szállóban: Adatok és levéltári források a magyarországi fehérterror egyik hírbedt irreguláris katonai alakulatának fővárosi atrocitásaihoz, 1919–1920,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *A bombamerényletek kora: Levéltári források a Horthy-korszak első éveinek politikai terrorizmusához, 1922–1924,* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *A Brief and Fragmented History of Radical Right-Wing Paramilitary Formations in Hungary in the 1920s.* New Delhi, AkiNik Publications,

2021.

Kántás Balázs: *The Dream of the White Internationale: Secret Hungarian-German-Austrian Negotiations and Attempts of Military Cooperation, 1919-1923*, New Delhi, AkiNik Publications, 2021.

Kántás Balázs: *The Period of Bomb Attacks: Paramilitary Formations and Terrorism in Hungary in the First Years of the Horthy-Era, 1922-1924*, Zittau, Weser Books, 2022.

Kántás Balázs: *A Kettőskereszt Vércsovétség: Egy titkos irreguláris katonai szervezet tevékenysége az 1920-as évek Magyarorszáján. The Double Cross Blood Union: A Secret Irregular Military Formation and its Activity in Hungary During the 1920s*. Budapest, Line Design Kiadó, 2022.

Kántás Balázs: *Héjjas Iván*. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2022.

Kántás Balázs: *Pilóta, paramilitáris parancsnok, politikus. Életrajzi tanulmány és források Héjjas Iván*

különítményparancsnok pályájához, Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2022.

Karády Viktor: *A zsidóság polgárosodásának és modernizációjának főbb tényezői a magyar társadalom-történetben*. In: *A zsidókérdésről*. Fűzfa Balázs–Szabó Gábor (szerk.). Szombathely, 1989.

Karády Viktor: *Zsidóság a jelenkori Közép-Európában*. In: BUKSZ 1991/1. 86.

Karsai László: *Holokauszt*. Pannonica. Budapest, 2001.

Karvalics László (szerk.): *Magyarország városai*. Égisz. Budapest, 1996-2006.

Kasza Sándor (szerk.): *Bács-Kiskun megye kézikönyve*. CEBA. Budapest, 1997.

Katz, Jakov: *Végzetes szakadás. Múlt és Jövő*. Budapest, 1999.

Káro, Joszef: *Sulchán Áruch*. Izrael.

Jeruzsálem, 2000.

Kicur Sulchan Aruch–A Sulchan Aruch
kivonata. Franklin. Budapest, 1988.

Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása
Magyarországon*. Szerzői kiadás. Budapest,
1922.

Kovács Alajos: *Kecskemét lakosságának
összetétele*. In: *Kecskemét város statisztikai
megvilágításban*. Magyar Statisztikai Szemle.
Budapest, 1935.

Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus,
antiszemitizmus*. Helikon kiadó, Budapest, 2001.

Kubinszky Judit: *A politikai antiszemitizmus
Magyarországon: 1875-1890*. Kossuth.
Budapest, 1976.

Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és
vallásosság a középkori Magyarországon*. METEM,
Budapest, 1999.

Rabbi Lau, Israel Méir: *A zsidó élet törvényei.*
Machon Massoret Yeshivat Chaje Moshe.
Tel-Aviv, 2000.

Lebovits József (szerk.): *Magyar Zsinagóga.*
Baranya-Mágocs, 1906.

Léon, Abram: *Zsidókérdés Kelet- és Közép
Európában.* Eötvös Loránd Tudomány-
egyetem, Budapest, 1985.

Lipótzay Sándor: *Kecskemét th. város
birtokszerzése és a szabad királyi városság
kérdése.* Szeged, 1935.

Lów Lipót: *A zsidó eskü múltja, jelene és jövője.*
Aigner és Rautmann. Pest, 1868.

Majláth Jolán: *Egy alföldi civisváros
kialakulása. Nagykovács gazdasága és
társadalomtörténete a XVIII. század elejéig.*
Szerzői kiadás. Budapest, 1943.

Magyar Törvénytár. Budapest, 1840–1941.
Franklin = Net Jogtár, Online: www.1000

ev.hu

Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidók településtörténetéhez.* Fraternitas. Kolozsvár, 1941.

Dr. Molnár Ernő (összeáll.): *A Talmud könyvei.* IKVA. Eger, 1989.

Nagy Czirok László: *Száraz és szármolnások élete a Kiskunságban.* Múzeumok Központi Propaganda Irodája. Budapest, 1959.

Nagy Ferenc: A nyíregyházi zsidóság pusztulása. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai 33. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. Nyíregyháza, 2004.

Dr. Neumann Ede (szerk.): *Az Országos Rabbiegyesület havi közlönye. Első évfolyam.* Fischel Fülöp Fia Könyvnyomdája. Nagykanizsa, 1908.

Dr. Neumann Ede (szerk.): *Magyar Izrael. Az országos rabbi egyesület. közlönye.* Zala Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság. Nagykanizsa, 1910.

Niederhauser Emil: *Mária Terézia.* Pannonica. Budapest, 2000.

Novák László: *A három város építésze.* In: Az Arany János Múzeum ismonográfiái 8. Arany János Múzeum. Nagykörös, 1989.

Novák László: In: *Bács-Kiskun megye múltjából IV.* Bács- Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1975.

Orosz László: *Kecskemét irodalmi öröksége.* Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1990.

Ö. Kovács József: *Zsidók a Duna- Tisza közén: Társadalomtörténeti eset-tanulmányok, XVIII–XIX. század.* Kecskeméti füzetek 6. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1996.

Ö. Kovács József: *A kecskeméti zsidók polgárosodása 1790–1848.* In: Levéltári Szemle 1987/4.

Paládi-Kovács Attila: *A magyarországi állattartó kultúra korszakai.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 1993.

Perls Ármin emlékezete. Pécsi Izraelita Hitközség Elöljárósága. Pécs, 1915.

Dr. Perls Ármin: *Prédikációk.* Traub B. és Társa. Szeged, 1884.

Dr. Perls Ármin: *Jámborság és feddhetetlenség.* Lebovits József (szerk.): Magyar Zsinagóga. Baranya-Mágocs, 1911.

Dr. Perls Ármin: *Ősök és próféták. Magyar Zsinagóga.* Baranya-Mágocs, 1908.

Pásthly Károly: *Kecskemét közoktatásügye a múltban és a jelenben.* Sziládi László Könyvnyomda. Kecskemét, 1899.

Petri Edit: *A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században*. In: Cumania III. Kecskemét, 1975.

Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti Füzetek 4. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1992.

Puskás Julianna: *Zsidó haszonbérlők a magyarországi mezőgazdaság folyamatában. (Az 1850-es évektől 1935-ig.)*. In: Századok, 1992, 35–58.

Raj Tamás (felelős szerk.): *Biblia = T' nach*. Makkabi. Budapest, 2004.

Rácz István (szerk.): *Parasztság és magyarság: tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója alkalmából*. Szerzői kiadás. Debrecen, 1989.

Remény. – Zsidó társadalmi, közéleti, kulturális folyóirat. Rectus. Budapest, 2009.

Réthy Antal: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701– 1800.* Akadémiai. Budapest, 1970.

Rév Ilona: *Építészet és enteriőr a magyar századfordulón.* Gondolat. Budapest, 1983.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris. Budapest, 2003.

Ben-Sasson, H. H.: *A History of the Jewish People.* Harvard University. Massachusetts, 2002.

Schindler József: *Egy régi arab anyagelmélet – Az okkasionalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmuní alapján.* Arany János irodalmi és nyomdai műintézet rt, Budapest, 1941.

Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körleve.* Szeged, 1955.

Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körlevele.* Szeged, 1954.

Schultheisz Emil–Tardy Lajos: *A magyarországi járványok történetéből*. A TIT Országos Történelmi Választmányának Közlönye. Budapest, 1964.

Simon László: *Zsidókérdés a magyar reformkorban (1790–1848). Különös tekintettel a nemzetiségre*. A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának közleményei. Debrecen, 1936.

Simon Róbert (szerk.): *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék. Budapest, 1985.

Somodi Henrietta: *A kecskeméti ortodox zsidók és zsinagógájuk története*. Aura. Budapest, 1999.

Somodi Henrietta: *Zsidók Bács-Kiskun megyében*. Makkabi. Budapest, 2001.

Somorjai Ferenc: *Kecskemét – Panoráma – Magyar városok*. Medicina. Budapest, 2007.

Szabad György: *Forradalom és kiegyezés válaszüttján*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.

Szabó Kálmán: *A kecskeméti szőlő- és gyümölcstermesztésének múltja*. Bács- Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Kecskemét, 1983.

Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*. Szerzői kiadás. Budapest, 1986.

Székelyné Kőrösi Ilona: *A zsidó elemi iskola Kecskeméten (1840–1877)*. In: *A zsidó iskolaügy története Magyarországon. Tudományos konferencia Budapesten, 1994*. (szerk: Balogh László). Neveléstörténeti füzetek 14. OPKM. Budapest, 1996. 120–127.

Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti évszázadok: Fejezetek a város múltjából*.

Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1995.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*.
Hornyánszky Viktor császári és királyi
udvar Könyvnyomda. Budapest, 1891–1914.

Thirring Gusztáv: *Kecskemét népessége és
társadalmi viszonyai II. József korában*. In:
Magyar Statisztikai Szemle. 1935/5.

Tóth László: *Bács-Kiskun megyei utak*. KPM
Kecskeméti Közúti Igazgatóság.
Kecskemét, 1977.

Urbán Aladár: *A nemzetőrség és a
honvédség szervezése 1848 nyarán*.
Európa. Budapest, 1973.

Újvári Péter: *Zsidó Lexikon*. Makkabi.
Budapest, 2000.

Varga János: *A forradalom és a parasztság*.
In: *A negyvennyolcas forradalom kérdései*.
Akadémiai. Budapest, 1976.

Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története.* Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1986.

Wenzel Gusztáv: *1848 előtti magánjog, tekintettel újabb átalakítására.* Szerzői kiadás. Budapest, 1885.

Zeke Gyula: *Statisztikai melléletek.* In. *Hét évtized a hazai zsidóság életéből.* I. rész. MTA Filozófiai Intézet. Budapest, 1990.

Zinner Tibor: *Az ébredők fénykora, 1919–1923,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.

Zsoldos Jenő: *1848–49 a magyar zsidóság életében.* A pesti izr. hitközség leánygimnáziumának és ipari leányközépiskolájának 48- as ifjúsági bizottsága. Budapest, 1948.

Zsoldos Jenő: *Kazinczy Ferenc és a zsidóság. Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1932. és 1933. évfolyamából.* Budapest, 1934.

Általános irodalom

A magyar költészet kincsestára. Petőfi Sándor összes költeményei I. kötet. Unikornis. Budapest, 1993.

Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Atlantisz. Budapest, 2004.

Ben-Sasson, H. H.: *A History of the Jewish People.* Harvard University. Massachusetts, 2002.

Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. Akadémia. Budapest, 1981 -82.

Benoschofsky Imre: *Zsidóságunk tanításai.* Makkabi. Budapest, 1997.

Berger, D.: *The Jewish-Christian Debate in The High Middle Ages.* The Jewish Publication Society of America. Philadelphia, 1979.

Bibó István: *Válogatott tanulmányok.*
Magvető. Budapest 1986-1990.

Binyamin, Ben-Zion: „*Birkat ha-Minim*” and
the Ein Gedi Inscription. In: *Immanuel: a*
Journal of Religious Thought and Research
in Israel 21. 1987.

Bloedhorn, H.–Hüttenmeister, G.: *The*
Synagogue. In: *The Cambridge History of*
Judaism III. The Early Roman Period. (szerk.
W. Horbury–W. D. Davies–J. Sturdy).
Cambridge University. 1999.

Bowersock, G.W: *The Greek Moses: Confusion*
of Ethnic and Cultural Components in Later
Roman and Early Byzantine Palestine. In:
Religious and Ethnic Communities in Later
Roman Palestine. Maryland, 1998.

Buber, Martin: *A próféták hite.* Atlantisz.
Budapest, 1998.

Cohen, Shaye J. D.: *The Temple and the*
Synaoguge. The Temple in Antiquity. (szerk.

Truman G. Madsen). Brigham Young University. Utah, 1984.

Di Segni, L. C.: *Sefer Ashkelon*. Tel-Aviv University. Tel-Aviv, 1990.

Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Bács-Kiskun megyei levéltárból. szerk. Ságvári Ágnes. Magyar Auschwitz Alapítvány–Holocaust Dokumentációs Központ. Budapest, 1994.

Donin, Hayim Halevy: *Zsidónak lenni*. Sylvester-Print Kft. Szombathely, 1991.

Elena, R. C.–Uriel, M. K.: *A zsidók és Európa*. Corvina. Budapest, 1994.

Eliade, Mircea: *A szent és a profán. A vallási lényegről*. Európa. Budapest, 1987.

Eliade, Mircea: *Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok. Összehasonlító vallástörténeti tanulmányok*. Osiris. Budapest, 2002.

Ettinger, Smoel: A zsidó nép története: a modern kor. A 17. századtól napjainkig (ford. Bányai László, Zalotay Melinda). Osiris. Budapest, 1992.

Ferrero, Guglielmo: *The Principles of Power*. G. P. Putnam & Sons. New York, 1942.

Fine, Steven (szerk.): *Jews, Christians and Polytheists in the Ancient Synagogue. Cultural Interaction During the Greco-Roman Period*. Routledge. London–New York, 1999.

Flusser, David: A judaizmus és a kereszténység eredete. Múlt és Jövő. Budapest, 2000.

Friedmann, Benjamin: *A zsidó vallás törvényei*. Bné Brák. Izrael, 1988.

Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon*. MTA Judaisztika Kutatócsoport. Budapest, 1991.

Gerő László: *Magyarországi zsinagógák*.

Corvina. Budapest, 1986.

Goodman, M.: *Jews and Judaism in the Mediterranean Diaspora in the Late-Roman Period: the Limitations of Evidence*. Tel Aviv University. Tel Aviv, 1994.

Goldziher Ignác: *A zsidóság lényege és fejlődése*. Múlt és Jövő. Budapest, 2000.

Hachlili, R.: *Ancient Jewish Art and Archeology in the Diaspora*. Brill. Leiden, 1998.

Hahn István: *A próféták forradalma. Vallástörténeti és történelmi tanulmányok*. Múlt és Jövő. Budapest, 1998.

Hahn István: *A zsidó nép története. A kezdetektől napjainkig*. Makkabi. Budapest, 1996.

Hajnal István: *Az újkor története*. Révai. Budapest, 1936.

Haraszti György: *Két világ határán*. Múlt és

Jövő. Budapest, 1999.

Haraszti György: *Magyar zsidó levéltári repertórium I–II.* MTA Judaisztika Kutatócsoport. Budapest, 1993.

Hét évszázad magyar versei I. kötet. (szerk. Király István). Szépirodalmi. Budapest, 1978.

Izrael fohásza. A zsidó újév imarendje. Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület. Budapest, 1997.

Jólesz Károly: *Zsidó hitéleti kislexikon.* Korona, Budapest, 1987.

Leibowitz, Nehama: *Studies in Bereshit.* Haomanim. Jerusalem, 1998.

Leibowitz, Nehama: *Studies in Smot.* Haomanim. Jerusalem, 1998.

Leibowitz, Nehama: *Studies in Vajikra.* Haomanim. Jerusalem, 1998.

Leibowitz, Nehama: *Studies in Bamidbar*. Haomanim. Jerusalem, 1998.

Leibovitz, Nehama: *Studies in Dvarim*. Haomanim. Jerusalem, 1998.

Levine, Lee I. (szerk.): *The Synagogue in Late Antiquity*. American Schools of Oriental Research. Philadelphia, 1987.

Meimaris, Y.: *Sacred Names, Saints, Martyrs and Church Officials in the Greek Inscriptions and Papyri Pertaining to the Christian Church of Palestine*. Athens: Kentron Hellenikeskai Romaikes Archaïotetos Ethnik Hydryma Ereun, Paris, Diffusion de Boccard, Paris, 1986.

Moskovits, Jechiél Cvi: *A Biblia hagyományos kommentárjai*. Göncöl. Budapest, 2001.

Nagy J. Endre: *Eszme és valóság: magyar szociológiatörténeti tanulmányok*. Pesti Szalon–Savaria University Press. Budapest–

Szombathely, 1993.

Novák László: *Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig I–II.* Pende Print Kft. Nagykőrös, 2002.

Ö. Kovács József: *A kecskeméti zsidók polgárosodása 1790–1848.* In: Levéltári Szemle 1987/4.

Pakuda, ibn Bachya Ben Joseph: *The Book of Direction to the Duties of the Heart.* ford. Menachem Mansoor. Alden. Oxford, 1973.

Pál József–Újvári Edit (szerk.): *Szimbólumtár.* Balassi. Budapest, 2001.

Schweitzer József (szerk.): *Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve 1992–1995.* Országos Rabbiképző Intézet. Budapest, 1995.

Schőner Alfréd: *Mérleg. Válogatott beszédek, cikkek, tanulmányok.* Tipográfia Stúdió Bt. Budapest, 2001.

Schőner Alfréd: *Te érted.* Bookmaker.
Budapest, 2004.

Schőner Alfréd: *Égyszínkék. Válogatott beszédek, tanulmányok.* Budapest, Gabbiano Print Kif. 2008.

Singer, Isaac Bashevis: *Mesüge* (ford.: N. Kiss Zsuzsa). Park. Budapest, 1996.

Smirat Sabat Köbilhata. Béjt Midras Halacha. Moria. Jerusalem, 1998.

Strauss, Leo: *Az üldöztetés és az írás művészete.* Atlantisz. Budapest, 1994.

Szabó Mária: *Válogatott fejezetek az Ószövetségből. Fordítás, szószeret és nyelvi magyarázat. Segédkönyv az exegézishez.* Kézirat. Szeged, 1998.

Urbach, E. E.: *The Rabbinical Laws of Idolatry in the Second and Third Centuries in the Light of Archaeological and Historical Facts.*

Alden. Oxford, 1959.

White, L. M.: *Building God's House in the Roman World: Architectural Adaptation Among Pagans, Jews, and Christians*. The John Hopkins University. Baltimore, 1990.

Internetes források

<http://www.mazsihisz.com/zsinagogak.phtml?id=2&v=9>

<http://www.mazsihisz.hu/index.php?fpid=106>

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5225>

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5290>

<http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/Magyar%20JogtorteNET/magyarazatok/olmutzialkotmany.htm>

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5318>

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8168>

Summary

Thirty centuries ago, the ruler of a long forgotten empire put some thoughts down on paper. Even after nearly three millennia, his thoughts still provide spiritual support and teach the modern man wisdom. During the ages, an adjective describing a human quality was added to the king's name.

The **מדרש** (Midrash) has a story explaining this quality. When a young prince is born, Archangel Gavriel descends to the child to carry out the will of the G-d Almighty, Creator of the World, and asks him what he would choose, if the choice was offered: might and riches or wisdom. According to the legend, King Solomon, who later becomes a great ruler, chooses wisdom. The story ends by telling us that the All-Creator awards him not only with wisdom, but also with might and riches, since he made an insightful and astute choice befitting a ruler.

The first citation in my essay is based on 'Wisdom of Solomon'. The summary is also quoted from the T'nach, the Holy Book.

'A time to be born, and a time to die;

A time to cast away stones, and a time to gather stones together;

...a time to keep silence, and a time to speak...'

Reading through the previous pages, one could review the historical ages of the Kecskemét Jewry, the system of their society, organisation, divisions, life – and their perishing.

In order to have a future, we need to be aware of the past. This striving has been a quality of the thinking man ever since the dawn of time.

During the past decades, the religious and cultural life of the Hungarian Jewry has become more and more concentrated in the capital, Budapest.

From the 1980s on, we can barely find a dozen bigger towns in the countryside with an active Jewish community.

In the 1990s, after the political system change, religions enter an era of neo- renaissance, while provincial Judaism keeps stagnating and even disappears from many settlements in regions overall the country – in the Great Plains, North Hungary, West and East Hungary.

I have been in service as rabbi of the community for over twenty years now, and during this time, I have come to realise that all the way till 1944, Hungarian Jewish life meant provincial, rural communities. The heart and soul of Judaism had been mostly or even decisively outside of the capital. Provincial communities, called 'Schtetl' had their own customs and traditions, which made Hungarian Jewish communities strong, colourful and versatile.

Breathing a new spiritual soul into the tired body of the provincial Jewry is an enormous task. Today, a Jewish community in the countryside counts no

more than 50 to 80 people. Still, looking at the demographic data we can see that in a bigger provincial town – such as Kecskemét, which counts as many as 150.000 inhabitants with its suburbs, and about a thousand of them have ties to the Jewish traditions – there is a basis for long-term community building.

Decades are needed to get these people once again involved in everyday Jewish life. The work has already begun, but progress is slow, as everything has to be started anew; both secular and religious Jewish aspects of the community need to be re-organised. We need to find the new members of the congregation, just as they need to find their synagogue. The Hungarian Jewry cannot reach their past intellectual and spiritual heights without a complete renewal of provincial Judaism.

In the provincial towns where Hungarian Jewish culture was an important factor, there hasn't been anyone in the past more than sixty years to reach out to the others, to teach and shape future

generations.

But the wheels of time keep spinning: ages come and go, and our new dawn shows the way ahead of us with a bright new ray of light.

King Solomon wrote that everything had its own time. There is a time to be born, and a time to die; a time to cast away stones, and a time to gather stones together. There is a time to keep silence, and a time to teach – a time to hear loud and clear words of wisdom both within the walls of the synagogue, and also outside of them...

Róna Tamás főrabbi 1975-ben született Budapesten, ahol hagyományörző neológ zsidó családban nevelkedett. Gyermekkorától prof. dr. Schönér Alfréd főrabbi tanítványa volt. 2001-ben judaisztika szakos tanári diplomát, majd 2005-ben rabbi szakos mesterdiplomát szerzett, és rabbivá avatták az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen. 2011-ben zsidó vallástudományból PhD-fokozatot szerzett, kutatásának tárgya a zsidó közösség vallási integrálódása és nemzettudatának asszimilációja 1880-tól volt. 2006 májusa óta az alföldi régió (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét) vezető rabbijaként tevékenykedik, 2016-ban nevezték ki főrabbivá. Nős, két gyermek édesapja. 2005-től a Keresztény-Zsidó Társaság elnökségi tagja, 2007-től a Keresztény-Zsidó Tanács tagja. 2003 és 2019 között az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Szentírás és Talmudtudományi Tanszékén tanított, előbb tanársegédként, adjunktusi, majd főiskolai docensi beosztásban. 2019 óta a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége rabbitestületének elnöke, illetve 2020 óta a Magyarhoni Zsidó Imaegylet (ZSIMA) magyar neológ zsidó vallási szervezet elnöke. Nógrádi Gergellyel közösen az első általános iskolásoknak szóló magyarországi zsidó hittankönyv-sorozat szerzője. Vallástudományi konferenciák, rendezvények rendszeres előadója, vallástudományi tárgyú tanulmányok szerzője, vallási tévé- és rádióműsorok rendszeres szereplője. A judaisztika, a vallási közösségszervezés és a hittudomány területén végzett kiemelkedő munkásságát 2019-ben Scheiber Sándor-díjjal ismerték el. 2020 óta a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány kuratóriumának tagja, 2021 óta a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem címzetes egyetemi tanára. 2022 óta a Gál Ferenc Egyetem oktatója. A jelen kötet 2011-ben megvédett doktori értekezése kismonográfivá szerkesztett változata.